

JOG TUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ: 1866

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

TARTALOM

Tanulmány

- SULYOK GÁBOR:
Szerződéskötési eljárások a történelem hajnalán 545
- GOMBOS KATALIN – SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA:
A polgári kezdeményezés mint a közvetlen demokrácia eszköze az Európai Unióban – jegyzetek az új szabályozás margójára 556
- VEREBICS JÁNOS:
A rendszer kérdése a magyar magánjogi kodifikációkban és az 1959. évi Polgári Törvénykönyvben 566
- VADÁSZ VANDA:
A kulturális javak lefoglalás alóli mentessége 581

Szemle

- BARTHA BENCE:
A főtárgyalási modell és megjelenése egyes skandináv államok perrendtartásában 589

Jogirodalom, jogélet

- BADÓ KATALIN:
Gondolatébresztő Téglási András *A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére* című műve kapcsán 600

„Készséggel sorakozunk mindig azokhoz, kik a jogtudomány fejlődésében a közjólétet látják felhívni. Készséggel szentelünk e lapon minden sort, munkásságunkban minden erőt az új lángra szított oltárnak, mely fölött a jog istensége áll.”

Ökröss Bálint: A szerkesztő előszava
Jogtudományi Közlöny
Pest, Januarius 2. 1866. évfolyam, 2. old.

JURISPRUDENTIAL BULLETIN / RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

CONTENTS / INHALT

Studies / Abhandlungen

GÁBOR SULYOK: Methods of Contracting in the Wake of the History / Vertragsabschlussverfahren zu Beginn der Geschichte	545
KATALIN GOMBOS – ORSOLYA JOHANNA SZIEBIG: European Citizens' Initiative as a Tool of Direct Democracy in the European Union – Notes to the Margin of New Regulation / Europäische Bürgerinitiative als Instrument der direkten Demokratie in der Europäischen Union – Anmerkungen zum Rand der neuen Regulierung	556
JÁNOS VEREBICS: The Issue of System in the Hungarian Civil Codifications and the 1959 Civil Code / Frage des Systems in den ungarischen Kodifikationen des Zivilrechts und im Zivilgesetzbuch von 1959	566
VANDA VADÁSZ: The Immunity from Seizure of Cultural Property on Loan / Beschlagnahmefreiheit von Kulturgütern	581

Review / Rundschau

BENCE BARTHA: The Main Hearing Model and its Appearance in the Civil Procedural Codes of the Scandinavian Countries / Das Hauptverhandlungsmodell und dessen Entstehen in der Zivilprozessordnung von einigen skandinavischen Ländern	589
---	-----

Legal Life, Legal Literature / Rechtsliteratur – Rechtsleben

KATALIN BADÓ: Food For Thought A-pro-pos András Téglási's Book on the Constitutional Protection of Social Fundamental Rights – With Regard to the Fundamental Legal Protection of Social Security / Denkanstöße zum Werk „Verfassungsmäßiger Schutz von Sozialrechten – mit besonderem Hinblick auf den grundrechtlichen Schutz des Rechts auf soziale Sicherheit“ von András Téglási	600
---	-----

A KIADVÁNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Az MTA Állam- és Jogtudományi
Bizottságának folyóirata

A Szerkesztőbizottság vezetője:
Dr. Korinek László

A Szerkesztőbizottság tagjai:
**Dr. Hamza Gábor, Dr. Lamm Vanda,
Dr. Szalma József**

Főszerkesztő: **Dr. Vörös Imre**

Szerkesztők: **Dr. Szalai Éva,
Dr. Udvarny Sándor**

A szerkesztőség címe: 1037 Budapest,
Montevideo u. 14.

A kéziratokra vonatkozó formai
követelményeket a
[https://hvgorac.hu/Jogtudomanyi_](https://hvgorac.hu/Jogtudomanyi_Kozlony_oldal.html)
Kozlony_oldal.html, az „Impresszum”
aloldalon elérhető „Szerkesztési
útmutató” tartalmazza.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem
küldünk vissza. Amennyiben szerzőnk
valamelyik egyetem állam-
és jogtudományi karán tevékenykedik,
a Jogtudományi Közlöny szerkesztősége
csak az egyetem megjelölésével közli
a szerző beosztását. A kar, tanszék
megjelölését csak abban az esetben
közöljük, ha nem jogtudományi
karon tevékenykedő szerzőről
van szó. Igazgatási jellegű funkció
(tanszékvezető, igazgató stb.) közlését
a Szerkesztőbizottság ugyancsak
mellőzi.

A publikálással kapcsolatos további
kérdések a voros44@gmail.com címre
küldhetők.

A Kiadó a lapban megjelenő
tanulmányok szerzőinek azonos
összegű honoráriumot fizet.

Kiadja a HVG-ORAC
Lap- és Könyvkiadó Kft.

hvgorac

Lap- és Könyvkiadó Kft.

Előfizetési díja a 2021. évre: 24 000 Ft.
Az egyes lapszámok külön is megvásá-
rolhatók 2000 Ft/szám áron.

Nyomdai munkálatok: Multiszolg Bt.

HU ISSN 0021–7166

– A Jogtudományi Közlönyben 2000
és 2019 között megjelent írások
teljes szöveggel, online kutathatók
a Jogkódexen. Részletek:
hvgorac.hu/jogkodex
– Szeretné a Kiadó valamennyi
jogi szaklapját a nyomtatott
megjelenéssel egyidejűleg
a számítógépén olvasni? Részletek:
hvgorac.hu/szaccikkek

Jogkódex

Internetes jogi tudástár

Sulyok Gábor egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem (Győr) és Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest); tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiváló Kutatóhely (Budapest)

Szerződéskötési eljárások a történelem hajnalán

Napjaink nemzetközi jogának egyik legfontosabb jogforrása a nemzetközi szerződés, mely megfelelő politikai szándék esetén, észszerű időn belül, lényegében bármilyen legitím szabályozási cél elérésére alkalmas: rugalmasága, pontossága és gyorsasága okán akár a modern nemzetközi jog jelképének is vélhetnénk. Messze járnánk azonban az igazságtól. Ez az államközi kapcsolatok egyik legősibb szabályozó eszköze, melynek eredete a rég-múlt homályába vész. Már az ókori-közel keleti térség első ismert megállapodásai is kifinomult szerződéskötési eljárások alkalmazásáról tanúskodnak, melyek néhány mozzanata egyes kortárs intézmények és gyakorlatok korai előképeinek tekinthető.

I. Bevezetés

Korán felismerve a szerződések kínálta előnyöket, az ókori közel-keleti térség államai már a történelem hajnalán rendszeresen kötöttek megállapodásokat kapcsolataik szabályozása céljából.¹ Nemzedékeken átívelő áldozatos munkával az érintett humán-/bölcsészettudományok művelőinek legkevesebb hatvan szerződés szövegét sikerült megőrizniük és közzétenniük az időszámításunk előtti harmadik évezred második felétől az első évezred első feléig tartó kétezer éves időszakból. Közvetett forrás-

sok számtalan további megállapodásról tanúskodnak. Hangsúlyozandó azonban, hogy az előkerült bronzkori és vaskori szerződések állapota többnyire erősen töredékes, a földrajzi és a kronológiai eloszlásuk egyenetlen.² Ezek a körülmények nagyban megnehezítik az egyetemes érvényű következtetések levonását, ám korántsem mentenek fel az egyik legfontosabb nemzetközi jogforrás eredetének megismerésére és megértésére irányuló törekvés alól.

Nagy általánosságban kijelenthető, hogy az ókori közel-keleti szerződések két konstitutív elem alkotta: a szerződéses kötelék/rendelkezések és az istenekre/istenek előtt tett eskü.³ Mivel a megállapodások tartalmát a szerződő felek politikai, gazdasági, biztonsági és egyéb megfontolásai határozták meg, a rendelkezésekből kibontakozó kép meglehetősen sokszínű. Ennek ellenére az államközi kapcsolatok néhány kérdését, például a szökött alattvalók kiadását, figyelemre méltó gyakorisággal szabályozták, ami talán a megszilárdult szokás hiányával

1 Ez a tanulmány a személy- és földrajzi nevek írásánál a kiejtés szerinti átírást használja, elsősorban a következő műre támaszkodva: Ókori keleti történeti *chrestomathia* (szerk. Harmatta János). Budapest, Osiris, 2003. 417–420. A szövegben előforduló államokról, személyekről és földrajzi helyekről ld. *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean* (szerk. Peter F. Bang, Walter Scheidel). Oxford – New York, Oxford University Press, 2013; TREVOR BRYCE: *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. London – New York, Routledge, 2009; KALLA GÁBOR: *Mezopotámiai uralkodók*. Budapest, Kossuth, 1993. Nem tartozik a tanulmány céljai közé, hogy bizonyítsa vagy megcáfolja a nemzetközi jog létezését az ókorban. Helyenként azonban elkerülhetetlen a modern nemzetközi jogi terminológia alkalmazása, a szövegben előforduló szakkifejezések ennek tükrében értelmezendők. Kronológiai bizonytalanságok miatt mindenhol egyszerűen az évszázad megadására került sor.

2 AMNON ALTMAN: *How Many Treaty Traditions Existed in the Ancient Near East?* In: *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer* (szerk. Yoram Cohen, Amir Gilan, Jared L. Miller). Wiesbaden, Harrassowitz, 2010. 17.

3 GÁBOR SULLYOK: *Treaties, Origin*. In: *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (szerk. Rüdiger Wolfrum). Oxford, Oxford University Press, 2015. [4], [25] <http://opil.ouplaw.com/home/epil>.

magyarázható.⁴ Bármilyen tartalommal is ruházták fel, a megállapodás teljesítésére a szerződő felek esküvel tettek ígéretet, aminél erősebb köteleket más cselekmény aligha teremthetett. Ez az ünnepélyes aktus a szerződés létfontosságú elemeként számos hatással járt: az istenekre/istenek előtt tett eskü eredményezte a szerződés kötelező hatályának elismerését, a szerződés isteni oltalom alá helyezését és sérthetlenségét, a szerződési biztosítékként szolgáló feltételes átkok és áldások működését és a szerződés hatálybalépését. Mindezek következtében az eskünél felhívott istenek és istennők egyszerre lettek a szerződés tanúi és oltalmazói.⁵ Nagy jelentőséggel bírtak a szerződéskötés során az esküt kísérő, gyakran a szimpatikus vagy imitativ mágia elemeit is felvonultató rituális cselekmények.

Ez a két konstitutív elem a korabeli szerződések megnevezéseiben is tetten érhető. Minthogy az ókori közel-keleti nyelvekben nem alakult ki általános és egységes szakmai terminológia, a szerződés mint fogalom és tárgy leírására többféle megnevezést használtak, előszeretettel alkalmazva a metonímia/szinekdoché ábrázoló eszközét. Néhány ősi megnevezés, például az akkád nyelvű „*rikiltu*” (kötelék, ~szerződés), „*riksu/rikistu/rikiltu u māmītu*” (kötelék és eskü), „*tuppi riksi/tuppu (ša) rikilti*” (kötelék táblája) vagy „*tuppu ša rikilti u ša māmīti*” (kötelék és eskü táblája) kifejezés, alkalmasint érzékletesebben ragadta meg a szerződés lényegét, mint a napjainkban használatos szavak túlnyomó többsége, melyek etimológiája és szemantikai gazdagsága ráadásul egyre kevésbé ismert a használók előtt. Megfigyelhető továbbá, hogy a különböző források sokszor a meghatározó tartalmi elemek útján hivatkoztak a szerződésekre. Ennek megfelelően például a következő akkád nyelvű kifejezések, a szövegkörnyezet függvényében, akár egy megállapodásra is utalhattak: „*salāmu/šulmu*” (béke), „*tābūtu/tūbtu*” (barátság), „*aḫhūtu*” (testvériség) és „*ardūtu/wardūtu*” (szolgaság, alávetettség).⁶

Hagyományosan az ókori közel-keleti szerződések két nagy csoportra oszthatók: paritásos szerződések és nem paritásos szerződések. Ez utóbbiakat a szakirodalom többnyire a „vazallusi szerződés”, a „szuverenitási szerződés” vagy az „alávetési szerződés” néven említi, és a menyiségük messze meghaladja a paritásos szerződésüket. Mint látható, a csoportosítás a szerződő felek relatív politikai státuszán alapul. Egyenlő szerződő felek paritásos szerződéseket, egyenlőtlen szerződő felek nem paritásos

szerződéseket kötöttek.⁷ Mindkét csoport kapcsán elmondható, hogy a szerződések általában az uralkodók között jöttek létre. Egyes nézetek szerint ezért nem tekinthetők tényleges államközi szerződéseknek, sokkal inkább a magánjogi megállapodásokhoz álltak közelebb.⁸ Elvértve fordult elő, hogy szerződő félként nem egy uralkodó, hanem egy állami entitás szerepelt a szövegben. Más szerződések arról tanúskodnak, hogy a politikai és a társadalmi szerveződés alacsonyabb fokán álló népek szintén rendelkeztek szerződéskötési képességgel. Érdekesség továbbá, hogy a korabeli meggyőződés szerint az istenek is köthettek megállapodásokat: egyaránt szerződéses kapcsolatra léphettek más istenekkel, uralkodókkal, népekkel és egyénekkkel.⁹ Ennek tökéletes kifejeződését a bibliai szövetségekben („*b'rit*”) találjuk meg, melyek sokrétű tudományos vizsgálata már régóta szorosan összefonódik az ókori közel-keleti szerződések kutatásával.¹⁰

Multilateralizmus a történelem hajnalán még nem létezett, az államközi kapcsolatok ápolása és szabályozása az unilateralizmus és a bilateralizmus keretében történt.¹¹ Ebből kifolyólag az ókori közel-keleti szerződéseket a bilateralizmus jellemezte.¹² Megfelelő szerződéskötési technikák alkalmazásával azonban már ekkor is biztosítani lehetett, hogy kettőnél több szereplőre hasonló rendelkezések vonatkozzanak. Erre a legkézenfekvőbb megoldást a szükséges számú kétoldalú szerződés kidolgozása és megkötése kínálta. Noha olyan megállapodásokkal is találkozhatunk, melyek szemlátomást több mint két szereplő kapcsolatát szabályozták, alaposan megvizsgálva őket nyilvánvalóvá válik, hogy lényegében ezek is kétoldalú szerződéseknek tekintendők. Mindössze két szer-

4 Sulyok: i. m. (3. jegyzet) [21]–[24].

5 DONALD L. MAGNETTI: *The Function of the Oath in the Ancient Near Eastern International Treaty*. *American Journal of International Law*. 1978/4. sz. 815, 824; KARL-HEINZ ZIEGLER: *Conclusion and Publication of International Treaties in Antiquity*. *Israel Law Review*. 1995/1–2. sz. 234.

6 Sulyok: i. m. (3. jegyzet) [4], [24].

7 Sulyok: i. m. (3. jegyzet) [6]–[11].

8 HARGITAI JÓZSEF: *Nemzetközi jog a gyakorlatban*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 19; RÜDIGER WOLFRUM: *International Law*. In: *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Vol. V. (szerk. Rüdiger Wolfrum). Oxford, Oxford University Press, 2012. 820.

9 Sulyok: i. m. (3. jegyzet) [12].

10 Ld. GEORGE E. MENDENHALL: *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East*. Pittsburgh, The Presbyterian Board of Colportage of Western Pennsylvania, 1955; MATITIAHU TSEVAT: *The Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Vassal Oaths and the Prophet Ezekiel*. *Journal of Biblical Literature*. 1959/3. sz. 199–204, és a kibontakozó szakmai diskurzust. Magyar nyelven például ld. FRIVALDSZKY JÁNOS: *Közelítések a „szövetség” őszövetségi értelméhez*. In: Ad astra per aspera: Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából (szerk. Darák Péter, Koltay András). Budapest, Pázmány Press, 2017. 141–188; FRIVALDSZKY JÁNOS: *További közelítések a „szövetség” őszövetségi értelméhez*. In: A Természetjog Napja: Konferenciatanulmányok (szerk. Frivaldszky János, Tussay Ákos). Budapest, Pázmány Press, 2017. 193–244.

11 PÉTER KOVÁCS: *Relativities in Unilateralism and Bilateralism of the International Law of Antiquity*. *Journal of the History of International Law*. 2004/2. sz. 173–186.

12 SZALAI ANIKÓ: *Nemzetközi szerződések*. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (szerk. Jakab András, Fekete Balázs) (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: Sulyok Gábor). 2018. [1] <https://ijoten.hu>; TAKÓ DALMA: *A többoldalú nemzetközi szerződések megjelenése és a szerződések jogának fejlődésére gyakorolt hatások*. *Közjogi Szemle*. 2020/2. sz. 61.

Tanulmány

ződési pólussal rendelkeztek, és a pólusok egyikén több szereplő helyezkedett el.

Formailag szóban és írásban is létrejöhetnek szerződések. Kétségtelen, hogy az írásbeliség sok szempontból előnyösebb lehetett a szerződő felek számára, ám a két szerződési forma alkalmazásának egymáshoz viszonyított aránya kapcsán legfeljebb találgatásokba bocsátkozhatunk. Egyes nézetek szerint az időszámításunk előtti második évezred közepéig a szerződéseket alapesetben szóban kötötték, és csak szükség esetén folyamodtak az írásbeliséghez.¹³ Ennek minden kétséget kizáró bizonyítása nyilvánvaló korlátokba ütközik. Bárhogyan is történt, az írásbeli szerződések túlnyomó többségének szövegét táblák őrizték meg az utókoroknak. Magukat a táblákat tipikusan agyagból készítették, a fontosabb szerződéseknel nagy értékű fémeket, ezüstöt, bronzot és vasat is használtak. (Eleinte a kizárólag meteoritokból kinyerhető vas ritka és értékes alapanyagának számított.) Kevésbé tartós anyagok használata esetén ezek a megállapodások alighanem a feledés homályába merültek volna. A táblák eredeti példányaikat hagyományosan az istenek templomaiban helyezték letétbe, az előzetes tervezeteket és az archiválási céllal készített másolatokat levéltárakban őrizték. Számos táblán pecsétet is találunk, ám a releváns gyakorlat még tisztázásra szorul. Ha bármely megfontolásból tanácsosnak tűnt, a szerződések szövegét akár kőszteléken vagy épületek falán is megörökítették.¹⁴ Nyelvi sokszínűségük és töredékességük miatt az előkerült szövegek átbetűzése, átírása és lefordítása olykor komoly kihívásokkal szembesítette és szembesíti az ókori közel-keleti nyelvek kutatóit. Mennyiségileg a legtöbb szerződés akkádul, az időszámításunk előtti második évezred diplomáciai nyelvén maradt ránk. Hettita nyelven is számos szöveget tanulmányozhatunk. Elsődleges forrásaink gyűjteményét arámi, eblai, egyiptomi, elámi és talán ugariti nyelvű szövegek egészítik ki. A legkorábbi ismert megállapodás rendkívüli részletességű narratíváját egy sumer nyelvű uralkodói feliraton, a híres Kesityű-sztélén találták meg. Néhány korabeli szerződés két nyelvi változatban is olvasható.¹⁵

Megjegyzendő, hogy az ókori közel-keleti szerződések tudományos vizsgálata során érdekes elhatárolási nehézségekkel kell szembenézni, melyek egyebek mellett az előkerült szövegek töredékességére, az esetleg felmerülő nyelvi kihívásokra, az állam, a közhatalom és az uralkodó azonosítására és az uralkodó irányában fennálló külső és belső kötelezettségek közötti határok elmosódására vezethetők vissza.¹⁶ Egyes szövegekről nehéz megállapíta-

ni, hogy egy szerződés eredeti példányaként, előzetes tervezetként, archivált másolatként, kapcsolódó okmányként, királyi adományként, uralkodói rendeletként vagy hűségesküeként keletkeztek-e.¹⁷ Előfordul továbbá, hogy egyes megnevezések egyaránt utalhatnak államközi szerződésekre és államközi szerződésekre nem minősülő okmányokra: például az óbabiloni korban a „*šimdatum*” utasítást, rendeletet és szerződést, a hettita birodalomban az „*išhiul-*” (kötelék) szerződést és belső utasítást, az újasszír birodalomban az „*adê*” szerződést és hűségesküt is jelenthetett.¹⁸ Körültekintésre int továbbá, hogy a különböző „*adê*” megnevezésű okmányok nemcsak a nevükben, hanem a szerkezetükben is rokonságot mutatnak. Nem meglepő tehát, hogy a szakirodalom rendre egy lapon tárgyalja az előkelők és alattvalók lojalitását biztosítani hivatott újasszír belső szerződéseket vagy hűségpaktumokat és az államközi kapcsolatok szabályozása céljából kötött megállapodásokat.

II. Kora bronzkor

Meglehetősen korlátozott a tudásunk az időszámításunk előtti harmadik évezred második felében alkalmazott szerződéskötési eljárásokat illetően, ami leginkább az elsődleges források szórványosságával, töredékességével és nyelvi kihívásokkal magyarázható. Ennek megfelelően mindössze néhány általános megállapítás tehető. Noha ebben nincs teljes egyetértés, a bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy az ókori közel-keleti térséget benépesítő városállamok már a kora bronzkorban részletesen kidolgozott szerződéskötési eljárásokat alkalmaztak, melyek közös eredője és kialakulása a régmúlt homályába vész.¹⁹ Ezek az eljárások már ekkor magukban foglalták

Treaty Tradition. In: Die deuteronomistischen Geschichtswerke: Redaktions- und religionsgeschichtliche Perspektiven zur „Deuteronomismus“-Diskussion in Tora und Vorderen Propheten (szerk. Markus Witte et al.). Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2006. 283; JANY JÁNOS: *A mezopotámiai jog*. In: Internetes Jogtudományi Enciklopédia (szerk. Jakab András, Fekete Balázs) (Jogtörténet rovat, rovat szerkesztő: Komáromi László). 2018. [2] <https://ijoten.hu>.

17 ALTMAN: i. m. (2. jegyzet) 17.

18 GARY BECKMAN: *Hittite Diplomatic Texts*. Second edition. Atlanta, Scholars Press, 1999. 2; JARED L. MILLER: *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*. Atlanta, Society of Biblical Literature, 2013. 2–4; SIMO PARPOLA – KAZUKO WATANABE: *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*. Helsinki, Helsinki University Press, 1988. xv; KAREN RADNER: *Assyrische šuppi adê als Vorbild für Deuteronomium 28,20–44?* In: WITTE et al: i. m. (16. jegyzet) 358–367. Magyar nyelven ld. VÉR ÁDÁM: *Az Újasszír Birodalom keleti tartományai*. Pécs–Budapest, PTE Ókortörténeti Tanszék – L'Harmattan, 2018. 183–184.

19 DENNIS J. MCCARTHY: *Treaty and Covenant: A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament*. New edition. Rome, Biblical Institute Press, 1978. 122–125; NOEL WEEKS: *Admonition and Curse: The Ancient Near Eastern Treaty/Covenant Form as a Problem in Inter-Cultural Relationships*. London – New York, T&T Clark International, 2004. 174–177.

13 JESPER EIDEM: *The Royal Archives from Tell Leilan: Old Babylonian Letters and Treaties from the Lower Town Palace East*. Leiden, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2011. 311–312.

14 SULYOK: i. m. (3. jegyzet) [14], [18], [28].

15 SULYOK: i. m. (3. jegyzet) [20].

16 GARY BECKMAN: *Hittite Treaties and the Development of the Cuneiform*

az istenekre/istenek előtt tett esküt, a szerződési biztosítékként szolgáló átkokat, és az aktust kísérő ünnepélyes vagy rituális cselekmények végrehajtását.²⁰ Hogy kiküszöböljék a vallási különbségeket és a lehető legnagyobb mértékben biztosítsák a megállapodás tiszteletben tartását, a szerződő felek szükség esetén mindkettőjük istenei és istennői előtt letették az esküt. Ez a korabeli politeista vallásokban magától értetődőnek számított.²¹ Mindkét szerződő fél isteneit a szobraik vagy a jelképeik képviselték az eljárás során, az esküt kísérő cselekményekhez különböző kultikus jelentőségű tárgyakat, állatokat és/vagy anyagokat használtak. Nem maradhatott el és később is folytatódott, a szerződéses kapcsolat kvázi megerősítéseként, az értékes ajándékok cseréje.

Mindezt a mezopotámiai irodalmi hagyomány is megerősíti. Etana, Kis királya történetében a sas és a kígyó hasonló eljárás útján kötött szerződést. Bár a népszerű eposzt későbbi szövegekből ismerjük, gyökerei a tárgyalt korszakba nyúlnak vissza:

A sas hallatta hangját, és így szólt a kígyóhoz,

„Jöjj, legyünk barátok,
Legyünk bajtársak, te és én.” [...]

Samas, a harcos jelenlétében esküt tettek,

„Bárki, aki átlépi a Samas által szabott határt,
Samas a bakó kezeire adja, hogy baja essék.
Bárki, aki átlépi a Samas által szabott határt,
Tartsa tőle távol hágóját a hegy,
Tartson egyenesen felé a portyázó fegyver,
Buktassák fel őt és ejtsék őt csapdába a hurkok,
(melyekre) Samasnak az esküt (tette)!”

Mikor letették az esküt [Samas hálójá]ra [?],

Felálltak [?] és felmentek a hegyen.²²

Kétségek nélkül az Eannatum lagasi uralkodó és Enakalli (?) ummai uralkodó szerződésének (kb. i. e. 25. század) előzményeiről, tartalmáról és megkötéséről tudósító Keselyű-sztélé tekinthető a kora bronzkor legbeszédesebb forrásának. Forráskritikai szempontból nem hagyható figyelmen kívül, hogy a területi vitában álló két sumer városállam²³ vezetőjének szerződését egy lagasi uralkodói

feliratról ismerjük, ám a megkötés leírásának hitelességét ez a körülmény talán kevésbé érinti. Magát a szerződést az ummai uralkodó által tett eskük, a saját városára mondott átkok, a lagasi uralkodó által végrehajtott rituális cselekmények és a lagasi uralkodó által a másik szerződő félre mondott újabb átkok sorozata útján kötötték meg:

„Eannatum Enlil isten hatalmas harci hálóját adta Gis[a] (Umm[a]) vezérének, hogy arra tegyen neki esküt. Gisa (Umma) vezére megesküdt Eannatumnak: »Enlil isten, az ég és a föld királyának életére! [...] [Ha ezt bármikor megsértem, Enlilnek, az ég és a föld királyának hatalmas harci hálója, melyre az esküt tettem, hulljon Gisára (Ummára)!«] [Bizony Eannatum nagyon okos volt, és két galamb szemét korommal festette ki, és fejüket cédrus(gyantával) kente meg.] [Eleresztette őket Enlilhez, az ég és a föld királyához, a Nippurban lévő Ékurba (?).] [»Azután, amit kijelent]ett és megismételt [az uramnak, Enlil istennek], ha Gisában (Ummában) bármely vezér visszakozik a megállapodástól, ha ellenzi vagy vitatja a megállapodást, ha bármikor megsérti ezt a megállapodást, Enlil hatalmas harci hálója, melyre az esküt tette, hulljon Gisára (Ummára)!«”²⁴

Ninhurszag, Enki, Szín, Utu és Ninki istenek előtt, néhány kisebb eltéréstől eltekintve, ugyanezt az eljárást követték: Utunál például áldozati bikákról is említést tettek.²⁵ Ez az ismétlődő szerkezet a sumer irodalom kedvelt és hatásos eszköze volt. Nagy hangsúlyt kölcsönzött a mondanivalónak, növelte az ünnepélyességét és elősegítette annak emlékezetbe idézését.²⁶ Könnyen lehetséges, hogy a lagasi uralkodó is esküt tett, ám a Keselyű-sztélén csak a legyőzött ummai uralkodó fogadalmá olvasható.²⁷ Mintegy két évszázaddal később, Narám-Szín akkád király és egy elámi uralkodó szerződése (kb. i. e. 23. század) nagyjából hasonló mintát követett. Minden szerkezeti egységet ismétlődő eskük vezettek be, melyekhez helyenként áldások is kapcsolódtak. Egyes nézetek szerint a történelem első birodalmának negyedik királyaként és az első mezopotámiai istenkirályként számon tartott akkád uralkodó a hajdani sumer szerződés-kötési eljárás erősen leegyszerűsített változatának alkalmazásával köthette meg a megállapodást,²⁸ melynek helyes kategorizálása kapcsán megoszlanak a vélemények.

20 JERROLD COOPER: *International Law in the Third Millennium*. In: *A History of Ancient Near Eastern Law*. Vol. 1. (szerk. Raymond Westbrook). Leiden–Boston, Brill, 2003. 245–246.

21 KALLA GÁBOR: *Léteztek-e vallási alapú konfliktusok Mezopotámia és a szomszédos népek között?* In: *Religio(nes): A vallás és a vallások* (szerk. Déri Balázs, Vér Ádám). Budapest, ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2018. 47–67. Monoteista vallások esetén más a helyzet. Később Izrael népe számára például szigorúan tilos volt a kánaáni népekkel való szerződés-kötés. Kiv 23,32 és 34,12; MTörv 7,2 és 23,6; Bír 2,2.

22 STEPHANIE DALLEY: *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Revised edition. Oxford, Oxford University Press, 2000. 191–192. Magyar nyelven ld. KOMORÓCZY GÉZA: *Gilgames: Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek* (ford. Rákos Sándor). Budapest, Európa, 1974. 75–87.

23 JERROLD S. COOPER: *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*. Malibu, Undena, 1983; SÜLYOK GÁBOR: *Lagas és Umma területi vitája*. Jogtörténeti Szemle. 2013/1. sz. 17–27.

24 DOUGLAS R. FRAYNE: *The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods*. Vol. 1. Toronto–Buffalo–London, University of Toronto Press, 2007. 132–133. Magyar nyelven ld. Eannatum, *Lagas királyának felirata (A Keselyű-sztélé)* (ford. Komoróczy Géza). In: HARMATTA: i. m. (1. jegyzet) 95–97.

25 FRAYNE: i. m. (24. jegyzet) 133–138.

26 KOMORÓCZY GÉZA: *A sumer irodalmi hagyomány. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1980. 648–649.

27 CLAUS WILCKE: *Early Ancient Near Eastern Law: A History of Its Beginnings. The Early Dynastic and Sargonic Periods*. Revised edition. Winona Lake, Eisenbrauns, 2007. 74.

28 KENNETH A. KITCHEN – PAUL J. N. LAWRENCE: *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East. Part 1*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2012. 43–52, és Part 3. 21–22.

Tanulmány

Ebla levéltárának szerződési és egyéb dokumentumai az ókori közel-keleti térség nyugati részének hagyományai nyújtanak bepillantást. Ebla és Abarszal (?) szerződése (kb. i. e. 24–23. század), a gyűjtemény egyik leg-híresebb táblája, a későbbi törvénykönyveket idéző alapossgal szabályozza a különböző életviszonyokat, ám a szerződéskötési eljárásról kevés érdemi részletet tartalmaz. Mindössze annyit tudunk meg, hogy a terjedelmes megállapodást az istenekre/istenek előtt tett esküvel kötötték meg, a tiszteletben tartását átkokkal biztosították, és a megkötését kísérő rituális cselekményekhez olajat használhattak.²⁹ Helyes kategorizálása kapcsán szintén megoszlanak a vélemények. Más szövegek ugyancsak az olaj központi szerepét jelzik a szerződések megkötésénél, sőt a szerződés egyik megnevezéseként feltűnik az „olaj felajánlásának táblája” („dub nídba i-giš”) kifejezés is.³⁰ Mindezen cselekményeket áldozati állatok, ünnepélyes étkezések, vallási felvonulások és értékes ajándékok tették teljessé; az események során használt állatok hagyományosan ökrök, birkák és kecskék voltak. Egy erősen töredékes szöveg végén talán a közreműködő követek vagy emberi tanúk neve olvasható, ami újabb adalékkal szolgál a szerződéskötési eljárás részleteinek megismeréséhez.³¹ Emberi tanúk ritkán szerepeltek az államközi szerződésekben, alkalmazásuk a magánjogi megállapodások szokásos kelléke volt.

Nagy hangsúlyt fektettek a helyszín megválasztására is. Bár Eannatum és Enakalli (?) szerződésének keletkezési helyét illetően a Keselyű-stélé nem nyújt eligazítást, az eseményre a feltételezések szerint a győztes városállam központjában került sor, a híret pedig a szétküldött galambok a határokon túl található szentélyekbe is elvitték.³² Ebla az alávetett államokat érintő szerződéseket a fővárosban vagy a környékén, míg a térség többi hatalmát érintő szerződéseket más helyszíneken, Mariban vagy Tuttulban, Dagan szentélyében kötötte meg.³³ Megjegyzendő, hogy mindhárom példaként említett kora bronzkori szerződésről elképzelhetőnek tartják, hogy a szerződő felek jogainak és kötelezettségeinek egyenlőségétől függetlenül paritásos szerződések voltak, és a látszólag fölerendelt helyzetben lévő szerződő felet terhelő kötelezettségeket tartalmazó táblák még nem kerültek elő. Ha ez az elképzelés helyesnek bizonyulna, a következő korszak egyik legfontosabb szerződéskötési eljárásának előzményével állnánk szemben.

III. Középső bronzkor

Nagy mennyiségű elsődleges és közvetett forrás segíti az időszámításunk előtti második évezred első felében alkalmazott szerződéskötési eljárások megismerését, melyek számos korabeli település, köztük Mári, Sehna/Subat-Enlil, Karana/Kattara és Kanis feltárásának köszönhetően kerültek elő. Noha néhány fontos kérdésben a tudásunk még hézagos, a kora bronzkorhoz képest egyértelműen szélesebb körű és megalapozottabb. Ezeket az évszázadokat a középhatalmak és alávetett entitásai szövvényes kapcsolatai határozták meg: „Nincs olyan király, aki egyedül (igazán) hatalmas lenne! 10 (vagy) 15 király követi Hammurapit, Babilon királyát, ugyanennyi Rím-Szint, Larsza királyát, ugyanennyi Ibal-pí-Élt, Esnunna királyát, ugyanennyi Amut-pí-Élt, Qatna királyát; 20 király követi Jarim-Limet, Jamhad királyát.”³⁴

Forrásaink tanulmányozása többféle szerződéskötési eljárásról tanúskodik. Elsőként a szakirodalomban „standard/alapvető eljárásnak” is nevezett módszerről kell említést tenni, melyet minden bizonnyal a szóbeli szerződések megkötésénél alkalmaztak. Ez a relatíve egyszerű eljárás a követek útján való kezdeményezésből, a szerződő felek személyes találkozásából, a szerződéses kötelezettségek megtárgyalásából, a szerződéses kötelezettségek/követelések kölcsönös közléséből, egy állat feláldozásából, az istenekre/istenek előtt tett esküből, a szertartásos ivásból és az ajándékok cseréjéből állt. Hagyományosan egy szamarat áldoztak fel, melynek vére a szerződéses kötelek keletkezését és komolyságát ábrázolta.³⁵ Ekkor a szamar megítélése még mentes volt a negatív konnotációktól, és kifejezetten nagyra értékelték ezt az állatot. Egy korabeli levélből tudjuk, hogy amikor a szerződő felek egy kölyökkutyát és egy madarat vagy kecskét (?) kívántak leölni, a mári király jelen lévő követe ezt elfogadhatatlannak találta, és egy nőtény szamar csikójának feláldozását követelte.³⁶

Egy másik levél az eljárás részleteiről is tudósít. Atamrum andarigi király és Askur-Addu karanai király szerződésének (i.e. 18. század) megkötéséről ezt olvashatjuk:

„Uramnak mondom! Szolgád, Jaszim-Él (szól): »A harmadik napon azután, hogy beléptünk Andarigba, Atamrum elküldte szolgáját, Hittipanumot Askur-Adduhoz

29 KITCHEN-LAWRENCE: i. m. (28. jegyzet) Part 1. 17–30, és Part 3. 16.

30 KITCHEN-LAWRENCE: i. m. (28. jegyzet) Part 1. 34–35, 38–42, és Part 3. 18–19; NEAL A. HUDDLESTON: *Arbitrating the Ebla Treaty Tradition: A Discourse Analytic Approach*. In: *Studia Eblaitica: Studies on the Archaeology, History, and Philology of Ancient Syria*. Vol. 3. (szerk. Paolo Matthiae). Wiesbaden, Harrassowitz, 2017. 97–141.

31 KITCHEN-LAWRENCE: i. m. (28. jegyzet) Part 3. 16–19.

32 KITCHEN-LAWRENCE: i. m. (28. jegyzet) Part 3. 7–8.

33 COOPER: i. m. (20. jegyzet) 246.

34 DOSSIN GEORGES: *Les archives épistolaires du palais de Mari*. Syria. 1938/2. sz. 117–118.

35 DOMINIQUE CHARPIN: *Writing, Law, and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia* (ford. Jane Marie Todd). Chicago–London, University of Chicago Press, 2010. 107; JESPER EIDEM: *International Law in the Second Millennium: Middle Bronze Age*. In: WESTBROOK: i. m. (20. jegyzet) Vol. 1. 748.

36 *Archives royales de Mari II: Lettres diverses* (ford. Charles-F. Jean). Paris, Imprimerie Nationale, 1950. 83; JOAN JOAN MARGARET MUNN-RANKIN: *Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C.* Iraq. 1956/1. sz. 90–91.

(szólván): „Jöj és találkozzunk Szidkumban!” [...] Szidkumban mind összegyűltek és elkezdtek beszélni a közöttük lévő ügyekről és [...] Miután előhozatták egymással dolgaikat és „megkötötték a kötelekeket”, leölték a csődört. A testvér szent „esküt” „mondattott a testvérral”, és leültek inni. Miután társultak és „ittak”, a testvér ajándékot hozott a testvérnak, és Askur-Addu visszatért a földjére. És Atamrum visszatért „Andarig” belsejébe. [...]»³⁷

Mindez a szerződő felek kísérőinek és egyes harmadik államok követeinek közreműködésével zajlott. Nem paritásos szerződéseknél szintén elvárás volt az alávett uralgó személyes jelenléte.³⁸

Más megállapodásokat a szakirodalomban „hosszú távú eljárásnak” is nevezett módszerrel, követek útján és írásos formában kötöttek meg. Elsősorban a nagy hatalmú és a távoli uralkodók folyamodtak ehhez a körülményes eljárásához, mely két lépésben hozta létre a szerződéses kapcsolatot, és párhuzamos egyoldalú okmányokon alapult. Ezeket az okmányokat mindkét szerződő fél a másik szerződő fél részére állította ki, és azokban a másik szerződő fél kötelezettségeit rögzítette. Minthogy az eljárás két lépésből állt, a megállapodást összesen négy okmány alkotta.³⁹ Először a „kis táblák” („*tuppum sehrum*”) cseréjére került sor. Ezek a néhány istent tanúként szólító, a szerződéses kötelezettségeket tömören összefoglaló és az átkokat mellőző kompakt okmányok a szerződés kezdeményezésének vagy tervezetének tekinthetők. Egyetértését a másik szerződő fél a torok megérintésével juttatta kifejezésre, ami alighanem a kötelezettségek megsértésének baljós következményeire utalt. Ebből kifolyólag a „kis táblák” a „torok megérintésének táblája” („*tuppi lipit napištim*”) néven is ismertek. Ezt az aktust nem paritásos szerződések megkötésénél is alkalmazhatták.⁴⁰ Miután követek útján kidolgozták a részleteket, megérett az idő az istenek sokaságát tanúként szólító, a szerződéses kötelezettségeket részletesen kibontó és a szerződési biztosítékként szolgáló átkokat is tartalmazó „nagy táblák” („*tuppum rabûm*”) cseréjére. Megállapodásuk teljesítését a szerződő felek az istenekre/istenek előtt tett esküvel ígérték meg, ezért a „nagy táblák” megnevezéseként az „isten életére tett eskü táblája” („*tuppi niš ilim*”) kifejezéssel is találkozhatunk.⁴¹ Zimri-Lim mári király és Hammurapi babiloni király szerződéséről (i. e. 18. század) például egy „kis tábla”, II. Ibal-pí-Él esnunnai ki-

rály és Zimri-Lim mári király szerződéséről (i. e. 18. század) egy „nagy tábla” tanúskodik.

Hammurapi babiloni király és Szilli-Szín esnunnai király szerződésének (i. e. 18. század) megkötéséről egy levél tudósít, melyből az egész eljárásról képet kapunk. Esnunna királya követeket küldött a babiloni királyhoz. Hammurapi a következő napon hallgatta meg őket, a harmadik napon adott nekik választ, majd utasításokkal látta el és útnak indította követeit a másik uralkodóhoz. Hogy ezt követően mi történt, arról a levélben ezt olvashatjuk:

„[Uramnak mondom! Szolgád] Jarim-Addu (szól): »[...] Kezeikbe vették [a kis táblát]. [Az esnunnaival] el fogják köteleztetni magát [azzal] a táblával egyezően. [...] jönni fog, és 'Hammurapi' 'el' fogja 'kötelezni magát' itt. Miután ő (az esnunnai) 'elkötelezte magát' a 'kis' táblával egyezően, Hammurapi [el fog küldeni] egy nagy táblát, a [szerződési] táblát, az 'esnunnainak'. Az esnunnaival szent esküt fog mondatni. [Az esnunnai] 'el' fog 'indítani' egy nagy táblát, a 'szerződési' táblát, Hammurapinak. Kötelekeket fognak 'létesíteni' maguk között. [...]»⁴²

Mindkét szerződő fél isteneit a szobraik vagy a jelképek képviselték az eljárás során, melynek megfelelő időben történő szabályos végrehajtását a másik szerződő fél követeinek jelenléte és közreműködése biztosította.

Előnyei mellett azonban az eljárás kockázatokkal is járt. Mivel párhuzamos egyoldalú okmányokon alapult, a kicserélt táblák szövegében könnyen előfordulhattak a rendelkezéseket érdemben érintő, szándékosan vagy véletlenül előidézett, kisebb vagy nagyobb eltérések. Nehézségek származhattak abból is, hogy az eljárás lényegi sajátosságai miatt a szükséges cselekmények végrehajtása nyomán a szerződés kötelező hatálya a másik szerződő fél hasonló cselekményétől függetlenül elismerést nyert és beállt. Egyes nézetek szerint a párhuzamos egyoldalú okmányok alkalmazása szerződésszegés esetén kizárta a szerződésből folyó jogok és kötelezettségek kölcsönösségére és az *inadimplenti non est adimplendum* elvének előképére való hivatkozást is.⁴³ Zimri-Lim mári királynak ez bizonyíthatóan gondot okozott. Hammurapi udvarába küldött követei egy levélben arra figyelmeztették, hogy a babiloni király halogatja a torok megérintését, ezért a babiloni követekre hallgatva, semmi esetre se hajtja végre ezt az aktust, amíg ők maguk haza nem térnek és nem tájékoztatják a helyzetről. Ebből a levélből az is kiderül, hogy nagy hangsúlyt fektettek a kedvező időpont megválasztására, ugyanis a babiloni király valamilyen kedvező

37 WOLFGANG HEIMPEL: *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes, and Commentary*. Winona Lake, Eisenbrauns, 2003. 343–345.

38 AMNON ALTMAN: *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500–330 BCE)*. Leiden–Boston, Martinus Nijhoff, 2012. 70.

39 CHARPIN: i. m. (35. jegyzet) 107–108; EIDEM: i. m. (35. jegyzet) 748–750.

40 MUNN-RANKIN: i. m. (36. jegyzet) 90.

41 ALTMAN: i. m. (38. jegyzet) 70–72.

42 HEIMPEL: i. m. (37. jegyzet) 325.

43 ALTMAN: i. m. (38. jegyzet) 72–73; DAVID J. BEDERMAN: *International Law in Antiquity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004. 142; ROBERT KOLB: *The Law of Treaties: An Introduction*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2016. 2, 13; GÁBOR SÜLYÖK: *Breach of Treaties in the Ancient Near East*. *Journal of the History of International Law*. 2018/1. sz. 54–55.

Tanulmány

zötlen jelenségre hivatkozással halogatta a torok megérintését.⁴⁴

Megjegyzendő, hogy a különböző táblák szerepe és jelentősége még nem tisztázott. Hasonlóképpen tisztázásra vár a rituális cselekmények számos részlete is, különös tekintettel a vér szerepére, melyet a feltételezések szerint mindkét eljárásnál használtak. Ezeket a feltételezéseket erősíti a szerződéses kapcsolat vérségi kötelekként való gyakori ábrázolása is. Ha a kérdéses feltételezések helyesnek bizonyulnak, a két tárgyalt módszer strukturálisan közelebb állt egymáshoz, mint azt korábban gondolták.⁴⁵

Néhány megállapodás arra enged következtetni, hogy a középső bronzkorban más szerződéskötési eljárásokat is követtek.⁴⁶ Nyilvánvaló szerkezeti, szövegezési és egyéb különbségeik ellenére, ezek közé sorolhatók az óasszír kereskedelmi kolóniák („*kārum*”) jogállását szabályozó szerződések (kb. i. e. 20–19. század), Sadlas és Nerebtum szerződése (i. e. 19. század), és Abba-AN jamhadi/halapi (aleppói) uralkodó és Jarim-Lim alalahi uralkodó szerződése (i. e. 18. század). Noha keletkezésük folyamata az előkerült szövegek alapján nem rekonstruálható, a tanulmányozásuk nyomán kibontakozó kép közvetve a korábban tárgyalta két módszertől eltérő szerződéskötési eljárások alkalmazására utal. Különösen erős ez a gyanú akkor, amikor mindkét szerződő fél jogait és kötelezettségeit tartalmazó szövegekkel találkozunk. Némelyik megállapodás érdekes részleteket árul el a megkötésről is. Egy óasszír kereskedelmi szerződés megkötésénél az asszír istenekre, a földre vagy az alvilágra (?) és az ősök szellemére tett esküt a kéz felemelésével, egy asztallal és egy székkal vagy trónnal (?), valamint egy pohár megtöltésével és kiöntésével végrehajtott rituális cselekmények kísérték. Ezek a cselekmények a szerződés tanúinak és oltalmazóinak felajánlott italáldozatként, jelképes ünnepélyes étkezésként és/vagy a vér kiöntását kilátásba helyező átkok ábrázolásaként is értelmezhetők.⁴⁷ Nemzedékekkel később, a jamhadi/halapi uralkodó esküjét egy bárány feláldozása kísérte, míg testvére és vazallusa emberi tanúk közreműködésével tett ígéretet a megállapodás teljesítésére. Nevüket a szerződés megőrizte az utókornak.⁴⁸

IV. Késő bronzkor

Kétségtől az időszámításunk előtti második évezred második fele az ókori közel-keleti térség történelmének egyik legérdekesebb időszaka. Ezeket az évszázadokat a nagyhatalmak és alávetett entitásai együttműködése és versengése határozta meg. Élénk kapcsolataik alakításában és ápolásában, a folyamatos követi tevékenység mellett, a szerződéseknek is komoly szerep jutott.⁴⁹ Elsődleges forrásaink nagyrészt ekkortájt keletkeztek. Néhány kivételtől eltekintve azonban ezek a források hettita uralkodók szerződesei, melyek szövege a hattuszaszi kancellária alaposságának köszönhetően maradt ránk. Nagy mennyiségű közvetett forrás is segíti a tájékozódást, melyek több értékes darabja az „amarnai levelek” néven ismert egyiptomi archívumból került elő.⁵⁰

Forrásaink lényeges változást mutatnak a szerződéskötési eljárások terén. Egy késő bronzkori paritásos szerződés megkötésének menete a következőképpen rekonstruálható: Miután követek útján sor került a megállapodás kezdeményezésére, előkészítésére és tartalmának egyeztetésére, mindkét szerződő fél elkészítette a saját változatát, esküt tett annak tiszteletben tartására az istenekre/istenek előtt, majd megküldte a táblát a másik szerződő félnek. Mivel ezek a megállapodások mindkét szerződő fél jogait és kötelezettségeit tartalmazták, a középső bronzkor párhuzamos egyoldalú okmányokon alapuló szerződéskötési eljárásának legtöbb hátrányát kiküszöbölték, bár a két változat közötti eltéréseket nem lehetett teljesen kizárni.⁵¹ Úgy tűnik, hogy az államok rugalmasan kezelték a reciprocitást, és a két változat teljes szövegszerű azonosságát nem tekintették alapvető követelménynek. Egyes nézetek szerint a szerződő felek nem a saját változatukra, hanem a másik szerződő fél által megküldött változatra tettek esküt.⁵² Egy korabeli levél mégis az elsőként említett megoldást valószínűsíti:

„Így szól Uszermaatré Szetepenré, Nagykirály, [Egyiptom Királya], a Napisten fia, Ramszesz, Amon Kedveltje: Szólj Kupanta-Kuruntának, Mira földje királyának: [...] Az eskü írott változata, melyet [én] a Nagykirálynak,

44 *Archives royales de Mari II*, 144–147.

45 KLAAS R. VEENHOF – JESPER EIDEM: *Mesopotamia: The Old Assyrian Period*. Fribourg–Göttingen, Academic Press – Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. 311–315; EIDEM: i. m. (13. jegyzet) 315–324.

46 ALTMAN: i. m. (38. jegyzet) 67–69, 73–75.

47 KITCHEN–LAWRENCE: i. m. (28. jegyzet) Part 1. 187–190, és Part 3. 62; VEENHOF–EIDEM: i. m. (45. jegyzet) 187.

48 DONALD J. WISEMAN: *Abban and Alalah*. *Journal of Cuneiform Studies*. 1958/4. sz. 129.

49 TREVOR BRYCE: *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. London – New York, Routledge, 2003; *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations* (szerk. Raymond Cohen, Raymond Westbrook). Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 2000; MARIO LIVERANI: *International Relations in the Ancient Near East, 1600–1100 BC*. Basingstoke – New York, Palgrave, 2001; AMANDA H. PODANY: *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2010.

50 WILLIAM L. MORAN: *Les lettres d’El-Amarna: Correspondance diplomatique du pharaon* (ford. William L. Moran et al.). Paris, Le Cerf, 1987.

51 ALTMAN: i. m. (38. jegyzet) 117, 127, 130–133.

52 GARY BECKMAN: *International Law in the Second Millennium: Late Bronze Age*. In: WESTBROOK: i. m. (20. jegyzet) Vol. 1. 760–761.

Hatti Királyának, a testvéremnek [tettem], [a Viharisten] lábaihoz és a Nagy istenek elé lett helyezve. Ők [az eskü szavainak] tanúi. És az eskü írott változata, melyet a Nagykirály, [Hatti Királya, a testvérem] nekem tett, a [héliopoliszi] Napisten lábaihoz és a Nagy istenek elé [lett helyezve]. Ők [az eskü] szavainak tanúi.⁵³

Ez a levél az ókori közel-keleti történelem talán leghíresebb megállapodására, II. Ramszesz egyiptomi fáraó és III. Hattuszilisz hettita király szerződésére (i. e. 13. század) utalt, melynek hettita változatát a karnaki és a thébai templomok falára vésett, önkényes kiegészítésektől, propagandisztikus torzításoktól és egyéb hibáktól sem mentes, hieroglif írással készült fordításból ismerjük.⁵⁴ Mindazonáltal az egyiptomi szöveg megőrizte számunkra a megkötés körülményeit, a közreműködő követek nevét, a szerződés ezüstitáblájának leírását és a szerződéskötés során tett esküt is: „Ami ezeket a szavait illeti a rendeletnek, [melyet] Hatti Nagy Fejedelme [alkotott] Ramszesz [Meriamonnal], [Egyiptom] nagy uralkodójával írásban, ezen az ezüstitáblán – ami ezeket a szavakat illeti, Hatti földjének férfi istenei és női istenei ezer istene, Egyiptom földjének férfi istenei és női istenei ezer istenével együtt vannak velem tanúként ezeket a szavakat [hallván]: [...]”⁵⁵

Ezt a szövegrészletet a tanúként felhívott istenek, istennők és deifikált természeti képződmények és jelenségek hosszú felsorolása követte. Idrimi alalahi király és Pillijasz kizzuvatnai király szerződéséből (i. e. 15. század) azt is megtudhatjuk, hogy akár alacsonyabb rangú uralkodók is köthettek paritásos szerződéseket, melynek létrejöttéhez és hatálybalépéséhez alkalmasint a szuverén engedélyére vagy jóváhagyására is szükség volt. Ezt a megállapodást például a mitanni királynak is jóvá kellett hagynia: „Bármelyik napon, amikor Parattarna letette az istenek esküjét Idrimivel, akkor attól a naptól a szökevényt vissza határozatnak adni.”⁵⁶ Fordított esetben az alárendelt fél egyetértésére valószínűleg nem volt szükség. II. Ramszesz és III. Hattuszilisz szerződésének egyiptomi változata, a megállapodáson kívüli harmadik szereplőként, alighanem a hettita király egyik vazallusára is kötelezettségeket rótt.⁵⁷ Erről a korszakról is elmondható, hogy mindkét szerződő fél isteneit és istennőit a szobraik vagy a jelképeik képviselték az eljárás során, melynek sza-

bályos végrehajtását a másik szerződő fél követeinek jelenléte és közreműködése biztosította.

Nem paritásos szerződéseknél, sajátos jellegűkből adódóan, némiképp eltérő eljárást követtek. Ezek a megállapodások egy változatban készültek, és tartalmukat a szuverén egyoldalúan állapította meg. Figyelemre méltó a hettita vazallusi szerződések nagyfokú szerkezeti következetessége.⁵⁸ Elkészültét követően a szöveget az alávetett fél rendelkezésére bocsátották, aki a megállapodás teljesítésére az istenekre/istenek előtt tett esküvel tett ígéretet.⁵⁹ A szuverén követeléseinek hangneme, az atyáskodástól a nyers kioktatáson át a nyílt fenyegetésig terjedő tartományban, a szerződő felek kapcsolatához és a körülményekhez igazodott. Kiváló példa erre I. Szuppiliumasz hettita király és Hukkana hajasza vezető szerződése (i. e. 14. század):

„Így szól a Fenségem, Szuppiliumasz, Hatti Királya: Felemeltelek most téged, Hukkana, egy alantas kutyát, és jól bántam veled. Hattuszaszban megkülönböztettelek téged Hajasza emberei között és neked adtam hűgomat a házasságban. [...] És ha mindig jól viseltetsz és jótékonyan védelmezod a Fenségemet, akkor én, a Fenségem, később kedvezően fogok cselekedni a fiaid kapcsán, és a fiam jótékonyan fogja védelmezni a fiaidat. Én, a Fenségem, meg foglak védelmezni. Ezeket a szavakat most eskü alá helyeztem neked, és most meghívtuk az Ezer isteneket, hogy gyűljenek össze ez ügyben. [...] – ők [lesznek tanúk].”⁶⁰

Ugyanebben a szerződésben a hettita király, a szerződési biztosítékként szolgáló átkoktól függetlenül, egyenesen kivégzéssel fenyegette meg az alávetett felet, ha az nem hajlandó változtatni a hettiták számára elfogadhatatlan szexuális szokásain.⁶¹ Nincs teljes egyetértés abban, hogy a nem paritásos szerződések megkötése során a szuverén tett-e esküt. Egyes nézetek szerint a szerződés egyenlőtlen jellege miatt erre nem került sor, aminek alátámasztására II. Muvatallisz hettita király és Alakszandusz viluszai király (i. e. 13. század) szerződését szokás idézni: „Ezek a szavak semmi esetre sem kölcsönösek. Hattitól erednek.”⁶² Más nézetek szerint a szuverén is esküt tett az alárendelt félnek, amit több szerződési és egyéb szöveg is meggyőzően bizonyít.⁶³ Ha az alávetett fél a politikai és a társadalmi szerveződések alacsonyabb fokán álló nép volt, az esküt a közösség vezetői tették le.

53 BECKMAN: i. m. (18. jegyzet) 130–131.

54 ELMAR EDEL: *Der Vertrag zwischen Ramses II. von Ägypten und Hattusili III. von Hatti*. Berlin, Gebr. Mann, 1997. Magyar nyelven ld. SÜLYÖK GÁBOR: *II. Ramses és III. Hattusili szerződése az örök békéről és testvériségről*. Jog – Állam – Politika. 2014/2. sz. 3–21.

55 *Treaty between the Hittites and Egypt* (ford. John A. Wilson). In: *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third edition (szerk. James B. Pritchard). Princeton, Princeton University Press, 1969. 200–201 („rendelet” = szerződés).

56 DONALD J. WISEMAN: *The Alalakh Tablets*. London, The British Institute of Archaeology at Ankara, 1953. 31.

57 EDEL: i. m. (54. jegyzet) 46, 48.

58 VIKTOR KOROŠEC: *Hethitische Staatsverträge: Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung*. Leipzig, Theodor Weicher, 1931. 11–14.

59 ALTMAN: i. m. (38. jegyzet) 134, 137; BECKMAN: i. m. (52. jegyzet) 761.

60 BECKMAN: i. m. (18. jegyzet) 27–29.

61 BECKMAN: i. m. (18. jegyzet) 31–32.

62 BECKMAN: i. m. (18. jegyzet) 91; BECKMAN: i. m. (52. jegyzet) 760.

63 AMNON ALTMAN: *Who Took the Oath on the Vassal Treaty: Only the Vassal King or also the Suzerain? – The Hittite Evidence*. *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte*. 2003/9. sz. 178–184.

Tanulmány

Rituális cselekményekről a hettita szerződések szinte semmilyen érdemi részletet nem közölnek. Elképzelhető, hogy a nem paritásos szerződéseknél az esküt kíséző rituális cselekmények hasonlóak lehettek a hettita katonai eskü menetéhez, ám ez mindössze a gondolkodásnak irányt mutató feltételezésként kezelendő.⁶⁴ Megjegyzendő, hogy a hettita szerződésekben az átkok mellett az áldások is rendre megtalálhatók. Kidolgozottságuk foka messze elmarad a következő korszak szerződési biztosítékaitól.⁶⁵

V. Vaskor

Különböző külső és belső tényezők hatására a késő bronzkor nagyhatalmi rendszere és élénk diplomáciai élete látványos gyorsasággal összeomlott. Hogy mi lehetett a katasztrófa oka, arról megoszlanak a vélemények: természeti csapások, éghajlati változások, katonai támadások, belső felkelések, gazdasági nehézségek, társadalmi és államszervezeti zavarok egyaránt a lehetséges magyarázatok között szerepelnek. Ez a közel-keleti térség arculatát radikálisan átalakító változás alig néhány évtized leforgása alatt ment végbe, valamikor az időszámításunk előtti 13. és 12. század közepe között.⁶⁶ Kezdetét vette a vaskor.

Kevés korabeli nagyhatalom vészelt át a késő bronzkori összeomlást viszonylagos épségben és biztonságban. Egyikük az asszír birodalom volt, melyet bár szintén meggyengített a katasztrófa, kisebb érintettsége és a kialakuló regionális hatalmi vákuum okán kedvezőbb helyzetben várhatta az újrakezdést. Idővel az újasszír birodalom a korabeli világ leghatalmasabb államává nőtte ki magát, melynek fennhatósága csaknem az egész közel-keleti térségre kiterjedt. Kiépítésében, fenntartásában és működésének biztosításában a félelmetes hadsereg mellett a szerződések is szerepet kaptak, melyek ismeretének hiányát a „barbarizmus” jeleként értékelték.⁶⁷ Nem meglepő tehát, hogy a korai vaskorból ránk maradt megállapodások szintje mindegyike az újasszír birodalomhoz köthető.

Meglehetősen kevés és töredékes elsődleges forrás áll rendelkezésünkre az időszámításunk előtti első évezred első feléből, melyek többségében Assur, Kalhu/Nimrud és Ninive feltárasának köszönhetően kerültek elő. Megismerésük és megértésük terén komoly kihívást jelent a szövegek rendkívüli sokszínűsége és a bevezetőben említ-

tett elhatárolási nehézség. Noha a szakirodalomban gyakran egységesen tárgyalják őket, a belső szerződések és a hűségpaktumok nyilvánvalóan nem tekinthetők államközi szerződésnek. Közvetett források ugyanakkor számos további újasszír és újbabiloni megállapodásról tanúskodnak. Ekkortájt született az Ószövetségben említett több világi szerződés is.⁶⁸

Erősen korlátozott a tudásunk a paritásos szerződések megkötésének folyamatáról. Bár V. Samsi-Adad asszír király és I. Marduk-zákir-sumi babiloni király szerződése (i. e. 9. század) előkerült, és alighanem egyenlő felek között jött létre, a töredékes szöveg érdemben semmit nem árul el a keletkezéséről.⁶⁹ Ha hitelt adhatunk a krónikáknak, elődeik több megállapodást is kötöttek, részben a határ megállapítása tárgyában, ám egyiknek a szövegét sem ismerjük.⁷⁰ Egy befejezetlen levél szerint Mita/Midasz phrüg király egy tartományi kormányzóhoz küldött követek útján ajánlott egy szerződés megkötésére utaló békét II. Sarrukín/Szárgon asszír királynak (i. e. 8. század).⁷¹ Maga a megállapodás, ha egyáltalán létrejött, nem került elő. Néhány évtizeddel később Assur-ah-iddina/Esarhaddon asszír király és Urtaku elámi király szerződése (i. e. 7. század) szintén egyenlő felek kapcsolatát szabályozta. Közvetett forrásokból kiderül, hogy a megállapodást az elámi uralkodó követek útján kezdeményezte, és a még szintén felfedezésre váró szöveg kidolgozására többszöri egyeztetés eredményeként került sor. Békéjük és barátságuk biztosítására a szerződő felek gyermekeket küldtek tisztként egymás udvarába.⁷²

Elsődleges forrásaink túlnyomó többsége azonban nem paritásos szerződés, melyek megkötését általában az alávetett fél kezdeményezte valamilyen kézzelfogható előny vagy egyszerűen a pusztán túlélés reményében.⁷³ Hozzá kell tenni azonban, hogy a szakirodalomban a nem paritásos szerződések kapcsán tárgyalt belső szerződéseket és hűségpaktumokat az uralkodó kényszerítette az előkelőkre és alattvalókra. Érdekes, hogy az ún. Zaku-tu-szerződést (i. e. 7. század) az anyakirályné kötötte meg a királyi család és a királyi udvar tagjaival kedvenc unokájának zavartalan trónra lépését biztosítandó. Ezek

68 Például ld. 1Kir 5,15–26, 15,18–20, 20,30–34; 2Kir 24,17; Jer 37,1; Ez 17,13–14. Ld. még MCCARTHY: i. m. (19. jegyzet) 287–289. Ezek a szerződések gyakran képezték a próféták bírálatának tárgyát: 1Kir 20,39–43; 2Kron 16,7–10; Iz 30,1–7, 31,1–3; Jer 2,14–19; Ez 17,11–21; Oz 12,1–2.

69 PARPOLA–WATANABE: i. m. (18. jegyzet) XXVI–XXVII, 4–5.

70 A. KIRK GRAYSON: *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Winona Lake, Eisenbrauns, 2000. 52–53, 157–168; JEAN-JACQUES GLASSNER: *Mesopotamian Chronicles*. Atlanta, Society of Biblical Literature, 2004. 176–183.

71 SIMO PARPOLA: *The Correspondence of Sargon II. Part I*. Helsinki, Helsinki University Press, 1987. 4.

72 ERLE LEICHTY: *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*. Winona Lake, Eisenbrauns, 2011. 22; PARPOLA–WATANABE: i. m. (18. jegyzet) XVII.

73 PARPOLA–WATANABE: i. m. (18. jegyzet) XVI.

64 *The Soldiers' Oath* (ford. Albrecht Goetze). In: PRITCHARD: i. m. (55. jegyzet) 353–354.

65 MCCARTHY: i. m. (19. jegyzet) 148–151.

66 ERIC H. CLINE: *1177 B.C.: The Year Civilization Collapsed*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2014.

67 SIMO PARPOLA: *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*. Helsinki, Helsinki University Press, 1993. 89; PARPOLA–WATANABE: i. m. (18. jegyzet) XV–XVI, XXXIII–XXV. Mindegyik hivatkozott újasszír forrás elérhető itt: <http://oracc.museum.upenn.edu/saao/corpus> és <http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus>.

a megállapodások akkor nyertek különös jelentőséget, amikor a hatalmának tetőpontján álló újasszír birodalom számára már a trónutódlás rendjének és belső politikai stabilitásának megőrzése képezte az egyik legkomolyabb kihívást.⁷⁴ Nagy hangsúlyt fektettek az istenek véleményének megismerésére, a megfelelő helyszín és a kedvező időpont kiválasztására. Míg az alávetési szerződéseket Assurban, a belső szerződéseket és a hűségpaktumokat Kalhuban/Nimrudban kötötték meg.⁷⁵ Hasonlóan az élet más területeihez, folyamatosan keresték a szerződéskötés szempontjából kedvező napokat. Ezt példázza a főúr uralkodóhoz intézett levele is: „A királynak, uramnak: szolgád, Isszar-sumu-eres. Jó egészséget a királynak, uramnak! [...] 20, 22. és 25. jó napok a szerződés megkötésére. Neki fogunk látni, (hogy) megköthessék azt bármikor, amikor a király, uram, szól.”⁷⁶

Egy ünnepélyes lakoma keretében került sor a szerződéskötésre, az alávetett fél ennek alkalmával tett esküt az istenekre/istenek előtt.⁷⁷ V. Assurnirári asszír király és Mati'-ilu arpadai király szerződése (i. e. 8. század) az esküt kísérő rituális cselekményekről is részletesen tudósít:

„Ezt a tavaszi bárányt nem áldozathoz hozták ki akoljából, nem is egy lakomához, nem is egy eladáshoz, nem is egy beteg ember (rel kapcsolatos jövődőlés)hez, nem is azért, hogy levágják [...]nak: azért hozták, hogy megkössék Assurnirári, Asszír királyának szerződését Mati'-iluvval. Ha Mati'-ilu [vét] e[me] esküvel kötött szerződés ellen, akkor, miként ezt a tavaszi bárányt kihozták akoljából és nem fog visszatérni akoljába és [nem látja] akolját újra, (hasonló módon), jaj, Mati'-ilu, fiaival, leányaival, [előkelőivel] és földjének népével együtt [kiúzzik] országából, nem tér vissza országába és nem [látja] országát újra.”⁷⁸

Ezt követően módszeresen feldarabolták a bárányt, és minden egyes lépésnél gondosan az alávetett fél emlékezetébe vésték, hogy ha megsérti a megállapodást, elkerülhetetlenül ez a sors vár a személyére, a gyermekeire, az előkelőire és az országának népére.⁷⁹ Mati'-ilu bizonyára nagy tapasztalattal rendelkezett az ilyen eljárások terén, mert a szefirei sztéléken fennmaradt arámi nyelvű szerződések megkötésénél hasonló cselekmények kíséretében tett esküt. Noha Bar-Gája, KTK királya és Mati'el arpadai király szerződésének/szerződéseinek (i. e. 8. század) helyes kategorizálása, mennyisége, időpontja és sorrendje kapcsán is megoszlanak a vélemények, a szerződés megsértésének esetére kilátásba helyezett átkok megvalósulá-

sát ábrázoló rituális cselekmények szerepe magától értetődő. (Mati'el az uralkodó nevének arámi nyelvű változata.) Ebben az esetben egy borjút vágtak két részre, amihez viaszfigurák elégetése, íj és nyílveszők eltörése, egy viaszfigura megvakítása, egy prostituált lemeztelenítése és egy női viaszfigura arculcsapása társult, félreérthetetlen üzenetet küldve az arpadai királynak, országának, előkelőinek és asszonyaiknak.⁸⁰

Az Ószövetségben az áldozati állat két részre vágása szintén a szövetség megkötésének egyik központi mozzanatát képezi.⁸¹ Némelyik említett motívum Assur-ah-iddina örökösödési szerződésében/vazallusi szerződéseiben (i. e. 7. század) is megtalálható.⁸² Hangsúlyozandó, hogy a tárgyalt szövegekben a mutatónévmások tudatos alkalmazása, a lemeztelenítés valószínűsíthető kivételével, a rituális cselekmények tényleges végrehajtására enged következtetni.⁸³ Más források tanúsága szerint az asszírok az eskütétel alkalmával olajat és vizet is használtak.⁸⁴

Magát a szerződést két példányban készítették el: az egyik példányt archiválták, a másikat az alávetett fél rendelkezésére bocsátották.⁸⁵ Egyes nézetek szerint az újasszír „adē” megnevezésű szerződések, általánosságban vagy konkrét esetekben, a megkötés sajátos körülményei, az isteni pecsétnyomata és a templomi elhelyezés következtében a mezopotámiai mitológiából ismert „sorsok táblájává” alakultak át.⁸⁶ Ennek megfelelően a korabeli uralkodók úgy hitték, hogy a szerződés táblája ugyanolyan módon határozza meg a másik szerződő fél magatartását, mint ahogyan az istenek legféltettebb kincseként az említett mitológiai tábla meghatározza a világmindenség rendjét és az ember életét.⁸⁷

VI.

Záró gondolatok

Két évezred szerződéskötési eljárásai kapcsán néhány erősen töredékes elsődleges és közvetett forrás birtoká-

74 PARPOLA-WATANABE: i. m. (18. jegyzet) XXIV, XXXI-XXXII, 62-64.

75 SIMO PARPOLA: *International Law in the First Millennium*. In: Westbrook: i. m. (20. jegyzet) Vol. 2. 1059.

76 PARPOLA: i. m. (67. jegyzet) 7.

77 PARPOLA: i. m. (67. jegyzet) 1057, 1059.

78 PARPOLA-WATANABE: i. m. (18. jegyzet) 8.

79 PARPOLA-WATANABE: i. m. (18. jegyzet) 9.

80 JOSEPH A. FITZMYER: *The Aramaic Inscriptions of Sefire*. Revised edition. Roma, Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1995. 47, 92-98.

81 Ter 15, 9-21; Jer 34, 18-20.

82 DONALD J. WISEMAN: *The Vassal-Treaties of Esarhaddon*. Iraq. 1958/1. sz. 59-80; PARPOLA-WATANABE: i. m. (18. jegyzet) 45-58; JACOB LAUINGER: *Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary*. Journal of Cuneiform Studies. 2012/64. sz. 113, és a korábban hivatkozott internetes adatbázisban.

83 KLAAS R. VEENHOF: *Review (cím nélkül)*. Vetus Testamentum. 1972/3. sz. 383.

84 LEICHTY: i. m. (72. jegyzet) 13; WISEMAN: i. m. (82. jegyzet) 39-42; PARPOLA-WATANABE: i. m. (18. jegyzet) 35.

85 PARPOLA: i. m. (67. jegyzet) 1059.

86 DALLEY: i. m. (22. jegyzet) 203-227. Magyar nyelven ld. KOMORÓCZY: i. m. (22. jegyzet), 64-68.

87 JACOB LAUINGER: *The Neo-Assyrian adē: Treaty, Oath, or Something Else?* Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte. 2013/19. sz. 99-115.

Tanulmány

ban aligha lehetséges egyetemes érvényű következtetéseket megfogalmazni. Ez a tanulmány nem is erre hivatott. Mindössze egy lenyűgözően színes és összetett jogtörténeti és kultúrtörténeti mozaik néhány elemét kívánta a helyére illeszteni. Noha egy szerencsés régészeti lelet vagy egy új tudományos eredmény bármikor megkérdőjelezheti vagy alapjaiban módosíthatja elképzeléseinket, nem kétséges, hogy már az ókori közel-keleti szerződéskötési eljárásokról most rendelkezésünkre álló tények és a hozzájuk kapcsolódó feltételezések is számottevő mértékben átalakítják a nemzetközi szerződésekről alkotott szemléletünket. Megmutatják, hogy bár a múlt ismerete nélkül is megköthetjük és használhatjuk ezeket a megállapodásokat, ám teljes mélységében nem érthetjük meg őket. Nem érthetjük meg a keletkezésük bizonyos mozzanatait és a modern nemzetközi jogtudomány eszközeivel is nehezen magyarázható tekintélyüket. Eredetüket ismerve azonban meglátjuk a tárgyalásokon helyet fog-

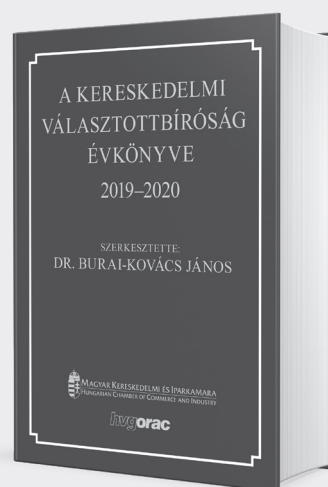
laló képviselőkben az ősi államok követői által teremtett hagyományok hordozóit, a szerződéskötést követő társadalmi eseményekben az új kapcsolat kezdetét ősi idők óta jelző közös étkezést és italfogyasztást, a megerősítési okmányok technikai nyelvezetében a letűnt korok uralkodóinak ünnepélyes esküjét, a szerződések közismert tekintélyében és sajátos viselkedésében a vallással való hosszú és szoros összefonódás lenyomatát, és a szerződéskötési eljárás alig két évszázada végbement szekularizációjának hátterében a napjainkban is érzékelhető kváziszakrális hatásokat.⁸⁸ Kijelenthető tehát, hogy a múlt kutatása és megismerése nem érdektelen kedvtelés, hanem értékes tudást nyújtó kötelesség.

88 KARDOS GÁBOR: *A nemzetközi szerződések tiszteletben tartása*. Jogtudományi Közlöny. 2019/11. sz. 431–432.

A KERESKEDELMI VÁLASZTOTTBÍRÓSÁG ÉVKÖNYVE 2019–2020

SZERKESZTŐ: Burai-Kovács János

ÁRA: 9000 Ft

„A 2019-es és a 2020-as év a 2017-es választottbírói törvény és a Kereskedelmi Választottbírói Eljárási Szabályzatának gyakorlati próbáját jelentette. A 2020-as a Covid-19 pandémiával külön kihívást jelentett a magyarországi választottbíráskodás új rendszerének. A vizsga – az eredmények azt tükrözik – jól sikerült. A választottbíráskodás nem állt le, az intézmény és a választottbírák az eljárási szabályok adta kereteket használva gyorsan reagáltak, online tárgyalások folytak, a jogi képviselők képzése, a választottbírák továbbképzése folytatódott a korszerű online technikák igénybevételével.”

„A jelen kötet egyúttal tisztelgés a 2019-ben a 70. születésnapját ünneplő Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Választottbírói Eljárási Szabályzat előtt. A kötet válogatást tartalmaz magyar és angol nyelven jogtudósok, elméleti és gyakorlati szakemberek munkáiból, és tartalmazza a 2018 júliusától 2019. december 31-ig terjedő időszakban a Kereskedelmi Választottbírói Eljárási Szabályzat által hozott anonimizált döntéseket is. Az évkönyv a választottbírói törvényt, az UNCITRAL Model Law még hiányzó magyar nyelvű kommentárját és a Kereskedelmi Választottbírói Eljárási Szabályzatát és segédanyagait is tartalmazza magyar és azon idegen nyelveken, amelyek még nem jelentek meg hozzáférhető formában.”

Részletek a szerkesztő előszavából

www.hvgorac.hu → Polgári eljárásjog, nemzetközi magánjog

Gombos Katalin egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem Európai Köz- és Magánjogi Tanszék (Budapest) – **Sziebig Orsolya Johanna** adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék

A polgári kezdeményezés mint a közvetlen demokrácia eszköze az Európai Unióban – jegyzetek az új szabályozás margójára

A közvetlen demokrácia több évszázados „másodhegedűs” szerepkör után új erőre kapott. Az Európai Unióban ez a folyamat összekapcsolódik a demokratikus deficit leküzdésével és a polgárok Európája létrehozásával, olyan új eszközöknek teret engedve, mint a polgári kezdeményezés. Az alkotmány szerződésben megjelenő, majd a lisszaboni „reformszerződésbe” is utat találó instrumentumot azonban több kritikával, mintsem dicsérrel illették az elmúlt évtizedben. A számszerűen szinte elhanyagolható sikerességi rátával rendelkező polgári kezdeményezés új szabályozása 2020. január 1-jével lépett hatályba azzal az elsődleges célkitűzéssel, hogy az elérhetőbbé, hozzáférhetőbbé, sikeresebbé váljon. Az Ursula von der Leyen vezette Európai Bizottság célként tűzte ki az Európai Unió demokratikus alapjainak megszilárdítását, az uniós polgárok jogainak megerősítését. Vajon a polgári kezdeményezés mennyire tudja betölteni eredeti rendeltetését a polgárok Európájában?

I.

Demokratikus deficit és a közvetlen demokrácia eszközei az Európai Unióban

A közvetlen demokrácia intézménye jelentősen visszaszorult a XIX–XX. században, a parlamentarizmus szerepének erősödésével párhuzamosan. Az Európai Unióban a közvetlen demokrácia instrumentumai¹ szükséges, egyfajta demokratikus korrekciós eszközként viselkednek.² Egyes irodalmi álláspontok szerint az EU-ban mind a közvetlen, mind a közvetett demokrácia eszközeinek helye van, tekintettel annak sajátos intézményrendszerére és ebből eredő egyedi működési mechanizmusára.³ Az elmúlt évtizedben újra erőre kapott a közvetlen demokrácia és világszinten egyre nagyobb elterjedtséget mutat. Egyes felmérések szerint az európai szinten is egyre nagyobb támogatásra lel a közvetlen demokrácia, csökkentve a döntéshozatal felé irányuló bizalmatlanságot és a de-

demokratikus deficitet.⁴ Önmagában az uniós polgárság létrehozása is a „demokratikus deficit csökkentése érdekében tett erőfeszítés eredménye”. Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok az Európai Unió Alapjogi Chartájában is megtalálhatók, azok beemelése azt a célt szolgálta, hogy az uniós polgárait már megillető jogokat kodifikálják. Az uniós polgárság mint jogállás mára megtelt tartalommal és az uniós jog egyik központi elemét szolgáltatja, az Európai Unió Bíróságának kiterjedt gyakorlatával együtt.⁵

José Manuel Barroso, az Európai Bizottság egykori elnöke a következőképpen fogalmazott az EU helyzetéről szóló 2012. évi beszédében: „elmúltak már azok az idők, amikor az európai integráció a polgárai hallgatólagos beleegyezésével zajlott. Európa nem válhat a technokraták, a bürokraták vagy akár a diplomaták terepévé. Európának egyre de-

1 Ld. MAJTÉNYI BALÁZS: *Demokrácia deficit az Unióban és/vagy a tagállamokban*. In: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (szerk. Fekete Balázs, Horváthy Balázs, Kreiszig Brigitta). Budapest, HVG-ORAC, 2014. 327–337.

2 VÖRÖS IMRE: *Vázlat az alapvető jogok természetéről az Alaptörvény negyedik és ötödik módosítása után (Az AB döntése, a Velencei Bizottság és az Európai Parlament állásfoglalásai)*. Fundamentum. 2013/3. sz. 63.

3 TUKA ÁGNES: *Az Európai Unióknak színe és fonákja*. Pécs, Publikon, 2009. 63.

4 RICHARD YOUNGS: *Getting Europe's Direct Democracy Right*. Centre for European Policy Studies. 2018.11.14. <https://carnegieeurope.eu/2018/11/15/getting-europe-s-direct-democracy-right-pub-77750> (2020.07.11.); DEZSŐ MÁRTA – VINCZE ATTILA: *Magyar alkotmányosság az európai integrációban*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 327339.

5 SCHIFFNER IMOLA: *Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogosultságok mint alapjogok az Európai Unióban*. In: *Az alapjogvédelem nemzeti, nemzetközi és jogösszehasonlító aspektusai*. A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottsága Jogi Szakbizottságának Gazdasági Jogi Munkacsoportja és a Europe-Direct Szeged tudományos előadói ülése (szerk. Antal Tamás, Papp Tekla). Szeged, Pólay Elemér Alapítvány. 41–55.

Tanulmány

mokratikusabbá kell válnia. Az Európai Parlament szerepe igen lényeges. Ezért annyira sorsdöntőek a 2014-es európai parlamenti választások.⁶ Ezt a célkitűzést folytatta az Ursula von der Leyen által vezetett Európai Bizottságnak a 2019 és 2024 közötti időszakra meghatározott munkaprogramja is, kiemelten az európai demokrácia megerősítését.⁷ Ennek keretében meg akarják szilárdítani az uniós polgárok döntéshozatalban és az uniós prioritások kialakításában betöltött szerepét. Első lépésként útjára bocsátották a „Conference on the Future of Europe” elnevezésű programot, amely kifejezetten a „bottom-up” kezdeményezések elveit követve a civil szervezetek és az uniós polgárok számára új, interaktív fórumként szolgál majd a prioritások és kihívások meghatározására, megvitatására.⁸ Azonban kérdés, milyen eszközök alkalmazásával lehet megerősíteni az uniós polgárok döntéshozatalban való részvételét egy olyan unióban, amellyel szemben a kezdetektől fogva az egyik legélesebb kritika éppen a demokratikus deficit és a központosított döntéshozatal.

Az Európai Unió és az európai integráció korábbi formáival szemben is gyakran felmerül az úgynevezett demokratikus deficit kritikája. 1972-ben *Richard Corbett*, egy fiatal brit politikus használta először a demokratikus deficit kifejezést az Európai Parlament gyenge jogalkotási hatásköreinek jellemzésére.⁹ A ma már széles körben elterjedt fogalmat *David Marquand* társadalomkutató alkalmazta az Európai Közösség intézményei gyenge demokratikus legitimitációjának leírására 1979-ben.¹⁰ A demokratikus deficit mindenképpen negatív, kritikai tartalmú kifejezés, de elfogadottsága nem egységes a szakirodalomban. A többségi álláspont szerint létező jelenségről van szó, amely kétféleképpen értelmezhető: elsősorban az uniós intézményi struktúra demokratikus volta kérdőjeleződik meg, társadalmi-pszichológiai szemszögből vizsgálva pedig az Európai Unió nem is tudja megjeleníteni a hagyományos demokrácia értékeit, mivel a szükséges szerkezeti, társadalmi előfeltételek hiányoznak.¹¹ A közvetlen demokrácia eszköztára csak hosszú folyamat eredményeképpen és korlátozott mértékben épült be az Európai Unió intézményi és döntéshozatali rendszerébe.

Azonban az európai integrációt szemlélve – annak céljait, fejlődését, történetét – ez nem meglepő. Mégis az utóbbi évtizedekben, az Európai Parlament szerepének erősítésével, a választási rendszer reformjával és egyéb megoldásokon keresztül, fejlődött a polgárok részvételének lehetősége és annak hatása a döntéshozatalra.¹²

Jelenleg öt részvételi formát azonosíthatunk,¹³ amikor az uniós polgárok lehetőséget kapnak, hogy véleményt nyilvánítsanak vagy valamilyen módon befolyásolják az uniós döntéshozatalt. A *petíciós jog* a Maastrichti Szerződéssel került bevezetésre, és azt a lehetőséget biztosítja, hogy bármely uniós polgár az Európai Parlamenthez fordulhasson az Európai Unió hatáskörébe tartozó kérdések kapcsán.¹⁴ A petíciós jog számos állam nemzeti jogában is létezik, egyszerűen megfogalmazva állami vagy helyi, önkormányzati szervekhez való fordulást, panaszos beadványt jelent.¹⁵ Az uniós petíciós jog célja, hogy az uniós polgárok az Európai Parlamenthez fordulhassanak, a jogszabályok végrehajtására vonatkozó kérdéseikkel, valamint aggályaik tisztázása érdekében. A petíciós jog alkalmas arra, hogy az uniós polgárokat érdeklő valamilyen kérdésre felhívja az uniós intézmények figyelmét. Az uniós intézmények, szervek, hivatalok és ügynökségek elleni panaszok kivizsgálása érdekében 1995-ben hozták létre az *európai ombudsman hivatalát*, amelyhez az uniós tagállamok állampolgárai és lakosai, valamint az Európai Unió területén székhellyel rendelkező vállalkozások és szervezetek fordulhatnak panaszaiikkal.¹⁶

A már létező politikák és elfogadott jog, illetve az új prioritások véleményezésére alkalmas *konzultációk* széles körét hirdeti meg az Európai Bizottság.¹⁷ Az Európai Unió értékelésére és annak előnyei felmérése a Bizottság rendszeres *civil párbeszédet* folytat az uniós polgárokkal. A párbeszéd előnye, hogy a meghirdetett eseményeken személyesen lehet vitába szállni a szakpolitikai döntéshozókkal.¹⁸ Időrendi sorrendben utoljára az *uniós polgári*

6 JOSÉ MANUEL BARROSO: *State of the Union 2012*, 2012.12.12. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_12_596 (2020.07.11.).

7 *A new push for European democracy. Nurturing, protecting and strengthening our democracy.* https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy_en. (2020.07.11.).

8 A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Az Európa Jövőjéről szóló konferencia megszervezése 2020.01.22. COM(2020) 27 végleges.

9 RICHARD CORBETT: *The first use of the term „democratic deficit”* 1977.10.10. <http://federalunion.org.uk/the-first-use-of-the-term-democratic-deficit/> (2020.07.11.).

10 DAVID MARQUAND: *Parliament for Europe*. London, J. Cape, 1979. 147.

11 KÜBRA DILEK AZMAN: *The Problem of „Democratic Deficit” in the European Union*. International Journal of Humanities and Social Science. 2011. vol. 1. no. 5. 242–250.

12 A közvetlen demokrácia, demokratikus deficit és az Európai Unió kapcsolatáról bővebben ld. UNGER ANNA: *Demokrácia a képviselőkön túl. A közvetlen demokrácia intézményrendszere és szerepe az Európai Unió demokratizációjában a demokrácia részvételi elmélete alapján*. Doktori (PhD) értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, ÁJTK Politikatudományi Doktori Iskola, 2018, <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/42625/UA%20phd%20dolgozat%202018.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2020.07.11.).

13 GOMBOS KATALIN: *Az Európai Unió jogrendszere és közjogának alapjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 411–427.

14 Jogalap: az EUMSZ 20., 24. és 227. cikke, valamint az Európai Unió Alapjogi Charta 44. cikke.

15 BÓDI STEFÁNIA: *Petíciós jog*. In: Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/peticiós-jog> (2020.07.11.).

16 Az európai ombudsman honlapja: <https://www.ombudsman.europa.eu/hu/home> (2020.07.11.).

17 A konzultációk listája: https://ec.europa.eu/info/consultations_en (2020.07.01.).

18 A civil párbeszédéről: https://ec.europa.eu/info/events/citizens-dialogues_hu (2020.07.01.).

kezdeményezés lehetőségét alkották meg, amelynek közelmúltban hatályba lépett reformja éppen azt a célt szolgálja, hogy egyszerűbb és hatékonyabb módon alkalmazhassák azt. A felsorolt instrumentumok közül az uniós polgári kezdeményezés elemzésére kerül sor, hiszen annak rendkívüli aktualitást szolgáltat a 2020. január 1-jén hatályba lépett reformja. Az uniós polgári kezdeményezés még a „mgbukott” alkotmányos szerződés kontextusában jött létre, a civil társadalom sürgető támogatására. Bár önmagában az alkotmányos szerződést nem sikerült hatályba léptetni, a polgári kezdeményezés utat talált a Lisszaboni Szerződésbe, így az a közvetlen demokrácia legújabb uniós instrumentumának tekinthető.¹⁹

Az elmúlt néhány évben beigazolódott, hogy sajnálatos módon az uniós polgárok nagy része nincs tudatában annak, milyen széles körű lehetőségeket biztosít számára ez a státusz. Erre mutatott rá az Európai Bizottságnak az uniós polgárságról szóló, 2010-ben készült jelentése is, amely kimondja, hogy az európai polgárok többségükben azért nem gyakorolják jogaikat, mivel tudomásuk sincsen arról, hogy azok megilletik őket.²⁰ A jelentés kitér arra is, hogy az uniós polgári státusz hatékonyabb gyakorlati megvalósulásának elősegítése már több alkalommal megfogalmazódott uniós szinten. Többek között az Európai Parlament foglalkozott a kérdéskörrel egy 2009-ben kiadott dokumentumában.²¹ José Manuel Barroso 2009 szeptemberében a Bizottságnak adott politikai irányvonalak részeként fogalmazta meg, hogy az európai polgárságot az EU és a polgárok közötti kapcsolat újraalkotásával és frissítésével kell megerősíteni azért, hogy az a gyakorlatban is hatékonyan tudjon érvényesülni.²² Ezen túl a Bizottság megfogalmazott 25 olyan akadályt, amely a mindennapi életben hátráltatja a polgárokat jogaik gyakorlásában.²³ Az előbbiekből is látszik, milyen nagy szükség lenne arra, hogy az uniós polgárok jogaik gyakorlása érdekében tisztában legyenek azzal, pontosan milyen jogokat és milyen eljárások keretében gyakorolhatnak – beleértve a közvetlen demokrácia eszközeit.

II.

A polgári kezdeményezés mint a közvetlen demokrácia eszköze az Európai Unióban

A polgári kezdeményezés konkrét vizsgálata során a következő tételmondat elemzéséből indulunk ki: a polgári kezdeményezés a közvetlen demokrácia gyakorlásának egyik eszköze az Európai Unióban, amely az Európai Bizottság hatáskörébe tartozó szakpolitikai kérdésekben hozzájárulhat a társadalmi összefogáshoz, erősítheti a határon átnyúló, transznacionális politikai diskurzust, és szerepe lehet az EU demokratikus értékeinek megerősítésében, a „polgárok Európája” létrehozásában.

1. A szabályozás rövid története

A polgári kezdeményezés ideája már 1996-ban, az amszterdami kormányközi konferenciát megelőzően is felmerült.²⁴ A mai szabályozás előképe érdemben az alkotmányos szerződés tervezetében²⁵ már megtalálható, amely utat talált a Lisszaboni Szerződés szövegébe is. Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 11. cikke szerint a polgároknak és a civil szférának lehetőséget kell arra biztosítani, hogy párbeszédet folytathassanak az intézményekkel és véleményt nyilváníthassanak az őket érintő kérdésekről, ennek letéteményese pedig a Bizottság, amely „annak érdekében, hogy biztosítsa az Unió fellépéseinek koherenciáját és átláthatóságát, az érintett felekkel széles körű előzetes konzultációkat folytat”.²⁶ Ennek eszköze pedig az európai polgári kezdeményezés, amelynek feltételeit és eljárását az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 24. cikke²⁷ felhatalmazása alapján megalkotott rendelet biztosította. A polgári kezdeményezésről szóló Zöld Könyvet az Európai Bizottság 2009-ben fogadta el, amelyben a főbb technikai részletek már meg-

24 BRUNO KAUFMANN: *Transnational „Babystep”: The European Citizens’ Initiative*. In: *Citizens’ Initiatives in Europe: Procedures and Consequences of Agenda-Setting by Citizens*. (szerk. Maija Stälä, Theo Schiller). New York, Palgrave Macmillan, 2012. 228–242.

25 Az Európai Alkotmányt létrehozó Szerződés, 2004. I-47. cikk A részvételi demokrácia elve, (4) bekezdés: „Legalább egymillió uniós polgár, akik egyben a tagállamok egy jelentős számának állampolgárai, kezdeményezheti, hogy a Bizottság — hatáskörén belül — terjeszzen elő megfelelő javaslatot azokban az ügyekben, amelyekben a polgárok megítélése szerint az Alkotmány végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására van szükség. Az ilyen polgári kezdeményezésre alkalmazandó eljárásokra és feltételekre vonatkozó rendelkezéseket, ideértve azt is, hogy a kezdeményezésnek legkevesebb hány tagállam polgáraitól kell származnia, európai törvény állapítja meg.”

26 EUSZ egységes szerkezetbe foglalt változata, 11. cikk (1)–(4) bekezdés.

27 EUMSZ egységes szerkezetbe foglalt változata, 24. cikk: „Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott rendeletekben megállapítja az Európai Unióról szóló szerződés 11. cikke szerinti polgári kezdeményezésekre alkalmazandó eljárásokra és feltételekre vonatkozó rendelkezéseket, ideértve azt is, hogy a kezdeményezésnek legkevesebb hány tagállam polgáraitól kell származnia.”

19 *Direct Democracy in the EU, The Myth of a Citizen’s Union* (szerk. Steven Blockmans, Sophia Russack). London, Rowman & Littlefield International. 9–13.

20 A Bizottság jelentése az uniós polgárságról. Az uniós polgárok jogainak érvényesítése előtt álló akadályok lebontása 2010.10.27. COM(2010) 603 final.

21 Az Európai Parlament 2009. április 2-i állásfoglalása az európai polgársággal kapcsolatos problémákról és lehetőségekről 2009.04.02. 2008/2234(INI).

22 Political guidelines for the next Commission, https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/pdf/press_20090903_en.pdf (2020.07.11.).

23 COM(2010) 603 20.

Tanulmány

határozásra kerültek.²⁸ Az európai polgári kezdeményezés korábbi jogi háttérét az Európai Parlament és a Tanács 2011. február 16-i 2011/211/EU rendelete²⁹ biztosította az európai polgári kezdeményezésről. Az uniós polgári kezdeményezés egy lehetőség minden európai polgár kezében, hogy „részt vegyen az Európai Unió demokratikus életében”, így közvetlenül fordulhatnak a Bizottsághoz olyan kérelemmel, „melyben a Szerződések céljából uniós jogi aktusra irányuló javaslat betervezésére hívják fel a Bizottságot”.³⁰ Így voltaképpen a polgári kezdeményezésen keresztül az európai polgárok arra kérik a Bizottságot, hogy terjesszen be jogalkotási javaslatot, olyan ügyekben, amelyekben a kérelmezett aktus meghozatala az EU hatáskörébe tartozik.³¹ Azt az Európai Unió Bírósága már kimondta az európai polgári kezdeményezés jogi természetéről, hogy az EUSZ 11. cikk (4) bekezdése által elismert jog csak bizonyos körülmények között teszi lehetővé annak kezdeményezését, hogy a Bizottság – hatáskörén belül – terjesszen elő jogalkotási javaslatot. Ennek előfeltétele, hogy a Szerződések végrehajtásához uniós jogi aktus elfogadására legyen szükség.³²

Az Európai Bizottság két alkalommal, 2015-ben és 2018-ban is jelentést fogadott el az európai polgári kezdeményezésről. A jogi szabályozás felülvizsgálata 2015-ben indult el, és a Bizottság 2017-ben terjesztette elő rendeletjavaslatát. A 2019-ben elfogadott új rendelet 2020. január 1-jétől alkalmazandó.³³ Az európai polgári kezdeményezés kapcsán több problémát azonosítottak: a jogilag elfogadható kezdeményezések javaslatának lehetőségét, hiszen a nyilvántartásba vételi kérelmek mintegy harmadát elutasították; a támogató nyilatkozatok nehézkes beszerzését, például az eltérő tagállami adatszolgáltatási követelmények miatt, és a polgári kezdeményezések által kiváltott viszonylag korlátozott hatást és vitát.³⁴

2. Az uniós polgári kezdeményezés főbb technikai szabályai

A közvetlen demokrácia eszközének minden olyan személy számára alkalmazhatónak kell lennie, akinek nin-

csen speciális jogi tudása, így már a 2011-es rendelet szerint is az eljárásoknak „világosnak, egyértelműnek, felhasználóbarátnak és a polgári kezdeményezés jellegével arányosnak kell lenniük”.³⁵ Az uniós polgári kezdeményezés új, 2020 januárjától alkalmazandó szabályozásának³⁶ célja, hogy „a kezdeményezést szervezők és a támogatók számára hozzáférhetőbbé, kevésbé terhessé és könnyebben használhatóvá tegye, megerősítse annak nyomom követését”.³⁷ A polgári kezdeményezés megindítása előtt mérlegelni kell, vajon az elérendő célkitűzés jogalkotás útján érhető-e el a leghatékonyabban. A polgárok számára a legsarkalatosabb kérdés – és eddig az egyik legnagyobb „buktató” – az, hogy a témában egyáltalán benyújthatnak-e polgári kezdeményezést, hiszen ez a *tartalmi jellegű elfogadhatóság* alapja. Alapvetően két tényezőben összegezhető, hogy az érintett kérdésekben lehet-e polgári kezdeményezést tenni: elsősorban az vizsgálják, hogy a kérdés az EU hatáskörébe tartozó szakpolitikai területhez kapcsolódott-e, másrészt, hogy az adott szakpolitika tekintetében a Bizottság hatáskörébe tartozik-e a jogalkotási javaslatok előterjesztése. A szóba jöhető szakpolitikák a teljesség igénye nélkül: az adózás, a belső piac és az áruk szabad áramlása, az energiaügy, a fogyasztóvédelem, a környezetvédelem és éghajlatpolitika, a közlekedés, a kultúra, a szabad mozgás és a versenyjog területe. Annak érdekében, hogy könnyen eldönthető legyen, egy adott kérdés tekintetében lehetőség van-e kezdeményezésre, a polgárok számára könnyen elérhető, elektronikus tájékoztatást nyújtanak, amely minden tagállam hivatalos nyelvében hozzáférhető.

Első lépésként ún. *polgári bizottságot* kell létrehozni. A korábbi szabályok nem változtak a szervezőbizottságot illetően, melynek legalább hét tagja van, és e hét személy mindegyike más-más uniós tagállamban él. A szervezőcsoport lehet valamelyik tagállam nemzeti joga alapján létrehozott jogi személy is.³⁸ A 2011-es rendelet korlátozása volt a legalacsonyabb korhatár meghatározása a támogatók tekintetében, és megfelel az európai parlamenti választásokon való részvétel korhatárának.³⁹ A javaslatokkal ellentétben az új rendelet nem csökkentette 16 évre az európai polgári kezdeményezések támogatásának alsó korhatárát, de a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy a minimális életkort 16 évben határozzák meg.⁴⁰ Az újonnan elfogadott rendelet ezen a téren nem teljesítette a kitűzött elképzelést: „az uniós polgároknak

28 Commission of the European Communities: *Green Paper on a European Citizens' Initiative* 2009.11.11. COM(2009) 622 final.

29 Az Európai Parlament és a Tanács 2011/211/EU rendelete (2011. február 16.) a polgári kezdeményezésről (HL L 65., 2011.3.11., 1–22. o.) A továbbiakban: 2011-es rendelet.

30 2011-es rendelet (1) bekezdés.

31 Mi a polgári kezdeményezés? Alapvető információk: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/basic-facts> (2020.07.11.).

32 C-589/15 P sz. Anagnostakis kontra Bizottság ítélet, ECLI: EU:C:2017:663, 23. pont.

33 Történeti áttekintés: https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works/history_hu (2020.07.11.).

34 A Bizottság jelentése és Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Jelentés a polgári kezdeményezésről szóló 2011/211/EU rendelet alkalmazásáról. 2018.03.28. COM(2018) 157 végleges. 2.

35 2011-es rendelet (2) bekezdés.

36 Az Európai Parlament és a Tanács 2019/788/EU rendelete (2019. április 17.) az európai polgári kezdeményezésről (HL L 130., 2019.5.17., 55–81. o.).

37 Rendelet a polgári kezdeményezésről (5).

38 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 5. cikk. A 2011-es rendelet vonatkozó szabálya a (8) bekezdés.

39 2011-es rendelet (7) bekezdés.

40 Rendelet a polgári kezdeményezésről, Preambulum (7).

mostantól egy könnyen hozzáférhető és felhasználóbarát eszköz áll majd rendelkezésére, hogy őket érintő és érdeklő kérdésekben közvetlenül az EU intézményeit kérdezhessék. Végül nem volt lehetőség a részvételi kort 18-ról 16-ra csökkenteni a teljes EU-ban, és ezt sajnálom. Habár, minden államnak meg van a lehetősége, hogy ezt megtegye a saját állampolgáráért, így bátorítom őket, hogy engedjék a fiatalabb generációkat is hallatni a hangjukat.⁴¹

A kezdeményezés megszövegezését és a szervezőbizottság létrehozatalát követően szervezői fiókot kell létrehozni ahhoz, hogy a Bizottság azt nyilvántartásba tudja venni. Támogatói nyilatkozatot csak a *nyilvántartásba vételt követően* lehet gyűjteni. Természetesen a Bizottság nem köteles nyilvántartásba venni minden kezdeményezést, és a vizsgált kritériumok továbbra is megegyeznek a korábbi rendelet szabályaiban foglaltakkal. A teljes nyilvántartásba vétel – amennyiben a Bizottság módosításokat is javasol – akár négy hónapig is eltarthat, de főszabály szerint a Bizottság két hónapon belül nyilatkozik a kezdeményezés nyilvántartásba vételéről. A szabályozás új eleme a részleges nyilvántartásba vétel, amelynek célja, hogy a polgári kezdeményezés hozzáférhetőbbé váljon.⁴² A Bizottság határozata ellen bírósági vagy peren kívüli jogorvoslat kérhető. A szervezők továbbra is bármikor visszavonhatják a már nyilvántartásba vett kezdeményezést.⁴³

A polgári kezdeményezés eljárásának harmadik fő szakasza a *támogató nyilatkozatok* gyűjtésének időszaka. A nyilvántartásba vételtől számított legfeljebb fél évvel később meg kell indítani az aláírásgyűjtést, de ez az időszak a szervezők rendelkezésére áll a kampány megszervezésére. A támogatások gyűjtésére egy év alatt kerülhet sor, legalább hét tagállamból származó egymillió, az európai parlamenti választásokon szavazati joggal rendelkező uniós polgár aláírását kell megszerezni, online vagy nyomtatott formában. Továbbá az egyes tagállamok vonatkozásában meghatározott számú küszöbszámokat⁴⁴ is teljesíteni kell, amelyeket a rendelet melléklete határoz meg.⁴⁵ E mérőszámok degresszíven alacsonyak, így „a tagállamonkénti aláírók legalacsonyabb számának meg kell felelnie a Parlament képviselői tagállamonként megválasztott száma 750-szeresének”. Ezeket a számokat a

2011-es és az új rendelet első melléklete tartalmazza, amelyet változások – például új tagállamok csatlakozása, így a Parlament összetételének változása esetében – a Bizottság jogosult módosítani.⁴⁶ Az aláírásgyűjtés történhet a Bizottság központi rendszerén keresztül is, ebben az esetben egyszerűbb azok benyújtása.⁴⁷ Az aláírásgyűjtés és a kampány lezárását követően három hónapon belül benyújtott támogató nyilatkozatokat *ellenőrzik és hitelesítik* az illetékes nemzeti hatóságok.

A nemzeti hatóságok visszajelzését követően újabb három hónapon belül kell benyújtani a kezdeményezést a Bizottsághoz.⁴⁸ Amennyiben érvényes a kezdeményezés, megkezdődik a *vizsgálat*, és a polgári kezdeményezésről a Bizottság értesíti az Európai Parlamentet, a Tanácsot, a Gazdasági és Szociális Bizottságot, a Régiók Bizottságát és a nemzeti parlamenteket. Továbbra is lehetséges az Európai Parlament előtti nyilvános meghallgatás, ami lehetőséget ad a kezdeményezés ismertetésére.⁴⁹ A politikai hatást erősítheti a nyilvános meghallgatást követő plenáris vitát tartásának lehetősége, valamint az Európai Parlament állásfoglalást fogadhat el a kezdeményezés politikai támogatásának értékelésére.⁵⁰ A Bizottság *továbbra sem köteles* a kezdeményezésre intézkedéseket tenni, ideértve az uniós jogi aktusra irányuló egy vagy több javaslat elfogadását. A szükséges intézkedésekről a Bizottság hat hónapon belül dönt, szemben a korábbi rendelet által meghatározott három hónapos időintervallummal.⁵¹

A két rendelet szabályait összevetve a polgári kezdeményezések sikerességére vonatkozó követelmények a főbb szabályokat tekintve nem sokban változtak. Az új rendelet egyes intézkedései inkább a megismerhetőséget, az online rendszerek használatának támogatását és a közérthetőséget segítik. A fontosabb különbségek a régi és az új rendelet között a következőkben összegezhetők: A tagállamokként kialakított támogató rendszerek segítik megtalálni a polgári kezdeményezések megindításában érdekelt uniós polgárokat. Új szabály és könnyítés egyben a kezdeményezés kiegészítésének lehetősége, a Bizottság jelzése alapján. Ez lehetővé teszi, hogy a Bizottság hatásköréhez alakíthassák a javaslatokat. A szabadon választhatóan használt és a Bizottság által működtetett online szerver segíti az aláírások összegyűjtését. Természetesen az új rendeletet már adatvédelmi és adathasználati szempontból is az aktuális standardoknak való megfelelés szellemében hozták meg, így kevesebb személyes adat rendelkezésre bocsátásával lehet támogatni a kezde-

41 FRANS TIMMERMANS: *European Citizens' Initiative: Political agreement reached on the Commission's proposal*. Sajtóközlemény, 2018.12.12.

42 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 6. cikk.

43 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 7. cikk.

44 Az aláírók számának a tagállamban el kell érnie a tagállam által megválasztott európai parlamenti képviselők számának legalább 750-szeresét.

45 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 8–12. cikk. Az I. melléklet ebben a tekintetben már helyettesítésre került az eredeti jogi aktushoz képest, a Bizottság 2019/1673/EU felhatalmazáson alapuló rendeletével, az európai polgári kezdeményezésről szóló (EU) 2019/788 európai parlamenti és tanácsi rendelet I. mellékletének felváltásáról. A módosításra Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága Európai Unióból való kilépése miatt volt szükséges.

46 2011-es rendelet (6) bekezdés.

47 2022-től fokozatosan megszüntetik az egyéni gyűjtési rendszereket, ezeket váltja majd fel teljes egészében az Európai Bizottság által létrehozott és működtetett online rendszer.

48 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 13. cikk.

49 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 13–14. cikk.

50 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 14–15. cikk.

51 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 15–16. cikk.

Tanulmány

ményezéseket.⁵² Végül, de nem utolsósorban a Bizottságnak már nem három, hanem hat hónap áll rendelkezésére, hogy megfogalmazza álláspontját, javaslatait és mérlegelje a sikeres kezdeményezéseket.

A két rendelet alkalmazása kapcsán egyéb intézkedéseket is megfogalmaztak, hiszen átmeneti szabályokat kellett alkotni az új rendelet szabályaira tekintettel: „a 2011/211/EU rendelet 5–9. cikkét 2020. január 1-jét követően továbbra is alkalmazni kell azokra az európai polgári kezdeményezésekre, amelyeket 2020. január 1. előtt nyilvántartásba vettek.”⁵³

III.

Mérlegben a polgári kezdeményezés

Mióta lehetőség van európai polgári kezdeményezés benyújtására, összesen 98 esetben kezdeményeztek nyilvántartásba vételt, ebből 74 esetben adtak helyt a kérelemnek, és mindössze öt bizonyult sikeres kezdeményezésnek.⁵⁴ Összesen négy kezdeményezésre válaszolt érdemben a Bizottság, ami azt jelenti, hogy a polgári kezdeményezések alig négy százalékos eséllyel kaptak érdemi választ.

Fontos hangsúlyozni, hogy a Bizottság már a korábbi szabályozás szerint sem volt köteles a kezdeményezés nyomán jogalkotási javaslatot előterjeszteni. A polgári kezdeményezés joga tehát csak azt tette lehetővé, hogy az európai polgárok közvetlenül forduljanak a Bizottsághoz, és a Szerződés végrehajtása céljából uniós jogi aktusra irányuló javaslat előterjesztésére kérjék fel ezt az intézményt,⁵⁵ ugyanakkor ez nem keletkeztet jogalkotási kötelezettséget. Ha a Bizottság úgy döntött, hogy a polgári kezdeményezésre válaszul jogalkotási javaslatot terjeszt elő, ez a javaslat a jogalkotó elé került, és elfogadása esetén jogszabály vált volna belőle.⁵⁶ Ez tehát azt is jelenti, hogy az uniós aktusra irányuló javaslatnak a Bizottság által valamely európai polgári kezdeményezés nyomán történő előterjesztése csak fakultatív jellegű.⁵⁷ A Bizottság jogalkotás-kezdeményezési hatásköre ugyanis az intézményi egyensúly elvének egyik kifejeződése, ami az Európai Unió intézményi struktúrájának jellemzője, és feltételezi, hogy az egyes intézmények a hatásköreiket a többi intézmény

hatásköreit tiszteletben tartva gyakorolják.⁵⁸ A 2011/211/EU rendelet (1) preambulumbekzdéséből az következik, hogy az európai polgári kezdeményezés ahhoz hasonló jogot kíván biztosítani az uniós polgárok számára, mint amellyel az EUMSZ 225. cikke értelmében a Parlament, valamint a 241. cikke értelmében a Tanács rendelkezik arra, hogy a Szerződés végrehajtása céljából megfelelő javaslat előterjesztésére kérjék fel a Bizottságot. Márpedig e két cikkből az következik, hogy a Parlament és a Tanács számára ekként elismert jog nem sérti a Bizottság jogalkotás-kezdeményezési hatáskörét, az intézmény továbbra is szabadon dönthet úgy, hogy nem terjeszt elő javaslatot, feltéve, hogy annak okait közli az érintett intézménnyel. Következésképpen az EUSZ 11. cikk (4) bekezdése és a 2011/211 rendelet alapján benyújtott európai polgári kezdeményezés ugyancsak nem érintheti e jogkört.⁵⁹

A polgári kezdeményezéssel kapcsolatos problémákat a következőkben összegezzük: 1. Az uniós polgárok – ahogyan erre a korábban már említett kutatások is rámutatnak – nincsenek tisztában a polgársághoz kapcsolódó jogaikkal és a jogok gyakorlásának feltételeivel. Ez sokszor félreértésekhez vezet, mint a később még kifejtett nemzeti régiókkal kapcsolatos kezdeményezés esetén is. A kampány az egymillió aláírás összegyűjtésére helyezte a hangsúlyt, azonban a kiegészítő szabály, az egyes tagállamok esetében előírt küszöbszámok elérése már elsikadt. 2. További problémát jelent a Bizottság hatásköréhez illeszkedő tartalmi elfogadhatósági követelmény, amely több esetben is elutasításhoz vezetett. 3. Hiába sikeres a kezdeményezés, ha annak nyomán a Bizottság nem köteles jogalkotási eljárást kezdeményezni, így az uniós polgárok arra a következtetésre juthatnak, hogy hiába a nagyszámú támogató, ha nem követik érdemi lépések még a sikeres kezdeményezéseket sem.⁶⁰

Az alábbiakban megvizsgáljuk a megválaszolt kezdeményezéseket és az Európai Bizottság érvelését az érdemi lépések kezdeményezése elmaradásának indokaként.⁶¹

1. Az érdemben megválaszolt polgári kezdeményezésekről

Az „Egy közülünk”, a magzati élet védelméről szóló polgári kezdeményezésre a Bizottság 2014-ben adott választ,

52 Rendelet a polgári kezdeményezésről, 19. cikk.

53 Értesítés az európai polgári kezdeményezésről szóló, 2020. január 1-jétől alkalmazandó új rendelethez vonatkozó átmeneti rendelkezésekről.

54 Európai polgári kezdeményezés: https://europa.eu/citizens-initiative/_hu (2020.07.11.).

55 C-589/15 P sz. Anagnostakis kontra Bizottság ítélet, ECLI: EU:C:2017:663, 24. pont.

56 Vizsgálat, az Európai Parlamentben megtartott nyilvános meghallgatás, valamint a Bizottság válasza: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/how-it-works/answer> (2020.07.11.).

57 C-418/18. P. sz. Patrick Grégor Puppinc és társai kontra Európai Bizottság ítélet ECLI:EU:C:2019:1113 57. pont.

58 C-409/13. sz. Tanács kontra Bizottság ítélet, ECLI:EU:C:2015:217, 64. pont, valamint az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

59 C-418/18. P. sz. Patrick Grégor Puppinc és társai kontra Európai Bizottság ítélet ECLI:EU:C:2019:1113 60–61. pont.

60 A polgári kezdeményezés nehézségeiről bővebben ld. ERIK LONGO: *The European Citizens' initiative: too much democracy for EU polity?* German Law Journal, 2019. vol. 20. 181–200. PAWEŁ GŁOGOWSKI - ANDREAS MAURER: *The European Citizens' Initiative: Chances, Constraints and Limits*. Institut für Höhere Studien – Institute for Advanced Studies (IHS), 2013. 21–23.

61 Szakirodalmi elemzés elérhető: MIECZYŚLAWA ZDANOWICZ: *The European citizens' initiative. Over one million support, and what next?* Przegląd Europejski, 2019. no. 4. 33–44.

közlemény keretében. A kezdeményezés mintegy 1,7 millió polgár támogatását nyerte el, és 18 tagállamban elérte a szükséges minimumküszöböt. Azonban a Bizottság 22 oldalas közleményében, miután összegezte a kezdeményezés által tett javaslatokat, arra a következtetésre jutott, hogy jelenleg szükségtelen további lépéseket tennie.⁶²

A második olyan kezdeményezés, amelyre a Bizottság érdemben, közleményben válaszolt, „A víz és a szennyvízhálózat emberi jog! A víz egy nyilvános jó, nem árucikk!” elnevezésű kezdeményezés, amely mellé több mint 1,6 millió polgár sorakozott fel. Ekkor a Bizottság tényleges lépéseket is meghatározott, amelyekről kifejezetten a kezdeményezés hatására döntöttek, és felszólították a tagállamokat, hogy mozdítsák elő és „hatáskörükön belül eljárva vegyék figyelembe a polgárok által a kezdeményezés keretében felvetett aggályokat, és bátorítja őket arra, hogy szintén fokozzák a biztonságos, tiszta és megfizethető ivóvízhez és a megfelelő higiénés körülményekhez való egyetemes hozzáférés garantálására irányuló erőfeszítéseiket”.⁶³ A Right2Water kezdeményezés kifejezetten környezeti jellegűnek tekinthető, hiszen alapvető célja is a vízhez és a csatornázottsághoz való jognak a teljes lakosság számára való biztosítása volt. Ez azt jelenti, hogy e jogok olyan szintű elismerését kezdeményezték, mint ahogyan azt az Egyesült Nemzetek Szervezete elismeri és támogatja.⁶⁴ Az ENSZ keretében a Millenniumi Fejlesztési Célok helyébe lépő SDGs⁶⁵ körében is külön, a hatodik célkitűzésként szerepel a vízhez és a csatornázottsághoz való hozzáférés biztosítása és ezek fenntartható kezelése.⁶⁶

A legsikeresebb kezdeményezés, amelyet a Bizottság is ténylegesen megválaszolt, a „Stop Vivisection” nevet viselte, és az állatvédelemmel kapcsolatos. Az egyetlen célkitűzése olyan jogi szabályozás megalkotása volt, amely fokozatosan megszünteti az állatkísérletek alkalmazását Európában. Sorrendben ez a harmadik olyan kezdeményezés, amely elérte a szükséges számarányokat ahhoz, hogy a kérdés a Bizottsághoz kerüljön, hiszen több mint 1,1 millió uniós polgár írta alá, Magyarországon csaknem 27 ezren támogatták. A kezdeményezők alapjaiban nem értettek egyet a tudományos célokra felhasznált állatok

védelmére vonatkozó 2010/63/EU irányelv⁶⁷ szabályozásával, és etikai-tudományos alapon kérték a Bizottságot, hogy nyújtson be javaslatot elfogadható és megfelelő jogi háttér megalkotása érdekében.⁶⁸ A 2010/63/EU irányelv nem számolja fel az állatkísérleteket Európában, és a kezdeményezők megítélése szerint számos kiskaput hagy a tagállamok számára, hogy ilyen jellegű tevékenységeket engedélyezzenek, például az emberszabású majmok felhasználása vonatkozásában.⁶⁹ A kezdeményezők 2015 májusában kaptak meghallgatási lehetőséget a Bizottságtól, és még aznap közmeghallgatást tartottak a javaslatokról. A Bizottság a kezdeményezésre válaszként kiadott közleményében teljesen egyetértett a szervezőkkel, hogy a végső cél az Európai Unió számára is mindenképpen az állatkísérletek végleges betiltása. Továbbá az állatok jólétének figyelembevétele és védelme az uniós szakpolitikák kialakításában az EU több jogi dokumentumában szerepel, például az EUMSZ-ben. Végül, feltérképezve a jelenlegi lehetőségeket, a következő célkitűzéseket fogalmazták meg: egyrészt a „three Rs”-szel⁷⁰ kapcsolatos tudásfejlesztés ismeretterjesztésen keresztül, az alternatív megoldások kutatása és implementálása, az irányelvnek való megfelelés szoros ellenőrzése, és a dialógus kialakulásának segítése a tudományos életben. Jelenleg azonban a Bizottság úgy ítéli meg, hogy az állatkísérletek teljes kiiktatása még nem lehetséges az emberi élet és környezet védelme érdekében. Azonban mindenképpen elérendő cél a „three Rs” megvalósítása, vagyis az, hogy az állatkísérletek helyett más megoldásokat dolgozzanak ki és alkalmazzanak. Éppen ezért bár a Bizottság üdvözlő és támogatja az alternatív megoldások kutatását, és erre a tagállamokat is fokozottan felhívja, ugyanakkor nem kíván a jelenlegi jogi kereteken ténylegesen változtatni.⁷¹

A 2017 decemberében negyedikként érdemben megválaszolt, „Tiltsák be a glifozátot, és védjék meg az embereket és a környezetet a mérgező növényvédő szerektől!” elnevezésű polgári kezdeményezés is környezeti jelentőséggel bír.⁷² A 22 tagállamból több mint 1 millió 70 ezren támogatták a glifozáttartalmú gyomirtó szerek betiltását. További célja volt a kezdeményezésnek elérni, hogy a növényvédő szerek uniós hatósági jóváhagyás céljából történő tudományos értékelése kizárólag olyan publikált ta-

62 A Bizottság közleménye az „Egy közülünk” polgári kezdeményezéséről. 2015.04.28. COM(2014) 355 final.

63 A Bizottság közleménye a „Minden embernek joga van a vízhez és a megfelelő higiénés körülményekhez! A víz közjó, nem árucikk!” európai polgári kezdeményezéséről” 2014.03.19. COM(2014) 177 final. A továbbiakban: Right2Water kezdeményezés.

64 Idézet a kezdeményezésből: az Európai Bizottság „terjesszen elő jogalkotási javaslatot a vízhez és a szennyvízhálózathoz való, az ENSZ által emberi jogként elismert jog végrehajtása, valamint a vízellátás és a szennyvízelvezetés mindenki számára elérhető közszolgáltatásá tétele érdekében.” Right2Water kezdeményezés, 2.

65 Sustainable Development Goals, Fenntartható Fejlesztési Célok (a továbbiakban: SDGs).

66 http://www.un.org/waterforlifedecade/waterandsustainabledevelopment2015/open_working_group_sdg-.shtml (2020.07.11.).

67 Az Európai Parlament és a Tanács 2010/63/EU irányelve (2010. szeptember 22.) a tudományos célokra felhasznált állatok védelméről. (HL L 276, 20.10.2010, 33–79.o.).

68 <http://www.stopvivisection.eu/> (2020.07.11.).

69 http://europa.eu/legislation_summaries/environment/nature_and_biodiversity/sa0027_hu.htm (2020.07.11.).

70 Three Rs: az állatok felhasználásának helyettesítése (Replacement), csökkentése (Reduction) és tökéletesítése (Refinement).

71 A Bizottság közleménye a „Stop Vivisection” polgári kezdeményezéséről 2015.05.03. COM(2015) 3773 final.

72 A Bizottság közleménye a „Tiltsák be a glifozátot, és védjék meg az embereket és a környezetet a mérgező növényvédő szerektől!” európai polgári kezdeményezéséről 2017.12.12. C(2017) 8414 final.

Tanulmány

nulmányokon alapuljon, amelyek illetékes közigazgatási szervek és nem a növényvédőszer-ágazat megbízásából készültek. Továbbá egy növényvédőszer-mentes jövő megvalósítása érdekében határozzanak meg az egész Európai Unióra kiterjedő, kötelező érvényű csökkentési célértékeket a növényvédő szerek használata tekintetében.⁷³ A Bizottság részletes válaszában kitért a növényvédő szerek uniós engedélyezési folyamatára, és pontról pontra reagált a három javaslatra is. Összefoglalva a főbb következtetéseket, a Bizottság álláspontja szerint nem volt lehetősége arra, hogy a társjogalkotóknak javaslatot nyújtson be a glifozát betiltására, és annak sem tudományos, sem jogi alapja nincs. Bár a glifozát megítélése az Európai Unióban sem egységesen pozitív, és az Európai Parlamentben is tiltakozás övezte a használat engedélyezésének meghosszabbítását, 2018-ban újabb öt évre zöld utat kapott a vegyszer. A tiltakozás eredményeképpen azonban nem 15, hanem csupán 5 évvel hosszabbították meg az engedélyt, és 2022-re törekszenek annak betiltására.⁷⁴ Ugyanakkor egyre nagyobb ellenállás mutatkozik a tagállamokban, 2019-ben Ausztria saját hatáskörben betiltotta a glifozát használatát. 2016-ban részletes felmérés készült a növényvédőszer hatásairól – többek között az emberi egészségre –, amelyre a Bizottság a kezdeményezésre adott válaszában is többször hivatkozott.⁷⁵ Érdekes, hogy az új Biodiverzitási Stratégia (amely 2030-ig érvényes) viszont kiemelten foglalkozik a növényvédő szerek kockázatainak csökkentésével és a beporzók védelmével.⁷⁶

A tárgytalan és a szervezők által visszavont kezdeményezések között több fontos témakört feszegető is található. A „New Deal 4 Europe – különleges európai terv létrehozatala a fenntartható fejlődés és a foglalkoztatás érdekében”, amelyet 2015 januárjában vontak vissza, egy közcélú befektetési program megteremtését tűzte ki célul, annak érdekében, hogy Európa a tudásalapú társadalom fejlesztése, valamint különösképpen a fiatalok számára létrehozandó új munkahelyek által kikerüljön a válságból. Olyan közjavak fejlesztésére és finanszírozására gondoltak, mint a megújuló energia, a kutatás és innováció, az infrastrukturális hálózatok, az ökológiai mezőgazdaság, a környezetvédelem, valamint a kulturális örökség védelme. Továbbá egy európai szolidaritási alap létrehozását is kezdeményezték, amely kifejezetten a fiatalok munkalehetőségeinek javítása érdekében működött vol-

na.⁷⁷ A „Turn me off” kezdeményezésben az üzletek és irodák azon gyakorlatának megtiltását szorgalmazták, hogy akkor is égve hagyják a lámpákat és hirdetőket, mikor hétvégén vagy zárva tartási időben nem tartózkodnak a helyiségekben vagy azok nem foglaltak. Ezzel kívánták csökkenteni az ún. fényszennyezés⁷⁸ jelenségét és a kárba ment energia mennyiségét. A „Tiltsuk be az ökokódiúmot Európában: polgári kezdeményezés a Föld jogokhoz juttatásáért” elnevezésű kezdeményezés célja az volt, hogy az ökokódiúmot nyilvánítsák bűncselekménynek Európában, ezzel lehetővé téve az elkövető természetes és jogi személyek felelősségre vonását olyan cselekményekért, amelyek európai joghatóság alá tartoznak vagy amelyeket Európában bejegyzett jogi személy vagy uniós tagállami állampolgár természetes személyek követtek el. A kezdeményezést 2013 januárjában vonták vissza.⁷⁹ Végül az „EU Directive on Dairy Cow Welfare” kezdeményezés a tejelő tehenek tartása minimumkövetelményeinek irányelvben való előírásáért szállt síkra, a sertésekre és tyúkokra vonatkozó előírások mintájára, azok megfelelő és jó tartásáért, etetéséért és a velük való helyes bánásmód érdekében. A kezdeményezést még 2015 májusában visszavonták.⁸⁰ A kellő támogatottság hiánya miatt bukott el végül „Az EU klímacsomag felfüggesztése” című polgári kezdeményezés 2012-ben. A fő célkitűzés az volt, hogy ameddig a legnagyobb széndioxid-kibocsátók nem írják alá a Kiotói Jegyzőkönyvet, felfüggeszteni a 2009-es klímacsomagot, az energiahatékonysági záradék kivételével. Emellett javasolták a tagállamok saját energiakészleteinek kihasználását, az energiaszegénység csökkentését és a „carbon leakage” jelenség megakadályozását, vagyis azt, hogy „munkahelyeket és cégeket exportáljanak fejlődő országokba, ahol nincsen klímapolitika”.⁸¹

2020 júliusában⁸² 11 kezdeményezés van folyamatban, közöttük is több környezeti vonatkozásút találhatunk, például a cápauszony leválasztása és kereskedelme betiltásának érdekében. Eddig a „Mentsük meg a méheket és a mezőgazdasági termelőket! Méhbarát mezőgazdaságot

73 C(2017) 8414 final.

74 Az EP 2022 végére kivonná a forgalomból a glifozátot. Sajtóközlemény, 2017. 10. 24.

75 EU's Pesticide Risk Assessment System: The Case of Glyphosate, 2016. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/S87309/IPOL_STU\(2016\)S87309_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/S87309/IPOL_STU(2016)S87309_EN.pdf) (2020.07.11.).

76 COM(2020) 380 final, 2.2.2. Vissza kell hozni a természetet a mezőgazdaságba.

77 [Http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2014/000002](http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2014/000002) (2020.07.11.).

78 Az a mesterséges fény, amely nem kizárólag a megvilágítandó felületre, irányba és nem a megfelelő időszakban jut, ezzel káprázást, birtokháborítást, az égbolt mesterséges fénylését vagy bármilyen más nem kívánatos környezeti hatást okoz. Zavaró fényt jelent az előírt/szükséges szintnél lényegesen nagyobb megvilágítás is (különösen az erős kék komponenset tartalmazó világítás, a melatonin termelés elnyomása miatt).

79 [Http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000012](http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000012) (2020.07.11.).

80 [Http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000004](http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000004) (2020.07.11.).

81 [Http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000010](http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/obsolete/details/2012/000010) (2020.07.11.).

82 A kézirat lezárása: 2020. július 11.

az egészséges környezetért” nyerte el a legnagyobb mértékű támogatottságot.⁸³

2. A legújabb fejlemények

Magyarországon eddig a nemzeti régiókkal kapcsolatos kezdeményezés váltotta ki a legnagyobb visszhangot és támogatást. A kezdeményezés fő célkitűzése a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megőrzése, a strukturális alapokhoz való hozzáférhetőség és a szervezők szerint az EU alapértékeivel összeegyeztethetetlen kohéziós politika módosítása.⁸⁴ A régiók egyenlőségéért indított polgári kezdeményezést 2019. május 7-én vették nyilvántartásba, ezzel elkezdődött a támogatásgyűjtésre nyitva álló egy esztendő. A kezdeményezés bár megszerezte az egymillió uniós polgárra vonatkozó összes aláírást, az egyes tagállamokra meghatározott küszöbszámokat csak három tagállamban: Magyarországon, Romániában és Szlovákiában sikerült elérni. Érdekesség, hogy a körülbelül 1 millió 9 ezer aláíróból csaknem 785 ezer online támogató nyilatkozat Magyarországról származik, csaknem ötezerszeresen túllépve az elvárt követelményt.⁸⁵ A nemzeti régiók polgári kezdeményezés azonban nem nyerte el a szükséges támogatottságot. Már a lezárást követő napokban intenzív kampány kezdődött a támogatásgyűjtésre rendelkezésre álló időszak meghosszabbításért, tekintettel arra, hogy az Európában márciusban kezdődő koronavírus-járvány miatt nehézségekbe ütközött az aláírások gyűjtése. Az Európai Bizottság⁸⁶ májusban kezdett foglalkozni az átmeneti rendelkezések lehetőségével, a tavaszi európai szemeszter részeként.⁸⁷ 2020 júniusában az Európai Unió Tanácsa is zöld utat adott az átmeneti rendelkezések elfogadásának. A 2020. március 11-e⁸⁸ előtt folyamatban lévő kezdeményezések tekintetében az aláírásra nyitva álló egyéves időtartam hat hónappal meghosszabbodik, a 2020. március 11-e után kezdődő kampányoknál pedig 2021. szeptember 11-e lesz a végső határidő. Továbbá lehetőséget kapnak a tagállamok hatóságai a tagállamokban gyűjtött aláírások meghosszabbított idő alatti hitelesítésére.⁸⁹ Az Európai Parlament plenáris ülése 2020. július 9-én megszavazta a Bizottság javaslatát, így a Székely Nemzeti Tanács nemzeti régiókkal kapcsolatos kezdeményezése érdekében is folytatódhat majd a támogató nyilatkozatok gyűjtése.⁹⁰ Az uniós polgári kezdeményezés átmeneti rendelkezései előreláthatóan 2022 végéig lesznek hatályban.⁹¹

IV. Záró gondolatok

A közvetlen demokrácia eszközei közül a polgári kezdeményezés „transznacionálisnak” tekinthető, vagyis sikerre vitele államhatárokon átívelő, nemzetek közötti összefogást igényel.⁹² Tanulmányunkban összegeztük a polgári kezdeményezés történetét, technikai szabályait és gyakorlatát. A legfőbb kérdés az, vajon a polgári kezdeményezés mennyiben járulhat hozzá a jelenlegi bizottsági és uniós célkitűzések megvalósításához, a polgárok Európája alapjainak megeremtéséhez.

Ha pusztán a tényekből, a számszerű sikerességi rátából indulunk ki, arra az egyébként téves következtetésre juthatunk, hogy a kezdeményezések nem valósítják meg az eredeti elképzeléseket: az Európai Unió közelebb hozatalát a polgárokhoz, a határokon átívelő politikai diskurzust és az uniós polgárok egy meghatározott kérdés támogatása érdekében való összefogását.⁹³ Inkább fogalmazhatunk úgy, hogy az uniós polgárok nem készültek még fel a polgári kezdeményezésben rejlő lehetőségek teljes kiaknázására, amit nehezítettek a korábbi szabályozásban rejlő követelmények. A legnagyobb probléma az, hogy az Európai Bizottsággal szemben az új rendelet sem ír elő semmilyen lépéskényszert, még akkor sem, ha a

83 A 2020 márciusában folyamatban lévő kezdeményezésekből (összesen 11) négy tekinthető környezeti- vagy állatvédelmi jelentőségűnek; https://europa.eu/citizens-initiative/_hu (2020.07.11.).

84 Izsák Balázs: *A javasolt polgári kezdeményezés tárgyával, céljaival és háttérével kapcsolatos bővebb tájékoztatás*, <http://nemzetiregiok.eu/bovebb-tajekoztatás> (2020.07.11.).

85 Kohéziós politika a régiók egyenlőségéért és a regionális kultúrák fenntarthatóságáért <https://eci.ec.europa.eu/010/public/#/disabled> (2020.07.11.).

86 Az Európai Bizottság javaslata a kezdeményezésről: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down temporary measures concerning the time limits for the collection, verification and examination stages provided for in Regulation (EU) 2019/788 on the European citizens' initiative in view of the COVID-19 outbreak 2020.05.20. COM(2020) 221 final.

87 *European Semester: The Spring Package explained* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_20_894 (2020.07.11.).

88 Az Egészségügyi Világszervezet 2020. március 11-én nyilvánította pandémiának (világjárvány) a COVID-19 koronavírus-járványt.

89 *European Citizens' Initiative: Council greenlights temporary extension of deadlines*. Sajtóközlemény, 2020.06.17. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/06/17/european-citizens-initiative-council-greenlights-temporary-extension-of-deadlines/> (2020.07.11.).

90 *Final vote on extending deadlines for European Citizens' Initiatives*, 2020.07.8–10. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/agenda/briefing/2020-07-08/13/final-vote-on-extending-deadlines-for-european-citizens-initiatives> (2020.07.11.). A végső szavazás eredménye: 684 támogató szavazattal fogadták el a polgári kezdeményezés átmeneti szabályait, 7 ellenszavazat és 3 tartózkodás mellett, [https://www.europarl.europa.eu/sed/doc/news/flash/23887/Result_09-07-2020_Second%20voting%20session%20\(2\)%20\(1\)_en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/sed/doc/news/flash/23887/Result_09-07-2020_Second%20voting%20session%20(2)%20(1)_en.pdf) (2020.07.11.).

91 *Improved text on ECI extensions unanimously passes committee test*. Sajtóközlemény, 2020.07.02. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200627IPR82206/improved-text-on-eci-extensions-unanimously-passes-committee-test> (2020.07.11.).

92 Ld. MAXIMILIAN CONRAD: *The European Citizens' Initiative. Transnational Democracy in the EU at last?* Stjórnmal & Stjórnýsla Icelandic Review of Politics & Administration, 2011. vol. 7. no. 1. 5–22.

93 Regulation of the European Parliament and of the Council on the Citizens' Initiative 2010.03.31. COM(2010) 119 final. 1.

Tanulmány

polgári kezdeményezés eléri a szükséges támogatottságot. *De lege ferenda* javaslatnak így annyit lehet fűzni a 2020 januárjában hatályba lépett rendelethez, hogy erőteljesebb kötelezettséget kellene megfogalmazni az Európai Bizottság tekintetében. Alátámasztásként többek között felhozható a magzati élet védelméről szóló kezdeményezésre adott, elutasító jellegű válasz is, amelyben egyébként keresendő az európai kezdeményezés népszerűtlenségének oka. Hiszen hiába támogat a társadalom széles köre egy kezdeményezést, ha az EU intézményeinek továbbra sincs tényleges kötelezettségük a jogalkotásra vagy legalább érdemi felülvizsgálatra.

Az uniós polgári kezdeményezés reformja 2020 első napján lépett hatályba azzal a célkitűzéssel, hogy megkönnyítse az uniós polgárok számára a kezdeményezések indítását és a sikeres támogatásgyűjtést. Természetesen minél több javaslat jut el az Európai Bizottsághoz, annál nagyobb eséllyel kerülnek olyan kezdeményezések a palettára, amelyek előmozdítják majd az uniós döntéshozá-

talt. Azonban a Bizottság hallgatólagos elutasítása jelentős visszatartó erő lehet az uniós polgárok számára. Érdekes módon a már nyilvántartásba vett kezdeményezések között is jelentős arányban található környezetvédelmi tárgyúak, így a jövőben megmutatkozhat azok sikere és az uniós polgárok érdemi befolyása a vonatkozó szakpolitikára. Jelenleg inkább tudják befolyásolni a szakpolitikák mikénti haladását olyan tagállami vezetők és parlamenti képviselők megválasztásával, akik elkötelezettek egy számukra fontos kérdésben – például környezetvédelem –, mintsem a közvetlen demokrácia uniós jog adta lehetőségeivel. Ezért az uniós polgári kezdeményezés inkább „esetleges” hatással van a szakpolitikai kérdésekre az Európai Unióban, hiszen az Európai Bizottság kevésbé mutat hajlandóságot a javaslatokat követő érdemi lépések megtételére. Várhatóan mindemellett a polgári kezdeményezés ösztönözni fogja a civil szféra és rajtuk keresztül az uniós polgárok összefogását és az európai demokratikus értékek megerősítését.

SÓLYOM LÁSZLÓ

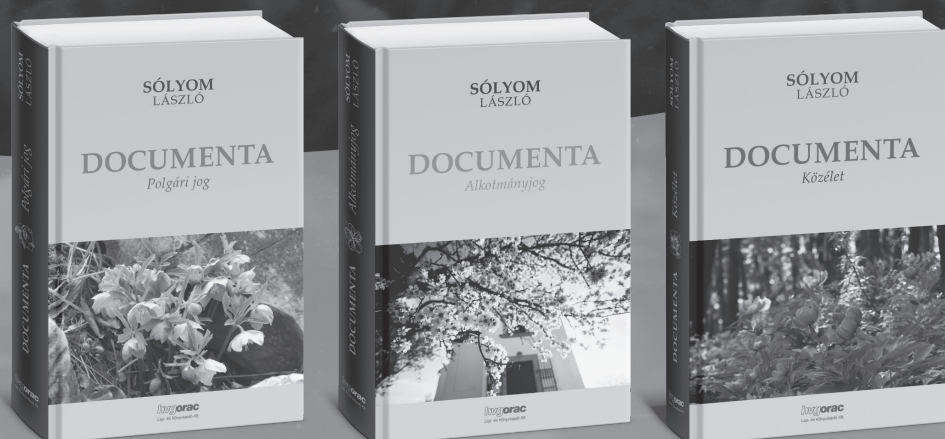
DOCUMENTA

Ez a könyv a független, demokratikus és alkotmányos Magyarország megszületése harmincadik évfordulója előtt tiszteleg.

POLGÁRI JOG

ALKOTMÁNYJOG

KÖZÉLET

„E könyvtáblák között végérvényesen lezárt jogász-közéleti pályám dokumentumai vannak, eredeti formájukban, változtatások és magyarázatok nélkül – tőlem immár független létben. Ám a könyvborítókon örömmel jelzem, hogyan tekintek vissza munkásságomnak erre a hosszú szakaszára, s illesztem be az élet teljességébe.”

hvgorac.hu/Solyom_Documenta

Verebics János egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Gazdálkodástudományi Intézet (Budapest)

A rendszer kérdése a magyar magánjogi kodifikációkban és az 1959. évi Polgári Törvénykönyvben

Hatvan évvel ezelőtt, 1960. május 1-jén lépett hatályba az 1959. évi IV. törvény, Magyarország első Polgári Törvénykönyve (Ptk.). Megalkotása 1953-ban, Nagy Imre kormányra kerülése után, a „szocialista törvényesség” helyreállításának szellemében kezdődött meg, előkészítésében a kor legkiválóbb elméleti és gyakorló jogászai vettek részt. A törvény szükségszerűen az ötvenes évek társadalmi-gazdasági viszonyaihoz igazodott. A gazdaság működésére vonatkozó polgári jogi szabályozás jelentős része azonban a kódex keretein kívül maradt: az állami vagyonnal a tervszerű irányítás rendszerében „gazdálkodó” vállalatok működését, szerződéses kapcsolatait, beruházásait éppúgy külön jogszabályok rendezték, mint a szövetkezetekre vonatkozó kérdéseket: az állami vállalatok közötti jogviták eldöntése is egy, a bíróságoktól különálló, önálló szervezeti rendszer, a döntőbizottságok hatáskörébe került. A Ptk. – és ez lett egyik titka időtállóságának is: annak, hogy az 1989–90-es gazdasági és politikai rendszerváltást követően, igaz, nagyszámú módosítással, a megváltozott viszonyokhoz igazodva még közel negyedszázadon keresztül hatályban maradt – az állampolgárok személyi és vagyoni viszonyait kívánta rendezni a magyar magánjog évszázados hagyományaira, a polgári jogi kodifikációk előzményeire támaszkodva. A szinte kivétel nélkül Szladits Károly iskolájához tartozó kiváló jogászok teremtették meg az új, a magyar polgári jog fejlődéséhez később szilárd kereteket adó, átfogó rendszerré épült civilisztikát, amely a korábbi magyar magánjog intézményeihez, a régi bírói gyakorlathoz való kötődését sosem tagadta meg, hidat teremtve ezzel a tudomány és a jogalkalmazás, a hagyomány és a modernitás, a polgári jog múltja, jelene és jövője között.

I.

Az 1953-ban kezdődött kodifikációs folyamat sajátosságai

1. A kodifikációs folyamat indulása

1953. november 13-án a kormány Nagy Imre miniszterelnök júniusban meghirdetett programja végrehajtásának részeként határozatot fogadott el a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottságok felállításáról. Jelentős lépés volt ez: más, nagy fontosságú intézkedések mellett, a „törvényesség helyreállítása” jegyében annak kinyilvánítása, hogy a jognak a jövőben már nemcsak az állampolgárokat, a gazdasági élet szereplőit kell kötnie, de immár magát az államot is. Ennek azonban szükségszerű előfeltétele volt, hogy *legyenek* törvények, amelyek a társadalmi-gazdasági rend védelmét, viszonyait átfogóan szabályozzák – a két megalkotásra váró törvénykönyvre ebben kiemelkedően fontos szerep várt. A Polgári Törvénykönyv kodifikációs munkálatai 1953 végén, az Igazságügyi Minisztérium Szabó Imre által vezetett Törvényelőkészítő Osztálya koordinációja mellett

veszik kezdetüket.¹ Az *elvi, alapvető kérdések kidolgozására, a kódex rendszerére való javaslat megtételére* az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Jogi Tanszékét, pontosabban annak vezetőjét, *Világhy Miklóst* kéri fel.² A feladat távolról sem egyszerű. A magyar polgári jog ekkor már túl van a „nagy megpróbáltatásoknak” és vitáknak a negyvenes évek végére, az ötvenes évek elejére eső időszakra

1 A szerző részt vehetett abban a 2016–2017 folyamán Sárközy Tamás által vezetett kutatásban, amely – az Igazságügyi Minisztérium felkérésére – a magyar polgári jogi kodifikációk előtörténetét levéltári anyagok alapján dolgozta fel. Mintegy 16 000 oldal átvizsgálása alapján készült az a tanulmány, mely az 1959-es Ptk. keletkezésének történetét részleteiben mutatta be (VEREBICS JÁNOS: *Előtanulmány a magyar polgári jogi kodifikáció 1953–1962 közötti történetével kapcsolatos Igazságügyminisztériumi iratanyaghoz*. In: Az Igazságügyminisztérium iratanyaga az 1959-es Polgári Törvénykönyv előkészítésével és hatályba léptetésével kapcsolatban, I. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2017. 9–45), s amely a Közlönykiadó tematikus oldalán (<http://ptkiratok.hu/>) valamennyi vizsgált dokumentummal együtt elérhető: <http://ptkiratok.hu/ptk/ptk1959.pdf> (2020.03.16.).

2 Világhy szakmai pályaképehez ld. VEREBICS JÁNOS: *„A többi néma csend.” A száz éve született Világhy Miklós tudományos pályaképe*. In: Emlékkülés Világhy Miklós születésének 100. évfordulója alkalmából. Budapest, 2016. október 19. (szerk. Sárközy Tamás). Budapest, Magyar Jogász Egylet, 2016. 41–98, különösen 68–71.

Tanulmány

kán: létjogosultsága immár nem vitatott, de nem vitatott, nem vitatható „szocialista jellege” sem.³ Az 1950 körül újjászülető terminus („polgári jog”) egy a korábitól „minden szempontból különböző”, új jogágazatot jelent, mely *ideológiai alapon ugyan megtagad* bárminemű közösséget az 1945 előtti „burzsoá” magánjoggal,⁴ a *gyakorlatban azonban még ezer szállal kötődik hozzá*. Ott, ahol az 1945 utáni polgári demokratikus, majd szocialista jogalkotás⁵ nem hozott változást, még ezt a régi, legnagyobbbrészt a bírói gyakorlatra támaszkodó magánjogot kell alkalmazni, s ezt a jogot tárgyalják a korabeli tankönyvek is.

A *folytonosságot* az ország jogi karain oktató professzorok, a kodifikációs bizottságba felkért, nagy tekintélyű jogtudósok személye is biztosítja: közülük szinte mindenki a két világháború közötti időszak legnagyobb magyar magánjogásának, Szladits Károlynak volt a tanítványa vagy épp kollégája. Az 1916-os születésű Világhy Miklós is „a híres Szladits Szemináriumban tette meg kezdő lépéseit a jogtudomány művelése felé”.⁶ Feladata most nem csak az, hogy a leendő kódex szerkezetét, alapvető rendezőelveit kidolgozza: a kor követelményeiből adódóan e szakmai javaslatot ideológiai, jogpolitikai érvekkel is alá kell támasztania. Az 1928-ban született, törvénné ugyan sosem emelt, de a bírói gyakorlat révén élő joggá vált Magánjogi Törvényjavaslatot jól ismerő, a törvény-előkészítés munkájában részt vevő valamennyi kodifikátor előtt világos volt, hogy a leendő Polgári Törvénykönyv szerkezetét tekintve aligha hozhat forradalmi változásokat: annak a nagy európai polgári jogi kodifikációk hagyományait kell követnie. A kérdés az volt, ez miként oldható meg úgy, hogy közben a „szocialista elvek győzelmét elősegítve”, a „pártosság követelményének” és az 1949-es Alkotmány 4. § (2) bekezdésében foglaltaknak megfelelően hozzájáruljon „a tőkés elemek fokozatos kiszorításához és a gazdaság és társadalom szocialista rendjének kiépítéséhez”.⁷

2. A kodifikáció előkérdése: a megalkotásra váró törvénykönyv rendszere

Amilyen nehéz, szinte már-már lehetetlen a feladat, *Világhynak annyira parádésan sikerül megoldania*.⁸ Egy több mint ötvenoldalas, Mádl Ferenc későbbi szavaival „monografikus alaposágú” tanulmányban⁹ „a történeti tapasztalatokat összegyűjtve” igazolja: a *pandektisztika európai kodifikációs hagyományaitól való eltérés nemcsak nem indokolt, de az adott viszonyok között szakmai és politikai hiba is lenne*. A jog egésze feléptményi jellegű ugyan, s a gazdasági alaphoz igazodik, mondja – az éveléshez magát Sztálint is segítségül hívva –, legalább alapvonásai-
ban, egy polgári törvénykönyv rendszere is, ez azonban „nem zárja ki, hogy a törvénykönyvek rendszere bizonyos társadalmi formák között öröklődjék, s ennek eredményeképpen viszonylagos állandóságot mutasson”, az áruviszonyok fennmaradásának köszönhetően akár a szocialista társadalom viszonyai között is.¹⁰ Világhy – természetesen a gazdasági és politikai rendszerek eltérőségéből adódó körülményeket azért figyelembe véve – nemcsak a külföldi, burzsoá, s azt megelőző polgári jogi-magánjogi rendszerek fejlődését, s ennek részeként a nagy kodifikációk tapasztalatait emeli be vizsgálódása körébe, nemcsak a szocialista törvényalkotási tapasztalatokra, minde-
nekelőtt a BGB erős hatása alatt álló 1922-es szovjet-országi polgári törvénykönyvre hivatkozik követhető példaként, de figyelembe veendőnek tartja a magyar magánjogi kodifikációk történetének évszázados tapasztalatait is, a törvénykönyv elfogadása után pedig, a „*nemzeti múlt távlatában*” az 1953-ban kezdődött kodifikációt – immár nem burzsoá, de szocialista tulajdoni viszonyok között – az *egykor az 1848-as polgári forradalom által kitűzött feladat elvégzéseként* ragadja meg.¹¹

3 Mindehhez ld. VEREBICS JÁNOS: *A szovjet polgári jog és hatása az alakulóban lévő magyar civilizációra, 1948–1951*. Állam- és Jogtudomány. 2017/3. sz. 45–72.

4 EÖRSI GYULA: *Magánjog és polgári jog*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1950.

5 1945 és 1951 között 165 törvény, 1949 és 1951 között 79 törvényerejű rendelet és több mint 3500 – főként igazgatási kérdéseket szabályozó – rendelet született: ezek csak egy töredéke érintett a magánjog körébe eső kérdéseket. Ld. *Jogszabálymutató a felszabadulás első hat évének hatályos jogszabályairól*. Összeállította az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztálya, Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1951.

6 VÉKÁS LAJOS: *Világhy Miklós az iskolateremtő tanár és tudós*. In: VÉKÁS (szerk.): i. m. 22.

7 Vö. EÖRSI GYULA: *Az Alkotmány és a polgári jog*, A Magyar Jogász Szövetség szeminaryumi füzetei, 4. Budapest, Magyar Jogász Szövetség, 1949. 21–22.

8 VILÁGHY MIKLÓS: *A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének rendszeréről*. Jogtudományi Közlöny. 1955/8. sz. 457–487. A tanulmányhoz részletesebben ld. VEREBICS: i. m. (2. j.) 68–71.

9 MÁDL FERENC: *Magyarország első polgári törvénykönyve – az 1959. évi IV. törvény – a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében*. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1960/1–2. sz. 3–88.

10 VILÁGHY: i. m. (8. jegyzet) 478–479.

11 VILÁGHY MIKLÓS: *A Polgári Törvénykönyvről*, Valóság. 1959/5. sz. 7–15.

II.

Az 1811-es osztrák általános polgári törvénykönyv és magánjogunkra gyakorolt hatásai

I. A „rég Magyar magánjog” összeomlása és az osztrák általános polgári törvénykönyv kényszerű hatályba léptetése

A Szladits által¹² nagyra értékelt, a rendiség talaján álló „rég Magyar magánjog” – amelyben a rendi hovatarozás döntötte el a magánjogi jogállást, s más-más joggal élt a nemesség, a városi polgárság és a parasztság – 1848-ban összeomlott. A 48-as törvények (az ősiség teljes és tökéletes eltörléséről rendelkező 1848. évi XV. törvénycikk, az úrbériséget megszüntető 1848. évi IX. törvénycikk, a papi tized megszüntetéséről szóló 1848. évi XIII. törvénycikk, az úri hatóságot megszüntető 1848. évi XI. törvénycikk) a lebontás munkáját ugyan elvégezték – Homoki-Nagy Mária szavaival: a „teljes magyar rendi magánjog alapjait” számolták fel¹³ –, ám az építésre (a polgári törvénykönyv megalkotására) már nem maradt idő: a szabadságharc bukása után az úrt a centralista abszolutizmus birodalmi jogegységesítő törekvéseinek jegyében az 1811-es osztrák általános polgári törvénykönyv (a továbbiakban: Optk.) töltötte ki. Bevezetése gondos előkészületeket igényelt: a visszaállt központi hatalom természetesen a 48-as törvényeket nem ismerhette el, de a jobbagyfelszabadítás tárgyában kiadott birodalmi rendelkezések, az 1852-ben kibocsátott ősiségi nyílt parancs és az 1853-as úrbéri pátensek azonban lényegében megerősítették azokat. Ezek talaján állva a kódex magyarországi és (Fiumét kivéve) horvát-tótországi hatályba léptetéséről az 1852. november 29-én kelt pátens gondoskodott, 1853. május 1-i hatállyal, a törvénykönyv hatályba léptetésére Erdélyben 1853. szeptember 1-jén került sor. Magyarországon a jogátvitel teljes körű volt: a házassági köteléki jogra nézve azonban csak korlátozottan (egy-egy felekezetre) érvényesült.

A Varga Csaba szerint „az abszolutisztikus jogegységeteremtő”, az „elvi teljesség igényével fellépő” kodifikáció¹⁴ eredményeként elkészült Optk. kora egyik legjelentősebb és legtartósabb törvényműve volt, mely az elfogadását követő évszázadban alig néhány részleges novelláris változáson ment át.¹⁵ Rendszere és beosztása nem a később

jellemzővé váló ötös pandektajogi felfogást (általános rész, dologi, kötelmi, családi és öröklési jog) követte, hanem Gaius Institutióinak hármasságát. Ez a felosztás, mutat rá Homoki-Nagy, a magyar jogi gondolkodás számára elfogadható volt, hisz a rendi szokásjog szerkezetének megfelelt.¹⁶ A 14 paragrafusból álló, „A polgári törvényekről általában” című rövid bevezető részt a családi jogot is tartalmazó személyi jogi követi, a két nagy részből álló dologi jogi (dologbani jog¹⁷ és dologhozi jog, azaz kötelmi jog¹⁸) folytatja, s harmadikként a személyi és dologi jogok közös meghatározásai című rész zárja¹⁹ – mint Asztalos László írja, „szakmai értelemben ez volt az általános rész első megjelenése, amely még a Code Civil-ben sem volt ismeretes”.²⁰ A Szladits által „reformkódexnek” minősített, a jogegyenlőség talaján álló, s a „polgári jogrend felé vezető” Optk. 1853-tól 1861-ig volt Magyarországon hatályban,²¹ s bár 1861 után az általános magyar magánjog uralma formálisan ugyan visszaállt,²² magánjogi fej-

versitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Tom. L. 2013. 63–78.

16 HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Egy új nemzeti kódex szükségessége: megjegyzések a polgári jogi kodifikáció történetéhez*. Jogtörténeti Szemle. 2017/3. sz. 45–49. Homoki-Nagy itt és más munkáiban is behatóan tárgyalja a korai (1848 előtti) magyar kodifikációs törekvéseket, miután azonban ezek a feudális, rendi magánjog törvénykönyvbe foglalására való kísérletek voltak, a modern (liberálkapitalista), 1861 után kezdődő törvényalkotási folyamatok előzményeinek nem tekinthetők, ezért tanulmányunk szűkebb tárgya összefüggésében ezek tárgyalását eltekintünk. Hasonló megfontolásból nem vizsgáljuk közelebbről a XIX. század elejének „a lényegében Weböczy Tripartitumában megemlévelt feudális magyar magánjog” elemzésére szorítkozó (Pólay Elemér) magyar magánjog-tudomány rendszertani kérdéseit sem, melyre a Martini-féle természetjogi felfogás még csekély hatást gyakorolt. Kelemen Imre (1814) és Szlemenics Pál (1819) Werböczy nyomán a magyar magánjogot alapvetően az institutiók rendszerében dolgozták fel és mutatták be (*personae, res, actiones*), azzal, hogy Szlemenics a rest két részre osztva már megkülönböztetést tett a dologbani és dologhozi jogok között, magánjogunkban ezzel elsőként teremtve meg „a dologi és kötelmi jognak megfelelő fejezeteket”. PÓLAY ELEMÉR: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica, Tomus XXIII., Fasciculus 6, Szeged, 1976. 88–89. Valójában a Tripartitum beosztása – mint Hamza Gábor rámutat – „csak deklaráltnan felelt meg az institutio rendszernek”, Weböczy általában meg sem kísérelte a feudális magyar szokásjog intézményeit ebbe a hármas beosztásba bekényszeríteni. HAMZA GÁBOR: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002. 79.

17 Birtokjog, tulajdonjog, zálogjog és szolgalm, öröklési jog.

18 Szerződések általában, egyes szerződések, kártérítési jog.

19 Kötelmek megerősítése, átváltoztatásai és megszűnése, az elévülés és az elbirtoklás.

20 ASZTALOS LÁSZLÓ: *A magyar burzsoá magánjog rövid története*. In: Polgári jogi tanulmányok I. (szerk. Asztalos László). Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar 1970. 45.

21 Erdélyben és egyes területeken a kódex egészében, más országrészek (Horvát-Szlavonország, bánáti határörvidék, Tittel) vonatkozásában részlegesen továbbra is hatályban maradt, az 1872 után alkotott magyar magánjogi törvények azonban kivétel nélkül a katonai határörvidék területére is kiterjedtek. Ld. MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv mai érvényében*. Budapest, Grill, 1907. 6–7.

22 Az 1861-es országbírói értekezlet az abszolutizmus rendelkezési közzül fenntartotta az ősiségi pátentet és az 1855. december 15-i telekkönyvi rendeletet, s ennek összefüggésében az Optk. kapcsolódó do-

12 GINYOVSKY JÓZSEF: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra, Szladits Károly előadásainak jegyzete*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia, 1932. 8–9.

13 HOMOKI-NAGY MÁRIA: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században*. Jogtörténeti Szemle. 2004/1. sz. 5.

14 VARGA CSABA: *A kodifikáció mint társadalmi-történeti jelenség*. 2. kiadás, Budapest, Akadémiai, 2002. 84–85.

15 Vö: HAMZA GÁBOR: *Az osztrák magánjog fejlődése és kodifikációja a római jogi hagyomány tükrében*. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Uni-

Tanulmány

lődésünkre mégis döntő, visszafordíthatatlan hatást gyakorolt: a kodifikált jog előnyeivel találkozó magyar jogászság az Optk. „kényelmes szövegezését és fogalomképzését megszokva” „teljesen annak befolyása alá” került.²³ A hűbériségtől immár végérvényesen elszakadt, a szabadforgalmú polgári rend felé elindult magyar jogfejlődés nem csak a jogintézményi szabályozási hiányok pótlása végett támaszkodott továbbra is az Optk. rendelkezéseire: az a jogi fogalomképzés és nyelvezet a magyar magánjogi gondolkodás karakterét annak alapjait hatolva megváltoztatta, átalakította.

2. A pandektisztika magyar magánjogra gyakorolt hatása és a nemzeti polgári jogi kodifikáció igényének felmerülése

A természetjogi alapokon álló Optk. alapvető szerkezetéből adódóan ez azonban *nem járhatott együtt a történeti jogi iskola tanainak és a pandektisztikának a magyar jogtudományba történő behatolásával*: bár egyes vonatkozásokban Savigny hatását már a „római jogot kiválóan ismerő” Frank Ignác munkáiban is sikerült kimutatni, rendszer-tani szempontból Frank alapvetően Webőczyt követte. A pandektaszemlélet és az „általános német magánjog” mint diszciplína az ausztriai jogi oktatásban 1855 után jelent meg, Magyarországon pedig csak jóval a kiegyezés után, 1875-ben. Az első országbírói értekezlet után a tradicionális magyar joganyagot már pandektajogi szemléletben tárgyaló magánjogi tankönyv Suhajda János *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere* című, 1873-ban megjelent, de 1874-ig már hat kiadást megért munkája volt, mely – mint Pólay kimutatta – a hazai joganyagot Szász Ptk.-tervezetére („a paragrafusokba szedett pandektakönyv” – Koschaker) és Ungernek az osztrák polgári jog anyagát a pandektarendszer alapján tárgyaló munkájára (1856) támaszkodva dolgozta fel. Ez azért is volt figyelemre méltó, mondja Pólay, mert az ugyancsak az országbírói értekezlet utáni magánjog teljes feldolgozására törekvő Ökröss Bálint háromkötetes *Általános polgári magánjoga* (1861, második kiadás: 1863) a pandektisztikáról „lényegében nem vesz tudomást”.²⁴

A pandektisztika átvételére a magát már kifejezetten a történeti iskola híveként minősítő Wenzel Gusztáv munkásságával (*A magyar magánjog rendszere*, 1879) kerül sor – aki azonban a magánjogi kodifikáció gondolatát sem vetette el –, kibontása pedig a hatalmas osztrák és német

jogi műveltséggel rendelkező, a budapesti egyetemen 1884-ben a római jog magántanárává, majd 1894-ben rendes tanárává kinevezetett Szász-Schwarz Gusztávnak köszönhető, akit Szladits egy emlékbeszédben „az egyetlen igazi magyar pandektajogásznak” nevezett. Az osztrák hatás a gyakorlat szempontjából annak ellenére is döntőnek bizonyult, hogy az 1861 utáni magánjogi felfogás az Optk. „önkényes rendelkezésén” alapuló hatályba léptetésének és tartásának idejét átmeneti állapotnak és a jogfolytonosság megszakításának tekintette.²⁵ E folytonosság helyreállításának lett volna fontos lépése a már 1848-ban elhatározott,²⁶ de később is csak tudományos igénnyel készült résztervezetekig jutó kodifikációs próbálkozások (Hoffmann Pál Mádl által „teljesen mechanikus compilációnak”²⁷ minősített) 1871-es általános részi tervezete. 1880–1885 között – a családi jog kivételével – a magánjog egész anyagát átfogó, még csak egy polgári törvénykönyv „laza és hiányos szövetét adó” előkészítését végezték el.²⁸ Az 1892-es, Grosschmid, Kárlík Lajos, Sipőcz László és Győry Elek által jegyzett családi

25 RAFFAY FERENC: *A magyar magánjog kézikönyve. Első kötet. Általános rész. Személyjog és családi jog.* Harmadik kiadás, Győr, Pannonia, 1909. 9.

26 A két háború közötti magánjogtudomány „a magyar magánjog egységes szabályozása, a nemzeti jog kodifikálása és törvénybe iktatása” gondolatának folytonosságát hangsúlyozva a kodifikáció előzményei közé sorolta a Webőczy Hármaskönyvét megalapozó 1504. évi XXXI. tc.-t, az 1507. évi XX. tc.-t, magát a Hármaskönyvet és annak törvényi megerősítéseit (1514. évi LXIII. tc., átjavított formában 1527. évi III. tc., 1548. évi XXI. tc., 1550. évi X. és XI. tc., 1553. évi XV. tc.), és később – abban „a nemzeti önállóság hathatós biztosítékát” látva – a magánjogi kodifikáció igényét megerősítő 1790. évi LXVII. tc.-t és az 1827. évi VIII. tc.-t is. A szorosan vett polgári jogi kodifikáció mint a polgári jog egészének egységes, mindenkire érvényes és kizárólagos hatályú törvénybe foglalása azonban, ahogy Mádl Ferenc is rámutatott, csak 1848-ban került napirendre. A polgári törvénykönyv megalkotását Deák Ferenc már az 1834-es országgyűlésen felvetette, ám a többség az indítványt (mint a „polgári rendünk egészét felforgatót”) elvetette. Az e téren is radikális nézeteket képviselő Kossuth az 1847–48. évi országgyűlésen a polgári törvénykönyv megalkotását az egyik „halaszthatatlan feladatként” jelölte meg, 1848-ban, a forradalom győzelme után azonban a „fontolva haladó” Deákkal – immár igazságügy-miniszterrel – kötött kompromisszum alapján csak a polgári törvénykönyv megalkotásáról született elvi deklaráció, a Szentkirályi Móric által megfogalmazott, mindössze két szakaszból álló 1848. évi XV. tc. MÁDL: i. m. 33, 50.

27 MÁDL: i. m. 62. A történeti jogi iskola Savigny és Puchta által képviselt irányzatához tartozó, az 1875-ös jogi oktatási reform után tankönyvébe a pandektajog rendszerét teljes egészében átvevő, kiváló római jogász Hoffmann az igazságügy-minisztertől kapott felkérést, célja az volt, hogy az általános részben a magánjog általános, minden területre kiterjedő alapelveit rögzítse, biztos támaszt adva ezzel a jogértelmezés kezébe. Hoffmann az általános rész 255 paragrafus terjedelmű anyagát öt részre osztotta: I. a tárgyi magánjogról (jogforrástan, a törvény érvénye, hatálya), II. a személyekről, III. a dolgokról, IV. az alanyi jogokról V. a cselekvényekről (jogügyleti tan). A tervezetet a korabeli jogirodalomban számos kritika érte, az általános rész igényét azonban a kodifikációban a szakmai közvélemény széles körben elfogadta. Hoffmann munkája mindenképpen úttörő vállalkozás volt, hisz csak a jogfejlődés 1848 utáni, már a tradicionális, rendi alapokon álló magánjogtól elszakadt fejleményeire támaszkodhatott. PÓLAY: i. m. 112, 114; BALOGH JUDIT: *A nyugat-európai kodifikációk hatása a magyar magánjog polgári kori fejlődésére.* Doktori értekezés, kézirat, Miskolc, 2002, http://miskolc.uni-miskolc.hu/document/5654_59-140. (2020.03.16.).

28 MÁDL: i. m. uo.

logszerzési és elidegenítési szabályait (telekkönyvi anyagi jog), ezek azonban a korabeli finom árnyalás szerint nem hatályban, hanem „alkalmazásban” maradtak. Az országbírói értekezlet által elfogadott, törvényjavaslattként előterjesztett ideiglenes törvénykezési szabályok sem váltak soha törvénné: azok „a törvényes eljárásban állandó zsinormértékként való alkalmazását” a Kúria 1861. július 23-i teljes ülése rendelte el.

23 GINYOVSKY: i. m. 33.

24 PÓLAY: i. m. 115–118.

jogi tervezet²⁹ után az *első koherens, immár minden területre kiterjedő törvényalkotás 1895-ben, a kodifikációs állandó bizottság megalakulásával* indul meg. Vezetője Vavrik Béla, majd Lányi Bertalan – egyben a személyi jogi rész készítője – volt, tagjai Grosschmid (házassági jog), Sipőcz László (egyéb családi jog), Imlig Konrád (dologi jog), Thirrig Lajos (kötelmi jog) és Schwarz Gusztáv (öröklési jog), akik hatalmas munkát végezve készítettek elő a magyar általános polgári törvénykönyv első tervezetét. A cél – mint a korábbi kodifikációs próbálkozások esetében is – az „*élő jog*” összefoglalása volt, ahol lehetett, annak „nemzeti jellege” megőrzésével (a jogintézmények konzerválásával), ahol változásra volt szükség, a nemzeti jog megreformálásával, ahol pedig a hazai gazdasági és jogviszonyok között ez indokoltnak mutatkozott, más államok szabályainak recipiálásával.

III.

A magánjog corpora az első világháború előtt, kodifikációs törekvések, részeredmények

1. Az első magyar polgári törvénykönyv tervezete és a magánjogi viszonyokat érintő részkodefikációk

Az 1900-ra elkészült „első szöveg” az általános részt elvetette, önálló részt kapott azonban a személyi jog – a tervezet az *Institutiókhoz* visszatérve így öt részből (I. Személy-jog, 2 cím, II. Családjog, 3 cím, III. Dologjog, 8 cím, IV. Kötelmi jog, 16 cím, V. Öröklési jog, 6 cím), 2043 szakaszból állt, s elsősorban a BGB hatását tükrözte.³⁰ Szakítva a korábbi gyakorlattal, *immár koherens törvénymű volt, nem résztervezetek egybefoglalása*,³¹ részben szakmai minősége, szerkesztési hibái, részben a körülötte azonnal megindult, elvi jelentőségű viták miatt azonban a többszöri felülvizsgálat, alapos és minden részletre kiterjedő bizottsági véleményezés ellenére sem volt a törvényhozási tárgyalásra alkalmas. Az ezekben az évtizedekben született elképzelésekből csak a házassági köteléki jogra vonatkozó vált jogszabállyá. Teleszky öröklési tervezete ugyan az Országgyűlés elé került, de végül a javaslatot az igazságügyi miniszter visszavonta.³² *Kodifikációra csak a*

kereskedelmi jogban került sor: Apáthy Istvánnak a német kereskedelmi törvény alapján készült tervezetét az 1875. évi XXXVII. törvénycikk emelte törvényé, mely a kereskedelmi társaságokon kívül a kereskedelmi ügyletek általános szabályait és az egyes kereskedelmi szerződéseket is szabályozta, míg a kereskedelmi jog más fontos kérdéseit külön törvények (váltótörvény: 1876. évi XXVII. törvénycikk, csődtörvény: 1881. évi XVII. törvénycikk, ipartörvény: 1884. évi XVII. törvénycikk, csekk törvény: 1908. évi LVIII. törvénycikk³³) rendezték.

A magánjog területét érintő törvényhozás csak egyes, bár önmagukban véve is nagy jelentőségű részterületeket szabályozott (végrendeletek alakoszerűsége: 1876. évi XVI. törvénycikk, vaspályák által okozott halál vagy testi sértés miatti kárfelelősség: 1874. évi XVIII. törvénycikk, gyám-törvény: 1877. évi XX. törvénycikk, házassági köteléki jog: 1894. évi XXXI. törvénycikk, a kisajátítás: 1881. évi XLI. törvénycikk, állami anyakönyvezés: 1894. évi XXXIII. törvénycikk, szerzői jog: 1884. XV. törvénycikk, szabadalmi jog: 1895. évi XXXVII. törvénycikk, védjegy törvény: 1890. évi II. törvénycikk). A korabeli felfogás szerint a századelőn a személyi joghoz tartozónak tekintették az állampolgárság kérdését, a vallásügyek és egyházi testületek, az alapítványok, közttestületek és közintézetek státuszját, a családjog körében a gyermekvédelmet is. A dologi jog körében számos jogszabály (leg-*alapvetőbben*: 1871. évi LIII. törvénycikk) foglalkozott az úrbéri viszonyok felszámolása utáni és más a birtokrendezési kérdésekkel, mások pedig a kötelmi jog egyes vonzataival (kölcsön és kamat, adásvétel, bérlet, szolgálati szerződések, a szabad királyi városok lakásbérleti rendeletei, ajándékozás, letétcsere, szerencseszerződések, kártérítési kötelezettségeket megállapító jogszabályok). *A magánjog corpusához tartoztak a kereskedőkre és kereskedelmi társaságokra vonatkozó, alapvetően a kereskedelmi törvényben, csődtörvényben, ipartörvényben stb. szabályozott kérdéseken túl az egyes pénzügyintézetekre (földhitelintézetek: 1871. évi XXXIV. törvénycikk, osztrák-magyar bank: 1878. évi XXV. törvénycikk, kisbirtokosok országos földhitelintézete: 1879. évi XLV. törvénycikk, gazdasági és ipari hitelszövetkezetek: 1898. évi XXIII. törvénycikk) vonatkozó szabályok is. A kötelmi joghoz tartozott a kodifikált kereskedelmi szerződéseken kívül számos, külön törvényben szabályozott szerződésfajta (vasúti és hajón történő fuvarozás, értékpapír részügyletek, kézizálogüzlet és záloglevélüzlet), a hálazás és utcai árusítás igen kiterjedt, nagyrészt városi szinten megvalósuló szabályozása, a tengerjog, a váltójog, a csődjog és a nemzetközi kereskedelmi szerződések joga is.³⁴*

29 Előkészítői: Győry Elek, általános rész, Halmossy Endre, dologi jog, Apáthy István, kötelmi jog, Teleszky István, öröklési jog. E tervezetek – mint Hamza Gábor rámutat – az ABGB és a BGB-t előkészítő német tervezetek, így közvetve a pandektisztika talaján álltak, ami egyes könyvek és szerzők esetében erősebben, másoknál (Halmossy, dologi jog, Grosschmid, házassági, személyi és vagyonjog) gyengébben voltak kimutathatók. HAMZA GÁBOR: *Történeti áttekintés a magyar magánjog (polgári jog) kodifikációjáról*. In: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken, 2013 (szerk. Szalma József). Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2014. 26.

30 BALOGH: i. m. 140, PÓLAY: i. m. 151.

31 HAMZA: i. m. (29. jegyzet) 27.

32 ASZTALOS: i. m. 61–63.

33 KUNCZ ÖDÖN: *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve*. Budapest, Grill, 1939. 10–13.

34 Ld. *Hármas mutató a magyar igazságügyi írott forrásairól*. A M. Kir. Igazságügyi miniszter megbízásából kiadja az Igazságügyi Közlöny szerkesztősége, I–III. kötet. Budapest, Grill, 1907. I. kötet, 142–460. Az

Tanulmány

2. A magánjog történeti corpora és a joggyakorlat mint az élő jog forrása

Élő jognak minősült a magyar magánjog szokásjogi alapon vagy külön törvényi rendelkezés folytán alkalmazni rendelt történeti corpora: sok elemében, törvényerejű szokásjogként, Werbőczy Hármaskönyve, a XVI–XVII. század számos törvénycíkje, konstitúciója, egyes országrészekben a hatályában megtartott Optk. rendelkezései, egyes császári nyílt parancsok, s szintén törvényerejű szokásjogként az 1861-es országbírói értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályai.³⁵ Ugyancsak élő jognak tekintették a korai magyar jognak a megváltozott szervezet vagy más körülmények folytán már nem alkalmazható, de elveiben tovább élő rendelkezéseit (például Szent István dekrétumainak II. könyve), és természetesen a bírói gyakorlatot: a teljes ülési döntvényeket, a királyi ítélőtáblák határozatait és a királyi Kúriának a jogegység érdekében hozott határozatait.³⁶ A bírói gyakorlatot is bemutató teljes joganyag forrásainak első, általános igényű, ám befejezetlenül maradt bemutatására Jellinek Arthur vállalkozott,³⁷ majd 1902-től munkájának újabb és újabb kiadásaival Márkus Dezső.³⁸ Márkus – hasonlóan, mint a korabeli magánjog legteljesebb igényű feldolgozását adó, Fodor Ármin által szerkesztett, a „tudomány és a gyakorlat igényeit” egyaránt szolgálni kívánó ötkötetes *Magyar magánjog*, s Raffay már idézett, először 1903-ban megjelent kétkötetes magánjogi kézikönyve – a joganyagot rendszerezett formában, öt nagy részre³⁹ osztva mutatta be.

első kötet mutatta be – tematikus rendben – a teljes hatályos joganyagot, a második az időrendi, a harmadik a betűrendes tárgymutatót tartalmazta.

35 MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, szokásjog, joggyakorlat*, I. kötet. *Jogforrások, személyjog, családjog*. Negyedik, bővített és javított kiadás, Budapest, Grill, 1906. 3–4.

36 *Hármas mutató*, I. kötet, V.

37 JELLINEK ARTHUR: *A magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek és szokásjogi forrásokból*, I. rész. Budapest, Kilián Frigyes bizománya, 1886. Jellinek ebben a könyvben csak az általános határozatokat és a családjogot tárgyalta.

38 MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, szokásjog, joggyakorlat*, I. kötet. *Jogforrások, személyjog, családjog*. Budapest, Grill, 1902, II. kötet, *Dologi jog*. Budapest, Grill, 1904, III. kötet, *Kötelmi jog. Öröklési jog*. Budapest, Grill, 1906.

39 A pandektajog oktatása 1920 után megszűnt Magyarországon, ám ahogy Pólay írja, jelentősége mégis óriási maradt: „A magánjog elméletének jelentős hiányait kitöltő magánjogelméletté lett, s a magyar magánjog tudományához kapcsolódva, a magyar magánjog részben római jogi alapú, általános elméletévé vált” (PÓLAY: i. m. 154.). A magánjogi joganyagnak a pandektarendszer szerinti tárgyalása a jogi oktatáson (s ennek hatására a bírói gyakorlaton) keresztül vált egyre általánosabban elfogadottá úgy a jogtudományban, mint a tételes jog és a joggyakorlat feldolgozását adó munkákban. A tankönyveket, összegző igényű kézikönyveket általában egy terjedelmes általános rész vezette be, melyben a szerzők a tárgyi jog (fogalmi kérdések, jogforrások) és alanyi jog (jogalanyok, jogtárgyak, jogok megszerzése és megszűnése, alanyi jogok osztályozása, alanyi jogok gyakorlása és védelme) kérdéseit tekintették át. A joganyag tematikus tárgyalására a különös részben, alapvetően ebben az ötös bontásban került sor.

Ez Márkusnál – a jogforrások általános bemutatása után – az állampolgársági kérdéseket, a jogi személyek szabályozását és egyéb státuszjogi kérdéseket átfogó személyjogot, a házassági jogot és vagyonyjogot, a gyámügyi és a nyilvántartási-anyakönyvezési kérdéseket egyaránt átfogó családjogot (I. kötet), a dologjogot (a dolgok, a birtok és birtokvédelem, a tulajdon, a hitbizományok, a külön törvényben szabályozott kisajátítás és egyéb dologi jogok, a zálogjog, a szolgálomak, a dologi terhek, az ugyancsak külön törvényekben és rendeletekben szabályozott bányajog és birtokrendezési jog, a kodifikált szerzői jog, találmányi szabadalmi jog és védjegyjog, ún. szellemi javak tulajdona) (II. kötet), a kötelmi jogot (a szerződések-ről általában, tiltott cselekmények, a kötelmek tartalma, több hitelező és adós viszonya, a kötelmek átszállása, egyes szerződések, törvényből folyó kötelmek) és öröklési jogot (III. kötet) jelentette. Lényegében ezt a felosztást tette magáévá a magánjogi bírói gyakorlatot 1908-ig bemutató, a Grill-féle döntvénytár sorozatában kiadott, Vavrik Béla és Gyomai Zsigmond által jegyzett, háromkötetes *Magánjog* is.⁴⁰ A Curia, a Királyi Ítélőtáblák és a felsőbb bíróságok magánjogi elvi határozatainak széles körben használt gyűjteménye volt az Új Döntvénytár sorozatban 1911-ben megjelent, Lányi Márton által szerkesztett kétkötetes *Magánjog*.⁴¹ 1908 után a magánjogi bírói gyakorlatot annak alakulása folyamatában a *Jogtudományi Közöny* a kezdetben Gottl Ágost, majd 1915-től Szladits által szerkesztett *Magánjogi döntvénytára* ismertette, mely 1935-ig 27 kötetet ért meg.⁴²

Ami a jogirodalmat illeti: a Fodor szerkesztette *Magyar magánjog*⁴³ felosztása az általános rész (tárgyi jog, alanyi jog, jogok keletkezése és megszűnése, jogok védelme) és a személyi jog (természetes személyek, törvényes leszármazást pótló jogintézmények, jogi személyek, személyjogok), dologjog (általános tanok, birtok, tulajdonjog), kötelmi jog (általános rész: a kötelmi jog természete, a kötelelem keletkezése, tilos cselekvés, kötelelem átváltozása és megszűnése), jogügyletekből származó kötelmek (egyoldalú ígéretből származó kötelmek, szerződések, törvény-nél fogva keletkező kötelmek), családjog (a házassági jog története, házassági jog, a házasság joghatályai, vagyonyjoga, szerződéses házassági vagyonyjog, szülők és gyermekek között jogviszonyok, családjogi tartási kötelezettség, gyámság, gondnokság, gyámhatósági felügyelet) és öröklési jog (az öröklési jog fejlődéstörténete és általános sza-

40 VAVRIK BÉLA (főszerk.) – GYOMAI ZSIGMOND (szerk.): *Magánjog. I. Személyjog és dologi jog, II. I. ill. II.2 Családjog és kötelmi jog, III. öröklési jog*. Budapest, Grill, 1904–1906.

41 LÁNYI MÁRTON (szerk.): *Új Döntvénytár, Magánjog I. (Személyjog, házassági törvény, házassági vagyonyjog, rokonság, gyámság, dologi jog), Magánjog II. (Kötelmi jog és öröklési jog)*. Budapest, Grill, 1911.

42 Kiadta a Franklin Társulat, Budapest, 1908–1935.

43 FODOR ÁRMIN (szerk.): *Magyar magánjog, I. Általános rész – Személyjog, II. Dologjog, III. Kötelmi jog, IV. Családjog, V. Öröklési jog*. Budapest, Singer és Wolfner, 1899–1905.

bályai, törvényes öröklés, az öröknyagó rendelkezésén alapuló öröklés, a hagyományok, a kötelesrész, az örökös jogállása, az egyházi személyek utáni örökösödés) sorrendet követte.

3. A második tervezet

A polgári törvénykönyv „jogászai szakkörök bírálatának tűzpróbáját” ki nem állt első szövegtervezete körüli viták azokban az években is előrevitték a kodifikáció ügyét, amikor a törvénykönyv megalkotása lekerült a jogalkotás napirendjéről. E viták eredményeként készült el 1913-ban a második, immár a pandektisztika direkt hatásaitól eltávolodó,⁴⁴ a BGB erőteljesebb befolyása alatt álló szöveg,⁴⁵ melynek kidolgozásában – Sipőcz, Imling és Thirring mellett – részt vett Szász Béla, Barna Ignác és Szladits Károly is.⁴⁶ Ez a tervezet négy részből állt (I. Személyi és családi jog, 4 cím, II. Dologi jog, 2 cím, III. Kötelmi jog, 16 cím, IV. Öröklési jog, 16 cím). Magas szintű jogászai munkaként egyfajta kompromisszum megteremtésére törekedett az 1861-ben uralmába visszaállított régi, szokásjogi magánjog és az újabb fejlődés igényei között – utóbbi körben a normatív szabályozás kialakításához külföldi (német, svájci) modelleket figyelembe véve: ennyiben alappal minősítette a korabeli jogirodalom „inkább modern elveken felépülő reformkódexnek, mint a fennálló jog egybefoglalásának”.⁴⁷ A „kettős lelkületű”, a „múltból merítő és jövőt szolgáló” tervezetet az igazságügyi kormányzat – Szladits szavaival – egy „külsőségeiben impozáns, lefolyásában lélekiemelő” ünnepség keretében Magyar Jogászegylet útján adta át a nyilvánosságnak.⁴⁸ Balogh Jenő igazságügy-miniszter a javaslatot 1913. október 8-án az Országgyűlés elé terjesztette, mely egy öt-ventagú bizottságot választott annak véleményezésére. E bizottság a tervezetet 1915. május 5-én előterjesztett véleményében támogatta, végül azonban a háború miatt tárgyalásra tűzése elmaradt.⁴⁹

44 PÓLAY: i. m. 151.

45 HAMZA: i. m. (29. jegyzet) 27.

46 ASZTALOS: i. m. 63.

47 Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához, I. kötet. Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminisztérium, 1928. 6.

48 SZLADITS KÁROLY: A polgári törvénykönyv tervezetének második szövege. Jogtudományi Közöny. 1913/22. sz. 185–186.

49 MÁDL: i. m. 62–63.

IV. Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének 1928-as javaslata, az elméletre és a jogalkalmazásra gyakorolt hatásai

1. Előkészítés, a kodifikációs folyamat általános jellemzői

Az elkövetkező évtizedben a kodifikáció kérdése továbbra is napirenden maradt, s bizonyos mértékben (a szociális szempontok megjelenése, a polgári törvénykönyv szocializálásának követelménye) új irányokat is vett. Jelentős volt a második tervezetnek a bírói gyakorlatra gyakorolt hatása is: „megisméltódott ugyanaz a jelenség, ami Werbőczy Hármaskönyvével történt: a bíróság a polgári törvénykönyv képviselőházi bizottságának szövegét, különösen annak kötelmi jogi részét, fennálló jogként kezdte alkalmazni.”⁵⁰ Az élő jogot mindazonáltal továbbra is az egyes kérdéseket szabályozó írott jogból, a szokásjogból és a bírói gyakorlatból álló magánjogi corpus képezte. Az esetjog folyamatos közléséről 1918-tól hivatalosan a Kúria kiadványa, a Polgári jogi határozatok tára (PHT) gondoskodott, mely polgári teljes ülési határozatokat és jogegységi határozatokat teljes szöveggel és indokolással együtt tett közzé.

A második szövegtervezet továbbfejlesztésének, átdolgozásának kérdése már a háború idején felmerült. Balogh igazságügy-miniszter megbízást adott a kodifikációs bizottság két tagjának arra, hogy – a főként a rendszere és szerkezeti beosztása miatt – sok kritikával illetett anyagot átdolgozza, a javaslatot tökéletesítse, a munkálatok folytatását azonban a háborút követő összeomlás meggátolta. A munka folytatására „az alkotmányosság helyreállítása” után, 1922-ben került sor, amikor Tomcsányi Pál igazságügy-miniszter „szakférfiak közrevonásával” a törvénykönyv új szövegének megállapítása céljából új szerkesztőbizottságot alakított. A kodifikáció szakmai támogatása azonban nem volt egyöntetű: az „íratlan szokásjog” elsőbbségét és a szabad bírói jogfejlesztés fontosságát hangsúlyozó, az 1861 után helyreállított magyar tradicionális magánjog folytonossága mellett kiálló konzervatív erők továbbra sem békéltek meg vele. „Alig hiszem, hogy valaki magánjogunknak 1861 óta szakadozott, hézagos és darabos voltát valami fenntartandó eszményképnek tüntesse fel. Igaz, hogy a kodifikáció ma tán kevésbé égető, mint pár évtizeddel ezelőtt. Kúriánk a jogfejlesztésben heroikus munkát végzett. Ma már nem hánódik a magyar magánjog roncsa árbc és iránytű nélkül az összehasonlítható magánjog tengerén, miként a múlt század utolsó évtizedeiben. De ez is részben már a kódex-tervezetek hatása. És bírói gyakorlatunk ma is távol van attól,

50 Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához, I. kötet. uo.

Tanulmány

hogy a részletekben teljes, összhangzatos rendszert alkosson” – vonta meg az elmúlt bő fél évszázad jogfejlődésének mérlegét a magánjog törvénykönyve mellett érvelve Szladits 1928 márciusában.⁵¹

Az új kodifikáció célja, mutatott rá az elkészült javaslat indokolása, nem az volt, hogy „reformkódex” legyen (azaz a magánjogi joganyagot inkább jogátvétel útján, mai szóval proaktív módon, előremutatón szabályozza), hanem „határozottan a fennálló jogot” kodifikálja. Ennek érdekében arra törekedett, hogy az 1913-as bizottsági javaslatot „a bírói gyakorlatban elfogadott kétségtelen jogelvekkel lehetőleg összhangba hozza”, s a fennálló magánjog rendszeres egybefoglalásának követelményétől „csak annyiban térjen el, amennyiben annak módosítása nyilvánvalóan szükségesnek mutatkozik, és amennyiben a jogszabályok rendszeres egészbe foglalása az észlelt hézagok kitöltésével s a szétszórt szabályok elvi alapokra helyezésével új szabályok felvételét is megkívánja”.⁵² A szerkesztőbizottság a munkát 1928 elején fejezte be: a 2171 paragrafusból álló tervezet 1928. március 1-jén került – Pesthy Pál igazságügy-miniszter előterjesztésében – a Képviselőház elé. Bár a magánjog egész anyagát kívánta összefoglalni, a szerkesztői szándéknak megfelelően – főként jogpolitikai megfontolásokból – egyes, már külön törvényekben szabályozott kérdések (házassági jog, állatszavatosság, a különleges gazdasági szakjogok, az általános magánjogtól eltérő szabályozást kívánó speciális intézmények – családi hitbizomány, egyházi személyek vagyoni, öröklési viszonyai, úrbéri kapcsolatokból fennmaradt, kifejezetten átmenetinek tekintett jogviszonyok, műemlékvédelem) kívül maradtak a törvénykönyvön, s az nem érintette az önálló kódexekben átfogóan szabályozott szerzői jogi és kereskedelmi jogi viszonyokat sem.

Magyarország Magánjogi Törvénykönyvében (Mjt.) – mondja Asztalos – „az előző tervezetekkel szemben a kizárólagos német hatást jelentős svájci átvétel ellensúlyozta”.⁵³ Ez nemcsak a szabályozás alapvető szellemiségében jelent meg (a szabadjogi irányzatnak sok vonatkozásban engedve széles körben tette lehetővé a bírói szerződésmódosítás és -megszüntetés lehetőségét, a generális klauzulák alkalmazását, mindenekelőtt a méltányosság alkalmazásának és ezzel összefüggésben a „bírói szabad

kéz” jogának biztosítását⁵⁴), de a kódex rendszerében is: kifejezetten a svájci polgári törvénykönyvre hivatkozva indokolták a szerkesztők, miért mondtak le az általános rész alkalmazásáról. A tervezet – ahogy már a korabeli, számos kérdésben igen erőteljes bírálókat megfogalmazó jogirodalom is rámutatott – bizonyos vonatkozásaiban, számos újítást hozva, modern és előremutató volt, más vonatkozásokban viszont „az élettelen múlthoz való görcsös ragaszkodás hibájába esett”, s különösen az öröklési jog és a házasságon született gyermek jogállása vonatkozásában jelentett a korábbi tervezetekhez képest jelentős visszalépést: „a feudális reakciónak való majdnem teljes, totális megadás” irányába mozdult el, írja Mádl Ferenc.

2. Az Mjt. rendszere, a szabályozás jellemzői

A kódex – hasonlóan az első és második tervezethez – általános részt nem tartalmazott, a bevezető szabályokat (a jogképesség mint a polgári jogok, kötelezettségek szerzésének feltétele, a jóhiszeműség és tisztesség és a joggal való visszaélés tilalma elvi szintű kimondása, a jóhiszeműség vélelmezése, a bíróság mérlegelésen alapuló döntésével szemben a méltányosság követelményének állítása, az értelmezési klauzula, joghézag esetén a bíróság döntéséhez a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és a tudomány megállapításának figyelembevétele, a kódex szóhasználatában – hacsak a rendelkezésből más nem következik – a törvény fogalmának kiterjesztő, a törvényerejű szokást és egyéb jogszabályt is magában foglaló értelmezése; Mjt. 1–7. §) követően négy fő részből állt.

Az első részben a személyi és családi jogot szabályozta: a személyek körében először az ember jogképességével, cselekvőképességével, a cselekvőképesség korlátaival kapcsolatos kérdéseket, a cselekvőképtelenség jogkövetkezményeit, a legszemélyesebb jognyilatkozatok megtételének kérdését, a lakóhelyet és holtnak nyilvánítást (8–42. §), majd a jogi személyek általános (43–48. §) és az egyes jogi személy formákra (egyesület, 49–81. § és alapítvány, 82–106. §) vonatkozó különös szabályait, végezetül a legalapvetőbb személyiségi jogi kérdéseket (107–109. §). A második cím a házassági jogról rendelkezett (eljegyzés, házasságkötés és a házasság megszűnése, a házasság joghatásai általában, házassági vagyonyjog, 110–173. §), ezután a rokonság (rokonok és sógorok, törvényes származás, törvényesítés, örökbefogadás, rokонтartás, házasságon kívüli gyermek jogállása és tartása, 174–264. §), a kiskorú gyermek jogállása (szülői hatalom és gyámság, 265–409. §), végezetül a gondokság kérdéseit (nagykorúak gondnoksága, kiskorúak ügyeiben és egyéb különös esetekben rendelt gondnokok, 410–430. §) rendezte. A kódex második része

51 SZLADITS KÁROLY: *A Magánjogi Törvénykönyv javaslata*. Jogtudományi Közlöny. 1928/6. sz. 49–50. Hogy a „rég Magyar magánjog” helyreállítása 1861 után mennyire lehetett teljes körű, azt König Vilmos, a kodifikációs kérdésekkel sokat foglalkozó, az „élettelen múlthoz görcsösen ragaszkodó” kollégáival mindig szemben álló ügyvéd az Mjt.-t kritikus görcső alá vevő írása is érzékelteti. Szerinte az új kodifikációt kívánatosá tevő egyik legfontosabb körülmény „jogéletünk jelentékeny részének az osztrák polgári törvénykönyv uralma alól való felszabadítása” volt. KÖNIG VILMOS: *A Magánjogi Törvénykönyv javaslata. Általános és szociális vonatkozások*. Jogtudományi Közlöny. 1928/10. sz. 89–90.

52 *Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslatához*, I. kötet. 7.

53 ASZTALOS: i. m. 202.

54 Mint Mádl rámutat, az Mjt. 4. §-a a ZGB 4. §-ának megfelelően az „egész javaslatra kisugárzóan” mondta ki, hogy „ahol a törvény a bíróság belátására [...] utal, a bíróság a méltányosság szerint határoz”. MÁDL: i. m. 70.

szabályozta a dologi jogot: a tulajdonra vonatkozó általános kérdéseket, a tulajdonjog tárgyait és tartalmát, a birtokot – a jogok birtoklását is ideértve – és a tulajdon kizárólagosságából adódó követeléseket (431–498. §), az ingatlanokra (499–561. §) és ingókra (562–607. §) vonatkozó speciális kérdéseket, a korlátolt dologi jogokat (telki szolgáltatások, 609–637. §, személyes szolgáltatások, 638–690. §, építészeti jog, 691–711. §, telki terhek, 712–727. §, a közönséges és biztosítéki jelzálogjog, a telekadósság és a jelzáloglevél-telakadósság kérdései, 728–839. §, az ingók zálogjogi szabályai, 840–896. § és a követelésen vagy más jogon fennálló zálogjog, 897–912. §), végezetül pedig a telekkönyvi anyagi jogot (913–944. §).

A kötelmi jogról szóló harmadik részt a bevezető szabályok nyitják (a kötelelem fogalma, 945. §, az adós felelőssége a szolgáltatásért, 946. §, a kötelelem jogügyleti megalapításának főszabályaként a szerződés megjelölése, 947. §, a szerződésekre vonatkozó szabályok törvény eltérő rendelkezésének hiányában az egyoldalú jognyilatkozatokra való alkalmazása, 948. §). Az első cím (949–1083. §) tizenegy fejezetben a szerződésről (megkötése, alakja, tárgya stb.) rendelkezik, a második cím (1084–1174. §) a kötelek tartalmáról (a teljesítés helye, ideje, módja, határidők, a szolgáltatás tárgya, viszonyos teljesítés, nemteljesítés és kötelemszegés, késedelem). A harmadik cím (1175–1217. §) a több hitelező és több egyetemes adós viszonyait és a kezességet szabályozta, a negyedik (1218–1240. §) a követelések és tartozások átszállását, az ötödik (1241–1313. §) a követelések megszűnését és elévülését. Szerkezetileg nem váltak el a kötelmi jog általános kérdéseitől az egyes szerződések. Az Mjt. a kölcsön, haszonkölcsön, letét és a vendégfogadás felelőssége (hatodik cím, 1314–1352. §), a vétel és csere (hetedik cím, 1353–1447. §), az ajándékozás (nyolcadik cím, 1448–1468. §), az ellátási és életjáradéki szerződés (kilencedik cím, 1469–1480. §), a bérlet és haszonbérlet (tizedik cím, 1481–1549. §) kérdéseit is szabályozta. A tizenegyedik cím „a munka jogviszonyai” alatt szólt a szolgálati szerződésről (a tulajdonképpeni munkaszerződés, 1550–1579. §), a vállalkozási szerződésről (1580–1601. §), az alkuszi szerződésről (1602–1606. §) és a díjkitűzésről (1607–1615. §), a tizenkettedik cím pedig az ügyvitelről (megbízás, 1616–1633. §, megbízás nélküli ügyvitel, 1634–1646. §). A tizenharmadik cím a „közösség” alatt a jogközösséget (1647–1659. §), a (polgári jogi) társaságot (1647–1690. §), s ennek részeként a közkereseti társaság vagy betéti társaság szabályai szerint is megalakítható, a cégbejegyzéssel a kereskedelmi törvény hatálya alá átkerülő gazdasági célú társaságot (1691. §) szabályozta, a tizennegyedik cím szólt az egyezségről és az alakszerű kötelemelekről (1692–1708. §). Az Mjt. a polgári jog felelősség körében a tiltott cselekmények és a vétlen kártétel kérdéseit szabályozta külön cím alatt (tizenötödik cím, 1709–1745. §), ezen belül külön tárgyalva a tiltott cselekményeket általában és az egyes tiltott cselekményeket (személy elleni, vagyon elleni cselekmények, közhivatalnok felelőssége kö-

telezettéssértés miatt) és a vétlenül okozott kár megtérítésének kérdését. A kötelmi rész utolsó részét a törvényből eredő egyéb kötelek jelentették (dolgoz felmutatása, veszélyközösség, alaptalan gazdagodás, tizenhatodik cím, 1746–1764. §). A kódexet az öröklési jogról szóló negyedik rész zárta (első cím: Általános szabályok, 1765–1780. §, második cím: A törvényes öröklés, 1781–1825. §, harmadik cím: Végintézkedésen alapuló öröklés, 1826–2003. §, negyedik cím: Kötelesrész, 2004–2050. §, ötödik cím: Az öröklés jogi hatásai, 2051–2170. §).

V.

Magánjogunk helyzete és a kodifikáció kérdése 1945 után

1. Az Mjt. „írott szokásjogként” való alkalmazása, a joggyakorlatra és jogtudományra gyakorolt hatásai

Bár az Országgyűlés 1931-ben harminctagú országos bizottság felállításának elrendelése mellett – meglehetősen szigorú, a plenáris és részletes tárgyalás lehetőségét kizáró eljárási szabályokkal – törvényt alkotott⁵⁵ Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényhozási tárgyalásáról, arra a későbbiekben nem került sor. Mint Szász István írta 1947-ben, a harmincas években törvényre emelését sokan elleneztek: „hivatkoztak a kodifikálás általános hátrányaira, az elcsatolt területekre, ahol a magyar magánjog még életben van, a nyugtalan idők, amelyek a kodifikációra nem alkalmasak, végül arra, hogy a Kódex a szociális szempontokat nem veszi eléggé figyelembe.”⁵⁶ A kodifikáció ellenzői arra is hivatkoztak, hogy bizonyos szempontból maga az Mjt. is meghagyta a szokásjognak mint jogforrásnak „törvényrontó” erejét azzal, hogy 7. cikke „a törvényerejű szokást” a törvénnyel azonos szintű jogforrásnak ismerte el.⁵⁷ Formális törvényre emelés hiá-

55 Ezt a megoldást a korabeli jogirodalom heves kritikával illette, rámutatva, hogy ez a megoldás az országgyűlés ellenőrzési és bírálati jogát „teljesen illuzórikussá” teheti. Ld. A Magánjogi Törvénykönyv javaslat. Jogtudományi Közlöny. 1931/14. sz. 1–2.

56 SZÁSZ ISTVÁN: A magyar magánjog általános része. Különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre, I. kötet. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947. 64.

57 „A magyar közjognak a magánjogi törvénykönyv javaslatában érintetlenül hagyott álláspontja a szokásjognak mint jogforrásnak jelentőségéről lényegesen csökkenti azoknak az aggodalmaknak a súlyát, amelyek a magyar lélekkben Trianon után még egy tisztán magánjogi kodifikációval szemben is támadnak. A magyar nép lelke számára csak az lehet jogszabály, amit tartalmának belső igazsága és célszerűsége alapján, közmeggyőződése önként és minden formális parancs nélkül is elfogad, amelyhez alkalmazkodni éppen azért kötelezettségének érzi, s amelynek megvédése és érvényesítése lelkének etikai szükséglete. Nem válik jogszabállyá a magyar nemzet számára a papíros, bár az a Corpus Iuris-nak a lapja, ha annak tartalma a nemzet jogerzetével, erkölcsi meggyőződésével, igazságvágyával nincs harmóniában és csupán egy pillanatnyi hangulat esetlegességének, avagy fizikai kényszer erőszakának eredménye. A magyar nemzeti Génius, mely írott parancs nélkül, mint a nemzet lelkébe írott joghoz ragaszkodik ezéréves fejlődésű történelmi alkotmányához, a közjogi charta gondolatát a

Tanulmány

nyában az Mjt. épp ezen a módon, a bírói gyakorlat által elfogadva, így írott szokásjoggá alakulva vált széles körben alkalmazottá. Jogforrási jellege azonban a korabeli jogirodalomban 1945-ig mindvégig vitatott maradt: míg a nemzeti (táblabíró) jogtudományt képviselő Kolosváry Bálint még 1944-ben megjelent tankönyvében meg sem említi „a magyar magánjog kútfői” között, s az Mjt. rendelkezéseit a tételes jog ismertetésénél is figyelmen kívül hagyja,⁵⁸ Villányi 1941-es „rövid tankönyve” az „írott szokásjog” forrásai között ismeri el – hasonlatosan a Hármaskönyvhöz és az országbírói értekezlet ideiglenes törvénykezési szabályaihoz⁵⁹ –, s fő vonalaiban (a kötelmi jog kivételével) a joganyag tárgyalása is az Mjt. felosztását követi.

Mint Asztalos írja, a jogtudomány befolyása a jogalkotásra az Mjt. törvénnyé válásának meghiúsulása után már jelentősen csökkent,⁶⁰ s 1947-ig az átfogó magánjogi törvény megalkotásának kérdése is lekerült a jogalkotás napirendjéről: ekkor az igazságügyi miniszter Szladits Károly és Szász István egyetemi tanárt, Nagy Dezső ügyvédet és Nagy Miklós miniszteri tanácsost bízta meg azzal, hogy a kódex „sürgős életbeléptetéséhez” szükséges változtatásokra a törvénykönyv átfogó felülvizsgálata nyomán tegyen javaslatot.⁶¹ Az 1948-cal kezdődő nagy politikai változások azonban a munka folytatását már okafogyottá tették, s a kodifikáció gondolata érdemben egészen 1953-ig nem is merült fel újra. Jelentős volt az Mjt. hatása a jogirodalomra, a jogdogmatikára és a jogi oktatásra is: ezt tükrözték Szladits magánjogi tankönyvének 1928 utáni kiadásai,⁶² ezt a Szladits szerkesztette, hatkötetes *Magyar magánjog*,⁶³ ezt az 1945 után megjelent első magánjogi tankönyvek,⁶⁴ sőt a polgári jog első, már szocialista szellemben fogant jogi jegyzetei.⁶⁵

Az Mjt. azonban legközvetlenebb módon a bírói gyakorlatot alakította: ez nem kis mértékben azoknak a kézikönyveknek volt köszönhető, melyek a magánjogi joganyagot időről időre összegyűjtötték és rendszerezett formában közreadták. Az 1928 után megjelent joganyaggyűjtemények és döntvénytárak már tudatosan az Mjt. rendszerét, beosztását követik, magát a tervezetet is közlik, azt mintegy „élő jogként” kezelik. A legátfogóbb (de nem minden területet feldolgozó) gyakorlati kézikönyvnek a Grill kiadóvállalat *Magyar magánjog mai érvényében* című, 1928-tól *A magyar törvények* Grill-féle kiadása új sorozatában megjelent kötetei minősültek, melyek egyaránt tartalmazták a törvényi jogot, a rendeleteket, a szokásjogot és a joggyakorlatot – mindezt az Mjt. rendszerében és szövegével együtt tárgyalva.⁶⁶

Arra, hogy a magánjogi gyakorlat miként viszonyult az Mjt. szabályaihoz, Almási 1928–1932-ben kiadott *Dologi jogi kézikönyve* vonultat fel számtalan érzékletes példát.⁶⁷ 1930 után öt kötetben jelent meg a Boda Gyula ügyvéd szerkesztésében, Meszlény Artúr közreműködésével összeállított *A Jogi Hírlap döntvénytára*, mely (1927-től) csak a hírlap által 1930 után közölt eseteket gyűjtötte össze. 1935-től széles körben volt használatban a Szladits és Fürst által összeállított, kétkötetes *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog*⁶⁸ című gyűjtemény is, melynek előzményét a szerzők irányítása alatt a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magánjogi Szemináriuma által összeállított munka⁶⁹ képezte. Az 1935-ös gyűjtemény bevezető része 155 oldal terjedelemben tartalmazta a magyar Királyi Kúria döntvényjogát (a teljes ülési határozatokat, a jogegységi döntvényeket és, sorszámuk szerinti rendben, a Polgári Jogi Határozatok Tárába

Trianon után az ezeréves léthez való ösztönszerű ragaszkodásnak elentmondást tűrő erejével utasította el” – írja a nemcsak a magánjogi kodifikáció gondolatát, de egy esetlegesen magalkotásra kerülő alkotmány lehetőségét is elvető, a tradicionális nemzeti joghoz a végsőkig ragaszkodó korabeli szemléletet markánsan képviselve Tihanyi Lajos ügyvéd. TIHANYI LAJOS: *Szokásjogunk, Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének javaslata és a magyar közjog*. Jogtudományi Közlöny. 1928/17. sz. 157–158.

58 KOLOSVÁRY BÁLINT: *Magánjog. Vezérfonal a magyar magánjogról tartott egyetemi előadásokhoz*. A jogfejlődés újabb eredményeivel kiegészült V. kiadás. Budapest, Studium, 1944. 6–14.

59 VILLÁNYI LÁSZLÓ: *A magyar magánjog rövid tankönyve*. Budapest, Grill, 1941. 15.

60 ASZTALOS: i. m. 203.

61 SZÁSZY: i. m. I. (56. jegyzet) 64.

62 SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog tankönyve. Dologi jog*. Budapest, Grill, 1930; UÓ: *A magyar magánjog vázlata I–II.*, IV. kiadás, Budapest, Grill, 1933; UÓ: *A magyar magánjog vázlata, I–II.*, V. kiadás, Budapest, Grill, 1937.

63 A „Szladits” egyes könyveinek fejezetei először füzetes formában jelentek meg, 1938 és 1942 között, kötetben 1941–42-ben adta ki a Grill.

64 Pl. *A magyar magánjog alapintézményei*, SZÁSZY ISTVÁN professzor egyetemi előadásai nyomán jegyezték: dr. Asztalos Tihamér – dr. Tiba István, Budapest, MEFESZ Jogász Kör Kiadása, 1949.

65 Pl. NIZSALOVSZKY ENDRE: *Magyar polgári jog. Általános rész*. Budapest, MEFESZ, 1950.

66 Ld. MESZLÉNY ARTÚR: *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat a Magánjogi Törvénykönyv rendszerében, I. kötet. Jogforrások, személyi és családi jog. Első és Második rész*. Magyar törvények Grill-féle kiadása. Budapest, Grill, 1928; NIZSALOVSZKY ENDRE: *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat a Magánjogi Törvénykönyv rendszerében, II. kötet. Dologi jog*. Magyar törvények Grill-féle kiadása, Budapest, Grill, 1928; SZENDE PÉTER PÁL – LÁSZLÓ JENŐ: *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat a Magánjogi Törvénykönyv rendszerében, III. kötet. Kötelmi jog. Első és Második rész*. Magyar törvények Grill-féle kiadása. Budapest, Grill, 1928; FABINYI TIHAMÉR: *Magyar magánjog mai érvényében. Törvények, rendeletek, szokásjog, joggyakorlat a Magánjogi Törvénykönyv rendszerében, V. kötet. Örökösödési jog és eljárás*. Magyar törvények Grill-féle kiadása, Budapest, Grill, 1929. Hasonlóan VADÁSZ LAJOS: *Magánjogi törvénykönyvünk és élő tételes jogunk. I. Személyi, családi és dologi jog, ill. II. kötelmi és örökösödési jog*. Budapest, a szerző kiadása, 1929–1930.

67 ALMÁSI ANTAL: *A dologi jog kézikönyve, I–II*. Budapest, Tébé, 1928, 1930. Almási a kötelmi jogot feldolgozó, 1926-ban megjelent kétkötetes könyvében, a II. tervezet szövegét használva, hasonló megközelítést alkalmazott. ALMÁSI ANTAL: *A kötelmi jog kézikönyve*. Budapest, Tébé, 1926.

68 SZLADITS KÁROLY – FÜRST LÁSZLÓ: *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog, I–II*. Budapest, Grill, 1935.

69 SZLADITS KÁROLY – FÜRST LÁSZLÓ: *A magánjogi bírói gyakorlat. A magyar felsőbb bíróságok elvi döntéseinek gyűjteménye, 1901–1927*. Összeállította a Pázmány Péter Tudományegyetem magánjogi szemináriuma, Budapest, Grill, 1928.

felvett elvi határozatokat), majd közel 1300 oldalban az Mjt. szerinti tárgyalási rendben a személyi és családi jog, a dologi jog, kötelmi jog, öröklési jog körébe eső felsőbbírási döntéseket. Értelemszerűen a Kúria döntvényeinek ismertetése (a hatályon kívül helyezett vagy a jogszabályi változások folytán tárgyalanná vált határozatok kivételével) teljes körű volt: 1882-től közölte a teljes ülési határozatokat, 1913-tól a jogegységi döntvényeket, 1909-től az elvi határozatokat, a két kötetben tárgyalt egyedi döntések túlnyomó része azonban az 1920 utáni években született. 1935-től immár második kiadásban indult újra a Grill-féle törvénytár magánjogi sorozata, nemcsak az újabb gyakorlat fényében frissített, de például a kötelmi jog esetében lényegesen kibővített tartalommal is.⁷⁰

1928 után a *korszak politikai-gazdasági viszonyai egyre inkább behatolnak a magánjogi tárgyú törvényalkotába is. A személyi jog terén sorra születnek a jogkorlátozó törvények,*⁷¹ rendeletek és rendelkezések, bővül a jogi személyek köre (1930. évi V. törvénycikk, korlátozt felelősségű társaság és csendestársaság), a *dologi jog* körében új – de a régi birtokrendszert támogató – szabályok születnek a mezőgazdasági földtulajdonról, a hitbizományokról (1936. évi II. törvénycikk), a birtokjogot korlátozó telepítésekről (1936. évi XXVII. törvénycikk), 1927-ben elfogadják az új jelzálogtörvényt, új zálogfajták jelennek meg. A *kötelmi jog* terén a törvényalkotás csak egyes kérdéseket érint (például az árurészletügyletről szóló 1939. évi XII. törvénycikk) – mindenekelőtt a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe érvényesül, csakúgy, mint a *kártérítési jogban*.⁷²

Magyarországnak a második világháborúba történő belépését követően sorra születtek a *háborús jogszabályok*, köztük számos családi jogi természetű törvény és rendelet, a lakásbérlet és a hadigazdálkodás kérdéseivel összefüggő rendelkezések. Vadász Lajos az elsődlegesen az 1942 után bekövetkezett törvényi változásokat bemutató, nem túl terjedelmes forrásgyűjteménye⁷³ e jogszabályokon kívül 1944-ig tárgyalta a legfontosabb kúriai döntéseket és bemutatott irányadó felsőbbírási határozatokat is: szomorú aktualitását különösen az adta meg, hogy nemcsak a zsidótörvényeket tartalmazta, de külön fejezetet szentelt a zsidókra vonatkozó kúriai döntéseknek is.

70 SZLADITS KÁROLY – ÚJLAKI MIKLÓS – VILLÁNYI LÁSZLÓ: *III. kötet. Kötelmi jog, I–II–III.* Második kiadás. Magyar törvények Grill-féle kiadása, Budapest, Grill, 1942–1944.

71 Az első ilyen jogszabály az a tudományegyetemre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. tc. volt. 1938-at követően húsznál több további jogfosztó törvény, nagyszámú rendelet és egyéb intézkedés került elfogadásra, kiadásra. Vö.: KARSAI LÁSZLÓ: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek.* In: A holokauszt Magyarországon európai perspektívában (szerk. Molnár Judit). Budapest, Balassi, 2005. 140–163.

72 ASZTALOS: i. m. 205–240.

73 VADÁSZ LAJOS: *Tételes magánjogunk 1942–1944 (2 esztendő forrásgyűjteménye).* Budapest, Háromi, 1944.

2. Az Mjt. 1945 utáni továbbélése és a magánjogi viszonyokat érintő jelentős törvényi változások

Mint Szász István írja, *a Magánjogi Törvényjavaslat 1945 után is „a törvénykönyv helyét” töltötte be*, mert a bíróságok azt általánosan alkalmazták, s mert „a gyakorlat révén szokásjogi kútfő erejére” emelkedett.⁷⁴ Alkalmazására azonban természetesen csak azokban a kérdésekben kerülhetett sor, amelyet *külön törvény nem szabályozott* – a magyar magánjogi corpushoz tartozó írott joganyag legnagyobb része 1945 után is hatályban maradt,⁷⁵ *egy-egy területen* azonban jelentős, a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokhoz igazodó, hatásában meglehetősen radikális, a régi tulajdoni-gazdasági rendet alapjait megmozgató jogalkotásra került sor.⁷⁶

Az 1945–1948 közötti törvényalkotás eredményeit Szász három fő csoportba sorolta.⁷⁷ Az első körben a „társadalmpolitikai célzatú, a társadalom személyi szövetekét érintő, a kötöttségeken enyhítő, az egyén szabadságát és méltóságát emelő” olyan jogszabályokat említi, mint a faji és a vallási megkülönböztetéseket megállapító rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 200/1945. M.E. sz. rendelet⁷⁸ és az ezt követő rendeletek, az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait biztosító 1946. évi I. törvénycikk és a családjog modernizációját célzó jogszabályok (például a nagykorúság határának 24-ről 20 évre való leszállítása, a házasságfelbontás körének

74 SZÁSZ: i. m. 26.

75 Magyarország államterületének a trianoni határok közé való visszaállításával az 526/1945. MER. sz. rendelet hatályon kívül helyezte a Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre és a Délvidékre vonatkozó teljes joganyagot.

76 Az 1946. márciusáig megjelent magánjogi természetű jogszabályokhoz ld. VADÁSZ LAJOS: *Tételes magánjogunk 1945. évi reformjai.* Budapest, Háromi, 1946.

77 A szocialista korszak jogtudománya a magyar polgári jog fejlődésében 1945 után két nagy szakaszt különböztetett meg: a polgári demokratikus jogfejlődés nagyjából 1947–48 fordulójáig tartó első, s az 1949-cel kezdődő második, szocialista szakaszát. Az első szakaszban a „régijogrendszer a maga egészében” formálisan még fennmaradt (Eörsi nyomán Mádl), a másodikban azonban már megkezdődött annak tudatos lebontása s az új jogintézmények részkodefikációkkal (1951: Munka Törvénykönyve, 1952: családjogi kódex) és rendeletalkotással való kiépítése. MÁDL: i. m. 74–75.

78 A zsidótörvények és rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 200/1945. M.E. sz. rendelet elvi érveléssel mondta ki a zsidókra nézve hátrányos megkülönböztetést tartalmazó minden jogszabály hatályon kívül helyezését. Külön jogszabály (10.340/1945. M.E. sz. rendelet) szabályozta a származásuk miatt sérelmet szenvedett közszolgálati alkalmazottak szolgálati viszonyának rendezését: ennek célja az volt, hogy az 1938. május 28. napját követően faji okok miatt elbocsátottak vagy más sérelmet szenvedettek (pl. előmenetelben való visszavetés, átsorolás elmulasztása) sérelmeit orvosolja. A kormány ugyancsak külön rendeletekben igyekezett egyes speciális sérelmi helyzetek anyagi következményeit orvosolni: a 8.540/1945. M.E. sz. rendelet a zsidó származás vagy baloldali magatartás miatt elhurcolt, illetőleg elköltöztetett személyek lakásbérletére vonatkozóan irt elő lényegében a távollét idejére bérfizetési moratórium lehetőségét megnyitó szabályokat. A rendeletek egy másik csoportja egyes, speciális engedélyhez kötött, s engedélyüket vagy üzletüket a zsidótörvények alapján elvesztett károsultak helyzetét kívánta rendezni.

Tanulmány

kitágítása, a házasságon kívül született gyermek jogállásának javítása). A *törvényhozási reform körébe* az „ugyancsak társadalompolitikai indíttatású” olyan jogszabályokat sorolta, amelyek a „társadalmi osztályok közötti falak lebontását” célozták (például házassági vagyoni jog és öröklési maradványok eltörlése: 1946. évi XII. törvény-cikk, a szerzeményi közösség kiterjesztése és a nemesi rang eltörlése: 1947. évi IV. törvény-cikk). A *harmadik csoportba tartozónak „az állami tulajdont a magántulajdon strukturális szűkítésével” kiterjesztő, 1946 és 1948 között egymást követő államosítási jogszabályokat* tekintette (szénjog: 1946. évi XIII. törvény-cikk, 1947. évi XV. törvény-cikk, bauxitbányák és alumíniumtermelés: 1948. évi XIII. törvény-cikk, villamosművek és energiatelepek: 1946. évi XX. törvény-cikk, 1948. évi XXVII. törvény-cikk, halászati és vadászati jog: 6.700/1945. M.E. sz. rendelet és 6.640/1945. M.E. sz. rendelet, egyes nehézipari vállalatok állami kézbe vétele: 23.550/1946. M.E. sz. rendelet, a minden száz dolgozót foglalkoztató üzem állami tulajdonba vételéről szóló 1948. évi XXV. törvény-cikk és nemzeti vállalattá alakításáról szóló 8.230/1948. Korm. sz. rendelet és az 1948. évi XXXVII. törvény-cikk, a pénzügyintézetek államosításáról szóló törvények stb.).⁷⁹

A joganyag az e jogszabályokkal nem érintett, túlnyomóan nagyobb része *változatlan formában maradt hatályban*, s természetesen irányadó maradt szinte a teljes korábbi bírói gyakorlat és az írott szokásjog erejével alkalmazott Mjt. is. Az alakuló új bírói gyakorlat döntéseit a szakmai közönség főként a *Jogtudományi Közlöny* és a *Magyar Jog* révén érthette el: előbbi azokat – egyes eseteknek a lapban való közlése mellett – a mellékletként megjelenő döntvénytárakban tematikusan tette közzé,⁸⁰ utóbbi pedig egy 1948-ban megjelent kézikönyvben.⁸¹

VI.

Az 1959-es Ptk. elvi alapjai, megalkotása és jelentősége

1. Magánjogból – polgári jog

1948-ra az átfogó, új, hosszú távú szabályozást nyújtani tudó magánjogi kodifikáció kérdése *végképp lekerül a napirendről*. A gazdaság és a politika változásai és a szovjet jogi hatások egyre erőteljesebb megjelenésének köszön-

hetően maga Szászy, akit még Ries István igazságügy-miniszter kért fel másokkal az Mjt. „modernizálására”, jelenti ki, hogy az átalakulás viszonyai között *le kell tenni az átfogó magánjogi kódex megalkotásáról*. „Ez természetesen nem jelenti azt, hogy már most nem lehetne az előkészítéssel foglalkozni, és hogy már most nem lehetne a magánjog egyes nagy részterületeit kodifikálni. Így készülöben van a munkajog, a nemzetközi magánjog kodifikációja, s nem volna akadály a kötelmi jog egyéges kodifikációjának sem, ami annyival is könnyeb volna, mert az Mjt. kötelmi része bizonyos módosításokkal életbe is volna léptethető.” Véleménye szerint a kodifikáció sürgető volta már csak azért sem indokolt, mert „az Mjt. kitűnő tervezete kellő segítséget nyújt még mindig a jogalkalmazónak”.⁸² Mindez 1949-ben azonban az Alkotmány (1949. évi XX. törvény) elfogadásával megváltozik: a *teljeskörű hatalomátvétel után elkezdődik a magyar államszervezet, gazdaság és jogrendszer szovjetizációja*, ami a jogalkotásban kezdetben a szovjet jog kritika nélküli átvételét jelenti, a jogtudományban – ugyancsak a szovjet joghoz igazodva – szakítást a „burzsoá” múlttal és annak örökségével, a jogalkalmazásban pedig a korábbi joggyakorlat felülvizsgálatának, az új viszonyokhoz való igazításának igényét.⁸³

Az Alkotmány II. fejezete rögzítette a *társadalmi rendnek azokat a kereteit, amelyek a Magyar Népköztársaság gazdasági alapját képezték* (a termelési eszközök zömének társadalmi tulajdona, a magántulajdon – még korlátozott – elismerése, a nép államhatalma, gazdaságirányítói erejének deklarálása, a gazdasági élet működésének a népgazdasági terv alá rendelése, az állami tulajdon kizárólagos tárgyi körének meghatározása, a parasztok földhöz való jogának elismerése, munka alapú társadalmi rend; Alkotmány 4–9. §) és *amelyek a jogrend egészét meghatározták*.⁸⁴ Deklarálja az állampolgárok *legalapvetőbb jogait* (a munkához való jog, nők és férfiak egyenjogúságának elismerése, a család és az ifjúság védelme, állam és egyház elválasztása, a dolgozók érdekeinek megfelelően a szólásszabadság, sajtószabadság, gyülekezési szabadság biztosítása, a polgárok személyi szabadságának sérthetlensége, a levéltitok és magánlakás tiszteletben tartása stb.) és *kötelezettségeit* (a nép vagyonának védelme, a társadalmi tulajdon erősítése, az ország gazdasági erejének fokozása, az általános védkötelezettség alapján katonai szolgálat teljesítése; Alkotmány 45–61. §).⁸⁵ Ezek egy ré-

79 SZÁSZY: i. m. (64. jegyzet) 27–28. Szászy a földreformról szóló jogszabályokat nagy társadalompolitikai jelentőségük ellenére sem tartotta magánjogi szempontból reformjogszabályoknak, mert azok csak a földtulajdonosok személyi körét rendezték át, de a földtulajdonjog hagyományos tartalmát nem érintették.

80 1948-ban már öt ilyen döntvénytár jelent meg (büntetőjogi, népbírói, magánjogi, perjogi és hiteljogi).

81 LADÁNYI ÁRMIN – ÖZE IMRE: *Magyar Jog magánjogi, hiteljogi és eljárásjogi döntvénytára, Felszabadulástól 1947. XII. 31-ig*, Budapest, Magyar Jog kiadása, 1948.

82 SZÁSZY ISTVÁN: *A gazdasági struktúra változása és magánjogunk fejlődése*. Jogtudományi Közlöny. 1948/9–10. sz. 101–103.

83 Az átalakulás történetéhez részletesen ld. VEREBICS JÁNOS: *Gazdaságirányítás, polgári jogi kodifikáció, vállalati szerződések. Adalékok a magyar gazdasági jog 1945–1981 közötti fejlődéséhez*. Budapest, Magyar Közöny Lap- és Könyvkiadó, 2018. 61–85.

84 BEÉR JÁNOS – SZABÓ IMRE: *A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949. XX. törvény és magyarázata*. Budapest, A Jogtudományi Közlöny könyvtára 3., 1949. 26–37.

85 A kodifikált magyar polgári jog közvetlen alkotmányos megalapozottságát a későbbi szocialista jogirodalom is hangsúlyozza. „A Ptk.-nak

szé a kemény diktatúra és a nyílt törvénytelenések éveiben egyáltalán nem, de a „létező szocializmus”, a „szocialista jogállamiság” idején is mindvégig csak korlátozottan érvényesült, más jogokat viszont az állam ténylegesen biztosított – ahogy számon kérte a kötelezettségeket is. Ezek az elvek 1949 után a polgári jogban is megjelentek,⁸⁶ érvényesülésüket részben a jogalkotás, részben az 1945 előtti időkből megörökölt joggyakorlat revíziója biztosította.

A jog új, szocialista elveivel össze nem egyeztethető döntések hatályon kívül helyezését vagy módosítását elrendelő 43338/1949. (XII. 6.) MT. sz. határozat nyomán elkezdődött felülvizsgálati munka eredményeként született határozatait a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa 1950-től először a *Jogtudományi Közönyben* tette közzé, majd azok Nizsalovszky Endre szerkesztésében, három egymást követő évben önálló kötetben is kiadásra kerültek.⁸⁷ 1953 októberétől jelent meg a *Bírósági Határozatok* című szakfolyóirat, amelyben a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit és a jogszabályokat értelmező és általában az ítékezés elvi irányítására alkalmas bírósági döntéseket tette közzé, majd 1955 februárjától a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak állásfoglalásait is. *Kötet formájában döntvénytár* az 1953 és 1955 közötti BH-k anyagából tematikusan válogatva 1956-ban jelent meg – ezt tekinthetjük a szocialista ítélezési gyakorlatot bemutató első, ha nem is teljes, de átfogó gyűjteménynek.⁸⁸ Az új joganyag és – kisebb mértékben – a gyakorlat a jogi kari jegyzetekben is megjelenik,⁸⁹ igen sok részkérdésről pedig főleg a jogász szakmai

szervezetek tanfolyamaihoz kapcsolódóan jelennek meg feldolgozások.⁹⁰ Az ELTE JTK-n 1950–1955 között használatban lévő, Nizsalovszky Endre, Világhy Miklós, Kauser Lipót, Pólay Elemér által írott jegyzetek tematikus felosztása alapján a polgári jog tárgyát az általános rész,⁹¹ 1954-ig a dologi jog, majd tulajdonjog,⁹² a személyi jogok és a szellemi alkotások védelme (1954 után szellemi alkotások joga),⁹³ a kötelmi jog általános része,⁹⁴ a kötelmi különös rész,⁹⁵ az öröklési jog,⁹⁶ a családi jog⁹⁷ és a nemzetközi magánjog (mint speciálkollégium) képezte. Ez lényegében az 1945 előtti magánjog teljes spektrumát jelentette, s

90 Ilyen volt pl. az ügyészégi szakoktatásban használt füzetsorozat, pl. az ügyésznek a polgári perben betöltött szerepével kapcsolatos kérdésekről, különbontva az eljárásjogi ismereteket és a családjogi tartási és járadékpereket, valamint az igazságügyi szakoktatáshoz kiadott füzetek, amelyek a polgári jog fő területeit is ismertették. Ezek a kiadványok nemcsak magas szakmai színvonalon álltak, de példányszámuk is jelentős volt: az ügyési füzetek 1700-1800, az igazságügyiék jóval 3500 példány felett jelentek meg. 1948-tól, az „ideológiai átállás” időszakában nagy volt a jelentősége a Magyar Jogász Szövetség által kiadott, az új, immár az Alkotmány talaján álló szocialista jog legalapvetőbb kérdéseit kibontó szemínáriumi füzeteknek, később pedig elsősorban a jogi szakmai továbbképzést szolgáló brosúráknak, egy-egy előadás anyagát közreadó sokszorosított kiadványoknak. Ezek közül – ahogy azt a fennmaradt iratanyag tanúsítja – nagyon sokat a Ptk. kodifikációja során is felhasználtak.

91 A polgári jog fogalma és rendszere, alanyai (az állam, az ember, az ember cselekvőképessége, jogi személyek; gazdasági-állami vállalatok, termelőszövetkezetek, más szövetkezetek – és társadalmi szervezetek, alapítvány), a polgári jogviszony tárgya (a dolog, dologkapcsolatok, vagyon és alvagyon), a polgári jogviszony tartalma.

92 A tulajdonjog fogalma, a tulajdonjogra vonatkozó általános szabályok (tartalma, megszerzése, közös tulajdon, polgári jogi védelme), a tulajdonjog formái a magyar nép demokráciában (állami szocialista, szövetkezeti szocialista, magántulajdon, munkával szerzett [személyi] tulajdon).

93 Személyi jogok és személyiségvédelem, szerzői jog, a szerzői alkotó tevékenységet és a szerzői jogok védelmét előmozdító szervek, a szerzői alkotások felhasználásának jogviszonyai, az újítás és a találmány jogi védelme, a védjegy és az ipari minta.

94 A kötelem fogalma, elemei, keletkezése, a jogügyletek, a szerződés mint a kötelem keletkezésének alapja, az államigazgatási intézkedések mint kötelemeletkeztető tényállások, többalanyú kötelek, a kötelem biztosítékai, a kötelem módosulása, a kötelem megszűnése, a teljesítés és a teljesítés módjai, szerződésszegés, a jogellenesség és a jogellenességért való felelősség, tiltott cselekmények és vélelmezett vétkeség, a vélsen felelősség esetei, felelősség más vétkeségéért, jogalap nélküli gazdagodás.

95 Adási kötelek (adásvétel, csere, vállalkozási szerződés, szállítási szerződés – ezen belül: külkereskedelmi szállítási szerződések, beruházási, tervezési, építési, szállítási szerződések –, mezőgazdasági termelés szocialista szerződési formái, ajándékozás), ügyviteli kötelek (megbízás, bizomány, szállítmányozás, fuvarozás), bank és hitelügyletek, értékpapírok (elvont kötelek: utalvány, tartozáselismerés, értékpapír, váltó, csekk), használati kötelek (bérlet általában, lakásbérlet, haszonbérlet, haszonkölcsön), a társaság (a társasági szerződés, jogközösség), a biztosítás (fogalma és általános szabályai, kárbiztosítás, személybiztosítás, viszontbiztosítás), egyéb kötelmi viszonyok (ellátási és életjáradéki szerződések, díjkitűzés játék, fogadás).

96 Általános tanok (az öröklési jog fogalma, alapfogalmak), a törvényes öröklés törvényes öröklés, végintézkedésen alapuló öröklés (végintézkedés, végrendeleti öröklés, a végrendeletek érvénytelensége és hatálytalansága, kötelesrész), az örökösök jogállása (az öröklés joghatásai, az öröklési igény).

97 A családjog fogalma, a házasság, a rokonság, a kiskorú gyermek jogállása, a különös gondoskodás más estei; a gondnokság.

mint jogszabálynak az az egyik legfontosabb jellemzője, hogy mind alapelvei, mint részletszabályai egyaránt a Magyar Népköztársaság alkotmányán alapulnak. Az alkotmány számos rendelkezése a legközvetlenebbül érinti a polgári jog által szabályozott társadalmi viszonyokat. Más szabályai viszont olyan általános iránymutatást adnak, amelyeket épp a kódex szabályai tesznek pontosabbá a polgári jog rendszerében” – írja Kemenes Béla és Szilbereky Jenő 1962-ben, arra is rámutatva, hogy a Ptk. maga is visszahatótt az alkotmányos elvek fejlődésére – önálló tulajdoni formaként szabályozta pl. a személyi tulajdont, amiről az 1949-es Alkotmány még nem rendelkezett. KEMENES BÉLA – SZILBEREKY JENŐ: *A Polgári Törvénykönyvről*. Társadalmi Szemle. 1962/1. sz. 72.

86 Először a tulajdonjogban és az öröklési jogban, majd fokozatosan a személyi jogban és a szerződési jogban is, a család- és munkajog ezzel egyidejűleg – a szovjet modellt követve – a diszciplináris önállósulás útjára lép, ld. EÖRSI: i. m. (7. jegyzet) 7–21.

87 NIZSALOVSKY ENDRE (szerk.): *A legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának határozatai, I. kötet, 1950. év*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1951; *A legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának határozatai, II. kötet, 1951. év*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1952; *A legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának határozatai, III. kötet, 1952. év*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1953.

88 *Döntvénytár. Bírósági Határozatok 1953–1955*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1956. 4. A könyv a polgári jogi tárgyú döntéseket a személyi jog, tulajdonjog, kötelmi jog, öröklési jog, családi jog sorrendjében tárgyalta, s ezek közé sorolta még a munkaügyi, eljárási és végrehajtási határozatokat is (209–372). A kötet használatát igen részletes, nagy pontossággal összeállított tárgymutató segítette.

89 A már kodifikált családjogot és munkajogot, valamint az állami gazdálkodó szervek szerződéses kapcsolataira vonatkozó anyagi és eljárási – döntőbizottsági – jogot kivéve a polgári jog anyagának egészét át-fogó kézikönyvek ezekben az években nem készülnek.

Tanulmány

kivéve természetesen azokat a részeket, ahol kifejezetten már az új, a szocialista jogalkotás eredményeit ismertették, *nem volt nagyobb különbség a tárgyalás módjában sem* – a polgári jog egészét átfogó jogi kari tankönyv azonban egészen 1962-ig, Világhynak és Eörsinek az első években a Ptk. magyarázata funkcióját is ellátó kétkötetes művéig nem készült.⁹⁸

2. A Polgári Törvénykönyv rendszere, a kodifikáció folyamatának sajátosságai

Abban már a kodifikáció kezdetekor elvi döntés született, hogy olyan kérdéseket, amelyeket más törvények átfogóan szabályoztak, vagy ahol – különösen a szellemi alkotások területén – a szabályokat megújításra váró külön törvények állapították meg, a kódex keretein kívül kell tartani: mikor Világhy 1954-ben a törvénykönyv rendszerére javaslatot tesz, mindezeket figyelmen kívül is hagyja. A rendszert, mondja, annak „felépítményi jellege” határozza meg: alapjául a valós társadalmi viszonyokat kell elfogadni, s annak a hétköznapi ember számára is „érthetőnek és természetesnek” kell lennie. „A német pandektarendszer kulturális örökségére” és a magyar kodifikációk hagyományaira tekintettel az általános rész rendszertani kiiktatása, a személyi jog és a dologi jogból a tulajdonjog kiemelése, a személyiségi jog szabályozásának elhagyása mellett Világhy a kódex rendszerére négyes felosztást javasol: I. Személyek, II. Tulajdonjog, III. Kötelmi jog (szerződési és felelősségi kérdések), IV. Öröklési jog.⁹⁹ A Világhy által rögzített elvi alapok mentén, az általa javasolt beosztást elfogadva annak továbbbontásáról a kodifikációs kormánybizottság 1954. március 2-i ülése határozott,¹⁰⁰ az egyes könyvekhez pedig a következő hetekben-hónapokban külön tematikák készültek. A munka ezek alapján kezdődött el, és az egyes albizottságok által megfogalmazott tézisekkel, a szövegtervezetek kidolgo-

zásával és az egyeztetésekkel folytatódott, míg 1956 szeptemberére elkészült a végleges, immár társadalmi vitára bocsátható [2180/1956. (X. 18.) MT határozat] szövegváltozat. Maga a vita azonban a forradalom kitörése miatt elmaradt, s a kodifikáció csak 1957 tavaszán folytatódott.¹⁰¹

A csakugyan igen széles körű vita 1957 szeptemberében kezdődött meg [3402/1957. (IX. 13.) MT. határozat], s a teljes magyar jogászvilágot megmozgatta. 1958 végére készült el az egységes normaszöveg-tervezet¹⁰². Az új törvény – s erre Eörsi már az előkészítés kezdetén rámutatott – a kodifikátorok szándéka szerint nem a „gazdaság kódexe” kívánt lenni, hanem „az egész társadalomé”¹⁰³ a szocialista társadalmi-gazdasági rend legalapvetőbb elvei (a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a kizsákmányoló magántulajdon tilalma, a társadalmi tulajdonnal való gazdálkodás tervszerűsége, fokozott védelme stb.) mellett a munkával szerzett személyi tulajdon elismerte (de korlátozta), a forgalmi viszonyokat – tág teret adva a magánszemélyek szerződési kapcsolatainak – pedig áruviszonyokként szabályozta.

A Központi Bizottság 1959. március 3-ai ülése második napirendi pontként tárgyalta meg és fogadta el a Polgári Törvénykönyv tervezetének elvi kérdéseiről szóló jelentést, szabad utat adva ezzel a közben beérkezett észrevételek figyelembevételével elkészült utolsó szövegváltozat¹⁰⁴ Országgyűlés elé terjesztéséhez. A kódex hatályba léptetésével kapcsolatos előkészítő munkálatok már 1957 őszén megkezdődtek – ennek részeként került sor 1958 februárjától a teljes magyar polgári joganyag feltérképezésre,¹⁰⁵ ami a szükséges jogszabályi módosítások alapjá-

101 VEREBICS: i. m. (1. jegyzet) 16–23.

102 A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének módosított tervezete, 1958. december 31., tartalomjegyzékkel, MNL OL XIX-E-1-c-209 d 10026/1960. [X.], pp. 1–248.

103 EÖRSI GYULA: *A polgári törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése*. Jogtudományi Közöny. 1954/9–10. sz. 334–347.

104 A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének (harmadik) tervezete, 1959. május, MNL OL XIX-E-1-c-209 d 10026/1960. [XI.], 915–1206.

105 *A polgári bírásokban alkalmazásra kerülő, valamint a bírósági szervezettel és a bíróságok működésével kapcsolatos fontosabb hatályos jogszabályok mutatója*. Összeállította az Igazságügyminisztérium Polgári Jogi Osztálya. Kiadja az Igazságügyminisztérium, Lezárva: 1957. június 10. (Fedőlappal, 208 oldal, a 207 oldalon tartalomjegyzékkel). 1957. MNL OL XIX-E-1-c-10026/1960. [XVI.], 161–367., valamint *Kiegészítés a polgári bírásokban alkalmazásra kerülő, valamint a bírósági szervezettel és a bíróságok működésével kapcsolatos fontosabb hatályos jogszabályok mutatójához*. Kiadja az Igazságügyminisztérium. Lezárva: 1957. december 31. (62 oldal, a 62. oldalon tartalomjegyzékkel), 1958, MNL OL XIX-E-1-c-10026/1960. [XVI.], 368–429. A gyűjtemény nemcsak a polgári anyagi jogra, a családjogra és munkajogra vonatkozó törvényeket és rendeleteket tartalmazta, de a törvénykezési és eljárásjogi jogszabályokat is. A polgári jogi jogszabályokat a jogalanyok (ember, állam, jogi személy) a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a szellemi alkotások, a tulajdonjog (a telekkönyvvel bezárólag), a kereskedelmi ügyletek (!), a kártérítés, váltó és csekk, öröklési jog sorrendjében ismerteti. E jogszabályok döntő többsége már 1945-öt követően született, nagy számú, még 1945, sőt, 1900 előtt elfogadott törvény élt azonban többé-kevésbé változatlan for-

98 VILÁGHY MIKLÓS – EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog, I–II. kötet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1962. Szakmai színvonaluk miatt figyelmet érdemelnek Csanádi Györgynek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói számára az ötvenes években írott munkajogi és polgári jogi jegyzetei is. Az új Ptk. szerinti polgári jog tankönyv formájában való első feldolgozása ugyancsak az ő nevéhez köthető. CSANÁDI GYÖRGY: *Polgári jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1960.

99 VILÁGHY: i. m. (8. jegyzet) 487.

100 Bevezető rendelkezések (deklaráció a Ptk. céljairól, a polgári jogok védelme és a joggal való visszaélés tilalma, a jognyilatkozatok értelmezése stb.). I. Személyek (az ember, az állam, a jogi személyek, a személyek védelme). II. Tulajdonjog (a tulajdonjog általános szabályai, egyes tulajdonjogi formák külön szabályai, birtok), III. Kötelmi jog (a szerződés: általános szabályok, szerződéskötés, érvénytelenség és akarathibák, szerződést biztosító mellékkötelezettségek, követelések és tartozások átszállása, teljesítés, teljesítés elmaradása és hiányosságai, szerződés megszűnése, többalanyú szerződések), kártérítés és alaptalan gazdagodás, egyes szerződések, IV. Öröklési jog. Lásd A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének rendszere, a polgári törvénykönyv kodifikálására kiküldött bizottság az 1954. március 2. napján tartott ülésén elfogadott szöveg, MNL OL XIX-E-1-c-209 d 10026/1960. [V.], 435–438.

ul is szolgált. Az Országgyűlés az 1959. évi IV. törvényt 1959. július 30-i ülésén fogadta el. A Polgári Törvénykönyv hatályba léptetéséről és a polgári perrendtartás módosításáról szóló törvényerejű rendeletek tervezetét a kormány 1960. március 31-ei ülésén fogadta el. A részletes miniszteri indokolással ellátott 1960. évi 11. törvényerejű rendelet (Ptké. I.)¹⁰⁶ a kódex hatálybalépésének napját 1960. május 1-jében jelölte meg. A törvényerejű rendelet a jogszabály-előkészítési folyamatban rögzített elveknek megfelelően az 1945 előtti joganyagot (22 konkrétan meghatározott jogszabály kivételével) teljes egészében hatályon kívül helyezte, az 1945 után született jogszabályok közül pedig 71 kifejezetten megnevezett veszítette el hatályát.

Az új törvénykönyv alkalmazására való felkészülés az egész magyar jogászvilágnak hatalmas feladatot jelentett: viszonylag rövid idő alatt kellett az új, immár kizárólagosan alkalmazható szabályokat megismerniük. „Nemcsak egy új kódexre kell felkészülni, de egyáltalán arra, hogy a bíró alkotta esetjogot törvényen alapuló jogalkalmazással váltsák fel, a viszonylagos kötetlenségről, a spekulatív és induktív módszerről áttérjenek a viszonylagos kötöttségre és lényegében a deduktív módszerre” – írja a váltás egyik legfontosabb vonzatát kiemelve 1960-ban Eörsi Gyula.¹⁰⁷ Az új kódex hatása azonban messze túlmutatott a napi szintű jogalkalmazáson: mint Peschka Vilmos mondja, átalakította a magyar jog jogforrási rendszert, és a Ptk.-t az abban szabályozott társadalmi viszonyok széles körének és jelentőségének köszönhetően az Alkotmány mellett az „egyik legjelentősebb jogalkotásunkká” tette. Az-

zal, hogy a polgári jogi viszonyok kodifikált szabályozást nyertek, a szokásjog, a bírói esetjog a magyar jogforrások rendszeréből „a tételes, pozitív jog általi kiszorításra”, végleg kivezetésre került.¹⁰⁸

VII. Összegzés

1960. május 1-jén olyan törvénykönyv lépett hatályba, amely – Eörsi 1958-as szavaival – „szocialista alkotás” volt, mely „rendszerében és megoldásaiban hasznosítani törekedett a szovjet és népi demokratikus tapasztalatokat”, ugyanakkor „megfelelően értékelve és átalakítva” támaszkodott „a régi magyar jog” intézményeire s a régi bírói gyakorlat eredményeire is.¹⁰⁹ A törvény előkészítésének esztendeiben, a múlt legjobb hagyományait is tovább folytatva új civilizatika született, a magyar polgári jog a további fejlődéséhez szilárd kereteket, átfogó rendszert kapott. Ebben múlhatatlan érdem illeti a törvényalkotásban közreműködő jogtudósokat és gyakorló jogászokat, a két háború között sokat emlegetett „magyar géniusz” méltó képviselőit. Nekik adatott meg, hogy a Polgári Törvénykönyv évszázados álmát a nagy elődök munkáját folytatva végül valóra váltsák, hidat teremtve ezzel a tudomány és a jogalkalmazás, a hagyomány és a modernitás, a múlt, a jelen és a jövő között – nekünk pedig, hogy ezt a jogot erőnktől, tehetségünktől telhetően, az ő nyomdokaikban járva vihessük tovább.

mában tovább (pl. a kereskedelmi törvénynek a kereskedelmi társaságokra vonatkozó 61–221. §-a, a korlátolt felelősségű társaságról és csendes társaságról szóló 1930. évi V. tc., az 1884-es ipartörvény, az 1881-es csődtörvény, az 1921-es szerzői jogi törvény, az 1895-ös szabadalmi törvény és 1890-es védjegytörvény, az 1924-es társasházi törvény, a végrendeletek, öröklési szerződések és halál esetére szóló ajándékozások alakai kelleikéről szóló 1876. évi XI. tc. stb. 1957. márciusában még 108 1945 előtti törvény és 67 rendelet volt hatályban, „legősibb” rétegét a telekkönyvi szabályok képezték (1855-ös telekkönyvi rendtartás, az 1929-es módosításokkal).

106 Betürendes tárgymutatóval ellátott, hivatalos kiadása: *A Polgári Törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet és miniszteri indokolása*. Közzéteszi az Igazságügy-minisztérium. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960.

107 EÖRSI GYULA: *A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének életbelépéséhez*. Jogtudományi Közlöny. 1960/6. sz. 312.

108 PESCHKA VILMOS: *A magyar polgári törvénykönyv és az állam- és jogelmélet néhány kérdése*. Jogtudományi Közlöny. 1960/10. sz. 529–539.

109 EÖRSI GYULA: *A Polgári Törvénykönyv Tervezetének vitájához*. Jogtudományi Közlöny. 1958/1–2. sz. 1–6.

Tanulmány

Vadász Vanda tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet (Budapest)

A kulturális javak lefoglalás alóli mentessége

A gyűjtemények részére nyújtott időszakos immunitás megosztó kérdése a jogellenesen elvett kulturális javak visszaszolgáltatását feldolgozó jogterületnek: míg a javak bemutatására, tanulmányozására és megőrzésére hivatott létesítmények e funkcióikat a mentesség biztosítása esetén tudják zavartalanul gyakorolni, az komoly akadályt jelenthet a javakat érintő eljárások szempontjából. A visszaszolgáltatási kötelezettséggel szemben jelenleg nem létezik olyan egységes nemzetközi jogforrás, amely a kérdéskört szabályozná. Az egyes államok ennek megfelelően egyedi megoldásokat alakítottak ki. Kérdésként merül fel a jelenleg létező jogszabályi környezet hatékonysága, különös tekintettel hazai szabályozásunkra.

I. A lefoglalás alóli mentesség problémaköréről általában. A Schiele-ügy

1. A New York-i Modern Művészetek Múzeuma (Museum of Modern Art, MOMA) 1997–98-ban nagyszabású kiállítást rendezett *Egon Schiele* festményeiből. Az Osztrák–Magyar Monarchia kiemelkedő alkotójának mind teljesebb körű megismerhetősége érdekében az amerikai intézmény több mint 150 műtárgyat kölcsönzött a bécsi Leopold Múzeum kollekcijából. A látlat páratlan és egyedülálló lehetőséget nyújtott a Schiele-életmű befogadására,¹ a kiállítást mégis a hozzá kapcsolódó „leghíresebb és legnagyobb befolyást gyakorló, a nácik által jogellenesen elvett kulturális javak visszaszolgáltatásával kapcsolatos pereskedés”² tette hírhedtté. Néhány nappal ugyanis az előtt, hogy a festmények továbbindultak volna Barcelonába egy esedékes következő kiállításra, két, a gyűjtemény részét képező műtárggyal (*Wally portréja* és *A halott város III.*) kapcsolatban nyújtottak be tulajdoni igényt a New York-i bírósághoz.

2. Az állítólagos eredeti tulajdonosok azzal a kérelemmel fordultak a MOMA-hoz, hogy a képek tulajdoni helyzetének tisztázásáig *ne engedje, hogy a festmények elhagyják az országot*. A múzeum ezt visszautasította, azonban rövid idő elteltével – a felek megkeresésére – már a kerületi ügyész hívta fel ugyanerre a műtárggyal kapcsolatos

szövetségi bűnügyi nyomozás apropóján.³ A MOMA bírósághoz intézett indítványában arra hivatkozott, hogy az ügyész aktusa a kölcsönzött kulturális javakra vonatkozó szabályozást,⁴ illetve New York művészeti világában elfoglalt előkelő helyének megtartását érintő alapvető érdekeit is sérti. Az ügyészség válasza szerint az alapul fekvő szabályozás helyes értelmezése szerint csak a polgári jogi igényekkel kapcsolatban biztosít lefoglalás alóli mentességet a műtárgyaknak. Az elsőfokú bíróság döntésében elutasította az utóbbi álláspontot és lefektette, hogy a kölcsönzött műtárgyak mind a büntetőjogi, mind a polgári jogi eljárás tekintetében felmerülő kényszerítő intézkedésektől mentesek a szabályozás helyes értelmezése szerint.⁵

A *fellebbviteli fórum* azonban más szempontokat ítélte döntőnek az ügyben: érvelésében kifejtette, hogy az ügyész utasítása nem tekinthető a tárgy „lefoglalásának”, csupán a tulajdonjog tisztázásáig történő „visszatartásnak” (*holding*). Emellett a szóban forgó jogszabály célja csupán annak biztosítása, hogy a külföldről érkező, kölcsönzött műtárgyakat ne lehessen a kölcsönadó tartozásai okán végrehajtás alá vonni. A MOME kérelmére eljáró *New York Court of Appeals* ezt követően az elsőfokú bíróság álláspontjára helyezkedett a civil- és büntetőjogi eljárásokkal kapcsolatos értelmezést illetően, valamint kifejtette, hogy a festmények feltartóztatása, mivel a Leo-

1 Az expresszionista festő alkotásainak túlnyomó része ez idő tájt vált elérhetővé a nagyközönség számára – megelőzően a kölcsönadó múzeum névadójának, dr. Rudolf Leopold magángyűjteményének a részét képezte –, s az amerikai publikum számára gyakorlatilag ismeretlen volt. MAGDALENA DABROWSKI – RUDOLF LEOPOLD: *Egon Schiele: the Leopold collection*. Bécs, DuMont Buchverlag, 2017. 6.

2 MICHAEL J. BAZYLER: *Holocaust Justice. The Battle for Restitution in America's Courts*. New York, New York University Press, 2003. 226.

3 SHIRA T. SHAPIRO: *How Republic of Austria v. Altmann and United States v. Portrait of Wally Relay the Past and Forecast the Future of Nazi Looting-Art Restitution Litigation*. William Mitchell Law Review. 2008/3. sz. 1154–1155.

4 Az azóta felülvizsgált *New York Arts and Cultural Affairs Law* 12.03 szakasza.

5 ALEXANDER KAPLAN: *The Need for Statutory Protection from Seizure for Art Exhibitions: The Egon Schiele Seizures and the Implications for Major Museum Exhibitions*. Journal of Law and Policy. 1999/2. sz. 713–718.

pold Múzeum birtokosi érdekeit jelentősen sérti,⁶ a tárgyak lefoglalásával azonos módon kezelendő – így sérti a New York-i lefoglalás alóli mentességet biztosító jogszabályt. A bíróságon elért sikerek nem voltak hosszú életűek, ugyanis néhány órával a legfelsőbb fórum ítéletének megszületését követően az államügyész parancsot szerzett a képek egy részének *elkobzására*.⁷ Az ügy több mint tízéves bírósági procedúra után⁸ végül 2010-ben zárult az eredeti tulajdonos és a Leopold Múzeum közti peren kívüli megállapodással, mely alapján a múzeum az eljárás alá vont festmények piaci értéke alapján számolt 14,8 millió eurót fizetett az eredeti tulajdonosnak.⁹

3. A kulturális javak visszaszolgáltatásának kérdése az utóbbi évtizedekben a tudományos vizsgálódás homlokterébe került, amit az egyre szélesebb körben szorgalmazott szabályozási igény, az ennek nyomán születő jogforrások, az eredetkutatást elősegítő dokumentumok hozzáférhetővé válásával¹⁰ egy időben a restitúciós perek számának növekedése indokol.¹¹ A kulturális javak visszaszolgáltatása mint *komplex jogterület*¹² egy igen problematikus kérdéskörét adja e javak lefoglalás alóli mentességének (*immunity from seizure*) megítélése, mely a Schiele-ügy kapcsán került a figyelem középpontjába. A „lefoglalás”, illetve a „lefoglalás alóli mentesség” fogalmát jelen tanulmányban kiterjesztően használom, a nemzetközi dokumentumok nyelvezetének megfelelően.¹³ A tartal-

milag megfeleltethető belső jogi intézmények elnevezése ugyanis jogrendszerenként változik: a francia jog zárlatként vagy kényszerített végrehajtásként, a német jog ideiglenes védelemként, a belga bírósági gyakorlat biztosítási intézkedésként, míg az amerikai jogforrás az „ítélet meghozatala előtti lefoglalás” címszó alatt szabályozza a kérdéskört.¹⁴ Ami a magyar jogi terminológiát illeti, az itt elemzett lefoglalás alóli mentesség a *végrehajtás alóli mentesség* intézményének részeként kategorizálható.

4. A műtárgyak lefoglalás alóli mentessége természetesen e javak országhatárokon átnyúló mozgásával kapcsolatban merül fel. A gyűjtemények mobilitása *kétféleképpen* lehetséges: múzeumok közti viszonylatban időszakos kiállítások (ritkább esetben restaurálás, tudományos kutatás céljából történő utaztatás) formájában, valamint a gyűjtemények tiltott úton történő mozgatása által, ideértve a jogellenes kivitel egyes formáit. Míg előbbi kívánatos jelenség, mely a köz érdekét szolgálja kulturális öröksége hozzáférésehez,¹⁵ utóbbi elítélendő, s megakadályozása szintén az emberiség közös érdeke. Jelen írás egyik fő célja annak feltérképezése, miként oldható fel a konfliktus e két, látszólag kollízióban álló érdek közt.

Az időszakos kiállításokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a múzeumok küldetésük részének tekintik, hogy más, akár belföldi, akár külföldi intézmények számára a megőrzésükben lévő műtárgyakat kölcsönözhesenek, s hasonlóképpen lényeges számukra az is, hogy fennálljon a kölcsön viszonzásának lehetősége. A gyűjtemények ilyen irányú mozgásának egyik fő akadálya köztudottan a kulturális javak lefoglalás alóli *immunitásának* jelenlegi, nem megfelelő rendezése.¹⁶ Az állami immunitás részét képező, így megkülönböztetett figyelmet igénylő¹⁷ jogintézmény az egyes országokban különféle szabályozási környezetben létezik és eltérő feltételek szerint

6 A visszaszolgáltatásért folyó polgári peres eljárás általában rendkívül összetett kérdéseket vet fel, így jellemzően drága és elhúzódó folyamat. E perek kimenetele is sokszor bizonytalan, tekintettel az államok kulturális javakkal kapcsolatos legelterjedt kollíziós és anyagi jogi szabályaira, valamint az egyes ügyeken túlmutató, lobb- és politikai érdekek által erősen befolyásolt, folyamatosan formálódó esetjogra.

7 SHAPIRO: i. m. 1157–1158. A *Halott város III.* című képet a parancs nem érintette, ugyanis azt az állítólagos eredeti tulajdonos a második világháborút követően szerezte, így a *National Stolen Property Actet*, melyen az utasítás nyugodott, nem sértette. A képet a bíróság döntése után visszaküldték Ausztriába.

8 *U.S. v. Portrait of Wally, United States District Court, S.D. New York Sep 30, 2009* 663 F. Supp. 2d 232 (S.D.N.Y. 2009).

9 MICHAEL ANTON: *Internationales Kulturgüterprivat- und Zivilverfahrensrecht*. Berlin, De Gruyter, 2010. 203.

10 Ld. CHRISTIAN SALM: *Cross-border restitution claims of looted works of art and cultural goods. European Parliamentary Research Service, 2017.* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/610988/EPRS_STU\(2017\)610988_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/610988/EPRS_STU(2017)610988_EN.pdf) (2020.05.24.) 8.

Jogellenesen elvett kulturális javakat listázó adatbázisok a teljesség igénye nélkül: The Art Loss Register (artloss.com), International Foundation for Art Research (ifar.org), Lost Art Database (lostart.de), lootedart.com (lootedart.com).

11 SZABÓ SAROLTA: *A kulturális javak (és a lopott dolgok) speciális védelme az új Nemzetközi magánjogi törvényben*. In: *Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai. Kodifikációs előtanulmányok* (szerk. Berke Barna, Nemessányi Zoltán) Budapest, HVG-ORAC, 2016. 160.

12 SZABÓ SAROLTA: *Elkobzott műalkotások és állami immunitás az amerikai bíróságok előtt*. In: *Állam és magánjog. Törekvések és eredmények az Európai Unió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog és polgári eljárásjog keresztmetszetében* (szerk. Csehi Zoltán, Raffai Katalin). Budapest, Pázmány Press, 2014. 409.

13 A definíciót illetően a kulturális javak mobilitásával foglalkozó európai uniós dokumentumok például a következő meghatározással dol-

goznak: „A lefoglalás alóli mentesség azon jogi garanciákra utal, melyek a másik országból érkezett kulturális javakat a kölcsön időtartamára bármilyen típusú lefoglalástól megvédik.” LETICIA DE FRUTOS: *Final report and recommendations of the OMC Group on Mobility of collections to the European Commission and Member States, 2010.* https://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/Annual_Conference/2010_Copenhagen/Presentations/Leticia_de_Frutos_-_OMC_Collection_Mobility_text.pdf (2020.05.24.) 4.; GOVERNMENT OF FINLAND, MINISTRY OF EDUCATION: *Action Plan for the EU Promotion of Museum Collections' Mobility and Loan Standards*. Helsinki, Helsinki University Press, 2006. 12.

14 XIAODONG YANG: *State Immunity in International Law*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 344–345.

15 JOHN HENRY MERRYMAN: *Cultural Property, International Trade and Human Rights*. *Cardozo Law's Arts and Entertainment Law Journal*. 2001/ 1. 65.

16 RONALD DE LEEUW: *Lending to Europe. Recommendations on collection mobility for European museums, 2005.* https://www.muzejai.lt/ImageNew/LENDINGTOEUROPE_PDF_051105.pdf (2020.05.24.) 8–9.

17 Amikor az állam megjelenik a nemzetközi porondon – akár peres félként egy nemzetközi elemmel bíró jogvitában –, megkülönböztetett jogállást igényel magának, mely körülmény annak szuverenitásából fakad. BÁNRÉVY GÁBOR: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 61.

Tanulmány

működik. Célszerű tehát megvizsgálni e széttagoltság okát, a harmonizáció lehetőségét, továbbá a tanulmány a magyar szabályozást is górcső alá véve kíván általános képet adni a mentességi szabályozás működéséről.

II.

A lefoglalás alóli mentesség és az állami immunitás

1. A lefoglalás alóli mentesség ugyan az állami immunitás részét képezi, mégis szükséges az állam joghatóság alóli immunitásától elkülöníteni. A lefoglalás alóli mentesség a biztosítási intézkedések,¹⁸ illetve a meghozott ítéletek végrehajtása vonatkozásában a külföldi államok vagyónának immunitására utal. Míg a *par in parem non habet iurisdictionem* elve a római időktől a nemzetközi szokás-jog részét képezte, az időszakosan kölcsönadott műalkotások lefoglalás alóli mentessége csak az 1960-as évektől kezdve jelent meg az egyes államok jogrendszerében. A kölcsönzött javak számának növekedésével ugyanis felmerült az igény arra, hogy a tárgy „védve legyen” az állítólagos eredeti tulajdonosok visszaszolgáltatási igénye kapcsán felmerülő intézkedésekkel szemben. E normák célja, hogy ne lehessen visszaélni azzal, hogy a tárgyak időlegesen egy másik állam területén tartózkodnak, s így végső soron a félre kedvezőbb jog alkalmazását elérni. A tulajdoni igényeken túl persze másféle „veszélyek” is leselkedhetnek a kölcsönadott javakra, aminek mintapéldája a híres *Noga-eset*. Az ügyben a svájci vámhatóságok 54, az oroszországi Puskin Múzeum tulajdonában álló, világhírű festményt foglaltak le (köztük *Picasso*, *Matisse* alkotásait), melyeket a múzeum kiállításra adott kölcsön egy svájci intézménynek. A hatóságok egy export-importtal foglalkozó svájci cég, a *Noga SA* kérelmére hozott bírósági végzés szerint jártak el. A társaság ugyanis bírósági eljárás útján próbálta az orosz állam vele szemben fennálló 15 éves, 23 millió dolláros tartozását érvényesíteni.¹⁹ Az eset Oroszország nagymértékű felháborodását váltotta ki, a kulturális javak ügyét a kereskedelmi viták eszközévé téve.²⁰ Az immunitás megfelelő szabályozása – láthatóan – az egyes eseteken túlmutató következményekre tekintettel is sürgető lehet.²¹

18 A biztosítási intézkedés olyan esetben rendelhető el, ha a követelés későbbi behajthatóságának előzetes biztosítása célszerűnek látszik. Ilyen esetben végrehajtható okirat még nem áll rendelkezésre, azonban valószínűsíthető a követelés későbbi kielégítésének veszélye.

19 LAURI MÁLKSOO: *Russian Approaches to International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 169–170.

20 Az ügy ugyan a svájci hatóságok visszaközösítésével végződött, azonban annak tanulságait nem lehetett többé figyelmen kívül hagyni. ANNA O'CONNELL: *The United Kingdom's Immunity from Seizure Legislation*. <http://www.lse.ac.uk/law/working-paper-series/2007-08/WPS2008-20-OCConnell.pdf> (2020.05.24.).

21 A kulturális javak mozgása ugyanis az egyes államok közti kapcsolat fokmérőjeként is szolgál. A Chabad-ügy következményeként például

2. Érdemes megjegyezni, hogy ugyan a tendencia a lefoglalás alóli mentesség jogszabályi rendezésének irányába mutat,²² ez azonban messze nem jelenti azt, hogy a világ minden országa törvényben rendezte volna a kérdést.²³ Mi a helyzet akkor, ha még *soft law* szinten sincsen garantálva az időszakosan az országba érkezett kulturális javak lefoglalás alóli mentessége? Elmondható, hogy a joghatóság alóli mentességhez hasonlóan ez *sem garantál minden esetkorre kiterjedő, abszolút védelmet*. A joghatóság alóli mentesség a funkcionális immunitás tana szerint az államot *iure imperii*, vagyis szuverén, nem kereskedelmi jellegű tevékenységével kapcsolatosan illeti meg.²⁴ E tevékenység megítélése során pedig elsődlegesen az aktus természetét, és nem a célját kell figyelembe venni. Az immunitás e másik vetülete ezzel szemben másképpen kezelendő. A mentesség alóli kivétel itt is a *iure gestionis* ügyletekhez kapcsolódik,²⁵ azonban annak megítélése során, hogy mely esetben beszélhetünk kereskedelmi tevékenységről, sokkal inkább az ügylet célja, mint annak természete veendő figyelembe.²⁶

az Oroszországban és az USA-ban székelő intézmények között tartósnan fennálló kölcsönszerződések kerültek felmondásra. *Agudas Chasidei Chabad of United States v. Russian Federation, et al. United States District Court, District of Columbia, 798 F. Supp. 2d 260 (D.D.C. 2011)* Elemzi: SZABÓ SAROLTA: *A kulturális javakkal kapcsolatos restitúciós perek és a külföldi állammal szembeni végrehajtás: a Chabad v. Orosz Föderáció ügy tanulságai*. In: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (szerk. Fekete Balázs, Horváth Balázs, Kreis Brigitta). Budapest, HVG-ORAC, 2014.

22 ERIK JAYME: *Globalization in Art Law: Clash of Interests and International Tendencies*. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 2005/4. sz. 929–930.

23 Az írott jogforrás megalkotása elsősorban a művészeti világban központi helyet betöltő országoknak volt fontos, tekintettel a kölcsönzött műtárgyak forgalmára. Az Amerikai Egyesült Államokban 1965-ben került elfogadásra az *Immunity From Seizure Act* (IFSA), az Egyesült Királyságban már az 1978-as *State Immunity Act* is rendelkezett a kérdéssről (azóta, pont a *Noga* eset kapcsán – ti. Oroszország kijelentette, hogy megfelelő mentességet biztosító, világos jogszabályi rendelkezés híján nem kölcsönöz többé külföldi államok részére –, felváltotta a 2007-es *Tribunal Courts and Enforcement Act*, mely az egykori tulajdonosok lezármazóinak tulajdoni igényeivel szemben is „védelmet” biztosít), Európában pedig Franciaország volt úttörő a kérdés törvényi rendezését illetően (*Loi portant diverses dispositions d'ordre économique et financier*, 1994).

24 „Különbséget kell tenni a vagyontárgyak két típusa között. Egy külföldi állam vagyona főszabályként mentes a lefoglalás alól, mely tétel alól különösen az az eset képez kivételt, amelyben a vagyont az állam a magánjog által szabályozott, gazdasági vagy kereskedelmi tevékenysége körében használja.” *A Société Sonatrach v. Migeon* ügyben született ítéletet idézi AUGUST REINISCH: *European Court Practice Concerning State Immunity from Enforcement Measures*. *The European Journal of International Law* 2006/ 4. sz. 821.; a *iure gestionis* – *iure imperii* különbségtételhez a magyar jogirodalomban ld. BURIÁN LÁSZLÓ – CZIEGLER DEZSŐ TAMÁS – KECSKÉS LÁSZLÓ – VÖRÖS IMRE: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog*. Budapest, Krim, 2010. 161. s. köv.

25 A „Golgota-ügyben”, melyben Munkácsy Mihály híres festményének visszaszolgáltatásáról kellett döntenie, a Kúria így fogalmazott: „Amikor az állam félként magánjogi jogviszonyokban jelenik meg, a másik félhez képest mellérendelt, nem élvezhet nagyobb védelmet. Az állam közhatalmi aktusa a felek magánjogi jogviszonyában nem eredményezhet jelentős módosulást. Ha ez mégis megtörténik, az sérti a jogbiztonság alaptörvényi követelményét.” Kúria, Kfv.VI.38.158/2016.

26 NOUT VAN WOUDEBERG: *State Immunity and Cultural Objects on Loan*. Prága, Martinus Nijhoff Publishers, 2012. 410.

3. Kérdésként merül fel tehát, hogy az állam azon tevékenysége, hogy műtárgyakat kölcsönöz időszakos külföldi kiállításokra, vajon *kereskedelmi célú vagy szuverén tevékenységnek* minősül. Kiindulópontként szolgálhat az államok és tulajdonuk joghatóság alóli mentességéről szóló 2004-es ENSZ egyezmény,²⁷ amely a IV. fejezetben kitér a kulturális javak bírósági eljárás kapcsán felmerülő kényszerítő intézkedések alóli mentességére is. Az egyezmény 21. cikk (e) pontja ugyanis a kiállítás részét képező tudományos, kulturális és történeti jelentőségű tárgyakat az állam *kereskedelmi jelleget nélkülöző* tulajdonaként jelöli meg, amely így a 19. cikk alapján a más állam bírósága előtti eljárásban történő lefoglalás és végrehajtás alól mentességet élvez.²⁸

Előbbiekre figyelemmel az időszakosan külföldre vitt, állami tulajdonú kulturális javak lefoglalás alóli mentessége a jogirodalom többségi álláspontja szerint *a nemzetközi szokásjog részét képezi*,²⁹ tehát annak elviekben kifejezett belső törvényi szabályozás hiányában is érvényesülnie kell.³⁰

III.

A visszaszolgáltatási igények és a lefoglalás alóli mentesség

1. Az időszakosan az országba érkező műtárgy lefoglalása körüli jogviták egyik tipikus esete, amikor az eredeti tulajdonos, a kiállításon felfedezve tárgyát, restitúciós eljárás

rást kezdeményez a megfelelő fórumon.³¹ Ilyenkor *felléphet a külföldi* állam visszaszolgáltatási igényével, mely a keresetet – önmagát származási országgként megjelölve – saját belső, állami tulajdont rendező szabályaira alapozza. Megjelenhetnek *egyéb természetes és jogi személyek* is felperesként, akik a kulturális javak – tőlük vagy őseiktől történő – jogellenes elvételére hivatkozva a lopott dolgon történő tulajdonszerzés (jogrendszerenként igen különböző) szabályainak alkalmazását kérik.

Akarmelyik esetkörrel vizsgáljuk, elmondható, hogy *az eljárás hatékonyságát hátráltathatják* a lefoglalás alóli mentesség szabályai. Hiszen még abban az esetben is, ha egy adott állam bírósága megállapítja joghatóságát a restitúciós perre, ez *ipso facto* nem jelenti azt, hogy a – más állam vagy akár a fórum helyének területén fekvő – ingóságra tekintettel kényszerítő intézkedéseket is foganatosíthat.³² Példának okért a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1215/2012/EU rendelet (Brüsszel I. bis rendelet) által bevezetett új, bizonyos kulturális javak visszaszolgáltatásával kapcsolatos jogviták esetén felhívható különleges joghatósági ok³³ eljárási képességet biztosít a *rei sitae* fóruma számára – a kölcsönzött javak védelme érdekében életben lévő állami szabályozás azonban gátat szabhat a végrehajtási intézkedések foganatosításának. Tehát ha a bíróság megállapította joghatóságát a külföldi állammal szemben folyó eljárásra, és esetlegesen a felperes javára ítélt, az eljárás e szakaszában is újra vissza kell térni az immunitás kérdésköréhez, mivel a bíróságnak szükségszerűen meg kell vizsgálnia, hogy az állam azon vagyona, amelyre a felperes a végrehajtást kívánja vezetetni, nem mentes-e a kényszerítő intézkedések alól.³⁴ A kulturális javakhoz való hozzáférhetőség ilyenformán történő biztosítása

27 *United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property*. A jogforrás még nem lépett hatályba.

28 SZABÓ: i. m. (21. jegyzet). 471.

29 Részletes elemzést ad GATTINI, ANDREA: *The International Customary Law Nature of Immunity from Measures of Constraint for State Cultural Property on Loan*. In: *International Law between Universalism and Fragmentation* (szerk. Isabelle Buffard, James Crawford, Alain Pellet, Stephan Wittich). Boston, Nijhoff Publishers, 2008. 421–439. Az álláspontokat összefoglalja MATTHIAS WELLER: *Study on the European added value of legislative action on cross-border restitution claims of works of art and cultural goods looted in armed conflicts and wars with special regard to aspects of private law, private international law and civil procedure*, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU\(2017\)610988](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU(2017)610988) (2020.05.24.) 48–49.

30 A gyakorlatban az államok nem minden esetben elégszenek meg ezzel. 1992-ben a Bonni Művészeti Múzeum (*Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland*) nagyszabású kiállítás szervezésébe kezdett, melynek témája a kínai császárság egyedülálló kincsei voltak. A kiállítani szándékozott műtárgyak nagy részét a Tajpeji Nemzeti Palotamúzeumból tervezték kölcsönözni. Mivel a gyűjtemény az 1949-ben, a kínai polgárháború idején került Pekingből Tajpejbe, a Nemzeti Palotamúzeum sokáig vonakodott megejteni a kölcsönzést, félve attól, hogy a Kínai Népköztársaság annak ideje alatt benyújtja igényét a tárgyak visszaszolgáltatására. Mivel Tajpej a különböző diplomáciai deklarációkat elégtelennek titulálta, a bonni múzeum vezetőségének kezdeményezésére a német kormány a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról szóló 93/7/EGK irányelv német jogba történő átültetésére szolgáló törvényt a lefoglalás alóli mentességet biztosító szakasszal egészítette ki, melynek köszönhetően a kölcsönzés sikeresen lebonyolódott, s a kiállítás („*Schatze der Himmelsöhne*”) 2003–2004-ben megrendezésre kerülhetett. MATTHIAS WELLER: *The Safeguarding of Foreign Cultural Objects on Loan in Germany*. *Art, Antiquity and Law* 2009/1. sz. 63–64., [bundeskunsthalle.de/ausstellungen/archivierte-ausstellungen/schaetze-der-himmelssoehne.html](https://www.bundeskunsthalle.de/ausstellungen/archivierte-ausstellungen/schaetze-der-himmelssoehne.html).

31 A másik jellegzetes „forgatókönyv”, amikor a műtárgyat kölcsönadó állam hitelezője a kölcsönadó állam országban fekvő vagyonának (jelen esetben kölcsönadott kulturális jószágának) lefoglalásával igyekszik a tárgyban kelt jogerős ítéletet végrehajtani (ld. a Noga-észet). Az időzítés nyilvánvaló indoka ebben az esetben az, hogy hasonló igény benyújtására, illetve a végrehajtás foganatosítására a kölcsönadó államban nincsen mód. ALESSANDRO CHECHI: *The Settlement of International Cultural Heritage Disputes*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 76–77.

32 ALESSANDRO CHECHI: *State Immunity, Property Rights, and Cultural Objects on Loan*. *International Journal of Cultural Property*. 2015/2–3. sz. 285.

33 „Valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy más tagállamban az alábbiak szerint perelhető: a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról szóló 93/7/EGK irányelv 1. cikkének (1) pontjában meghatározott kulturális tárgyak visszaszolgáltatására irányuló, tulajdonjogon alapuló polgári jogi kereset esetén annak a helynek a bírósága előtt, ahol a kulturális tárgy a bíróság felhívásának idején fellelhető.” Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (Brüsszel I. bis rendelet) 7. cikk 4. pont.

34 YANG: i. m. 351.

Tanulmány

így látszólag kollízióban áll az eredeti tulajdonosok visszaszolgáltatási igényeivel.³⁵

2. A kulturális javak illegális mozgatásának megakadályozását, illetve azok visszaszolgáltatásának kötelezettségét számos jogforrás, nemzetközi egyezmény, illetve európai uniós jogforrás igyekszik biztosítani. A kulturális javak jogtalan behozatalának, kivitelének és tulajdona jogtalan átruházásának megakadályozását és megelőzését szolgáló eszközökről szóló 1970. évi UNESCO egyezmény³⁶ alapján a részes államok kötelezettsége lehetővé tenni, hogy „az elveszett vagy ellopott kulturális tárgy visszaszerzése érdekében a jogos tulajdonos vagy nevében más személy igényt érvényesítsen”,³⁷ illetve azok „az Egyezményben részes származási Állam kérésére megfelelő intézkedéseket tesznek az ilyen jellegű kulturális javak [vagyis a másik állam múzeumából, vallási vagy világi műemlékéből vagy hasonló intézményéből ellopott kulturális tárgy] visszaszerzése és visszajuttatása érdekében”.³⁸ Elviekben szintén ütközhetnek a lefoglalás alóli mentesség szabályai az 1995. évi, a lopott vagy jogellenesen külföldre vitt kulturális javak nemzetközi visszaadásáról szóló UNIDROIT egyezmény³⁹ 3. és 5. cikkével, melyek a lopott kulturális tárgy eredeti tulajdonosa számára annak visszaszerzése érdekében közvetlen kereseti jogot biztosítanak. Hasonló jogot alkot a tagállamok területéről jogellenesen kivitt kulturális javak tekintetében (kizárólag az államok visszaszolgáltatási igényeivel kapcsolatban) a 2014/60/EU irányelv (6. cikk).⁴⁰

3. Amikor azonban a visszaszolgáltatás kötelezettségének és a lefoglalás alóli mentesség intézményének összeférhetlenségéről gondolkodunk, figyelemmel kell lenni még néhány tényezőre. Először is, a mentesség vizsgálat alá vett típusa csupán egy rövidebb időszakra vonatkozik, s a kulturális javakhoz való hozzáférés nyomós érdeke indokolja. Ahogyan a kulturális javak illegális mozgatásának megfékezése, úgy a kulturális intézmények védelme is elismert érdeke az államoknak. Az immunitás biztosítá-

sa ezen túl még támogathatja is a kulturális javak visszaszolgáltatásának ügyét, mivel az biztonságot nyújt a kölcsönadóknak; biztonságos légkörben pedig a tárgyak mobilitása is fellendül, ami lehetőséget nyújt az eredeti tulajdonosoknak, hogy azok hollétét felfedezzék. A kínai Yangchun falu néhány lakója például egy magában emberi maradványokat rejtő, istenként tisztelt, 1995-ben eltűnt bronz Buddha-szobrot tíz év kutatás után a Magyar Természettudományi Múzeum kiállításáról tudósító televízióadásban fedezett fel.⁴¹

4. Másrészt fontos azt is kiemelni, hogy a lefoglalás alóli mentesség nem gátolja a bírósági eljárás megindulását. Jól mutatja ezt a Malevics- eset.⁴² Az ügyben Kazimir Szeverinovics Malevics 37 örököse folyamodott az absztrakt festő műveinek visszaszolgáltatásáért. A majdhogynem két évtizeden át tartó vita a vasfüggöny lehellése után, 1996-ban kezdődött, amikor a Kelet-Európában szétszóródva élő örökösök a második világháború alatt kisajátított műtárgyakat akkori birtokosuktól, az amszterdami Stedelijk Múzeumtól kérték vissza. A kezdeti sikertelen próbálkozások után az ügyben a 2003-as év hozott fordulatot, amikor a 84 visszakövetelt festményből 14-et New York-ba szállítottak a Stedelijk Múzeum és a Solomon R. Guggenheim Múzeum közti kölcsönzés keretében. Röviddel a kiállítás vége előtt ugyanis az örökösök eljárást indítottak az egyesült államokbeli fórum előtt.⁴³ Az USA lefoglalás alóli mentességet biztosító, hatályos belső szabálya, az IFSA⁴⁴ megakadályozta az ideiglenesen az országba érkező Malevics-művek örökösök által kérelmezett lefoglalását, azonban a javaknak az Egyesült Államok területén való fekvése az FSIA⁴⁵ kisajátítási kivételének bírói értelmezése szerint megalapozta az amerikai fórum joghatóságát.⁴⁶

5. A fentieket összegezve elmondható, hogy a kulturális javak visszaszolgáltatása tárgykörében vállalt kötelezettségek, illetve a lefoglalás alóli mentesség biztosítása bizonyos mértékben kollízióban állnak egymással. Ez az összeütközés azonban nem feloldhatatlan: a lefoglalás aló-

35 Az Európa Tanács Oktatási és Kulturális Bizottságának jelentése például a náci által jogellenesen elvett kulturális javak visszaszolgáltatásáról értekezve a lefoglalás alóli mentességet az ilyen törekvések egyik nagy akadályaként mutatja be. EMANUELIS ZINGERIS: *Looted Jewish cultural property. Report*, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=8759&lang=en> (2020.05.24.).

36 A magyar jogrendbe ültette a 1979. évi 2. törvényerejű rendelet.

37 Az egyezmény 13. cikk c) pontja.

38 Az egyezmény 7. cikk b) pontja.

39 A magyar jogrendbe ültette a 2001. évi XXVIII. törvény.

40 Érdemes megjegyezni, hogy a kulturális javak harmadik államok területéről történő bejuttatását és behozatalát szabályozó 2019/880/EU rendelet a létrehozásuk vagy fellelésük helye szerinti ország területéről jogellenesen kivitt kulturális javak behozatalát akadályozandó egy új engedélyezési rendszert hozott létre, azonban kivételt képez a kulturális javak „ideiglenes behozatala az Unió vámterületére oktatási, tudományos, megőrzési, helyreállítási, kiállítási, digitalizálási, előadó-művészeti, tudományos intézetek által folytatott kutatási és múzeumok és hasonló intézmények közötti együttműködési célból.” 3. cikk (4) bekezdés c) pont.

41 A szobor visszaszolgáltatása érdekében a kínai és a holland fórum előtt indult eljárás 2016-ban. ZUOZHEN LIU: *Will the God Win? The Case of the Buddhist Mummy*. *International Journal of Cultural Property*. 2017/2. 222–225.

42 *Malewicz v. City of Amsterdam*, 517 F. Supp. 2d 322, 325 (D.D.C. 2007).

43 SZABÓ SAROLTA: *Állami immunitás és joghatóság a kisajátított műincsekkel kapcsolatos amerikai perekben*. *Magyar Jog*, 2011/8. sz. 491.

44 *Immunity from Seizure Act*, 22 U.S.C. §2459.

45 *Foreign Sovereign Immunities Act*, 28 U.S.C. § 1602.

46 A jogvita 2008-ban zárult a felek peren kívüli egyezségével, melynek eredményeként öt festmény került visszaszolgáltatásra az örökösök részére. Részletesen ld. HOWARD N. SPIEGLER: *Surviving War and Peace: The Long Road to Recovering the Malevich Paintings*. *Journal of Art Crime*. 2009/1. sz. 12–14.

A kiállítási célból időszakosan az országba érkező műtárgyak joghatóságát illető mentességére az ügy folyamánként született törvény 2016-ban (*Foreign Cultural Exchange Jurisdictional Immunity Clarification Act*).

li mentesség intézményének funkcióját figyelembe véve a szabályok akkor tudják betölteni céljukat, ha a kiállítás időtartama, vagyis a védettség időszaka alatt megelőzik a visszaszolgáltatási eljárások kapcsán felmerülő kényszerintézkedések foganatosítását.

Érdemes megjegyezni, hogy a keresetindítási jog biztosítása a visszaszolgáltatási igényeket illetően kiemelendő szempont, de az nem képezi abszolút kötelezettségét az államoknak. A *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága Pieter van Laer holland művész *Der große Kalkofen* című alkotásának visszaszolgáltatási perével kapcsolatosan állapította meg az előbbieket.⁴⁷ A tényállás szerint a kép a XVIII. század óta Liechtenstein uralkodói családjának tulajdonát képezte, amíg 1945-ben a Beneš-dekrétumok alapján Csehszlovákia el nem kobozta azt. Több sikertelen visszaszerzési kísérlet után *Hans-Adam II of Liechtenstein* herceg végül akkor indított eljárást a kölni regionális bíróságon, amikor az 1991-ben időszakos kiállításra érkezett Brnóból Kölnbe. A fórum, hasonlóképpen a fellebbviteli bírósághoz, illetve a német Szövetségi Alkotmánybírósághoz, joghatósága hiányát állapította meg az ügyben. A fórumok az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Észak-Írország, a Francia Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság között kötött, a háborúból és a megszállásból eredő kérdéseket szabályozó szerződésre (*Vertrag zur Regelung aus Krieg und Besatzung entstandener Fragen*) hivatkoztak, melynek célja, hogy előbbieik során létrejött jogviszonyokat „véglegesen és nem vitathatóan” rendezze. Ennek érdekében a szerződés 3. cikk (3) bekezdése kizárja a hasonló igényekkel kapcsolatos eljárást. A herceg ezt követően az Emberi Jogok Európai Bíróságához (EJEB) fordult, és az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének (tiszteletes tárgyaláshoz való jog) sérelmét kérte megállapítani. Az EJEB érvelésében kifejtette, hogy a 6. cikk 1. által biztosított jog nem abszolút – az államok bizonyos mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek annak biztosítását illetően. Az EJEB feladata annak vizsgálata, hogy az alkalmazott korlátozások nem korlátozzák a bírósághoz való hozzáférést oly módon vagy olyan mértékben, hogy a jog lényege sérüljön. A konkrét esetben az EJEB először a szerződést vizsgálva megállapította annak legitim célját (elemezve a Németország második világháborút követően betöltött egyedi helyzetével kapcsolatos körülményeket), majd a felperes herceg Németországban történő keresetindításhoz való érdekét mérte össze a szerződés által megtestesített érdekekkel. Ennek során úgy találta, hogy a szuverenitás visszaszerzéséhez és Németország egyesítéséhez szükséges szerződéses rendelkezések olyan létfontosságú közérdeket képviselnek, amelyek felülkerekednek a kérelmezőnek a

Német Szövetségi Köztársaságban történő keresetindításhoz fűződő érdekein.

6. A kulturális javak árnyékkereskedelmének visszavetése a jogterület legáltalánosabb célja, mely cél azonban nem válhat e javak elérhetőségének és élvezetének akadályává. E tétel szem előtt tartása mellett fontos törekedni arra, hogy a visszaszolgáltatási eljárás megindításának, illetve lefolytatásának lehetősége a védelem időszaka alatt is adott legyen, valamint ajánlatos eleve megtagadni a mentesség nyújtását az olyan javaknak, amelyekkel szemben ilyen eljárás van folyamatban.

IV.

Az Európai Unió törekvései és a hazai szabályozás

1. Hogyan épül fel a lefoglalás alóli mentesség a magyar jogrendszer perspektívájából? Ha a jogellenesen külföldre vitt kulturális javakkal kapcsolatos ügyekre alkalmazandó jogot keressük, esetleg az ilyen ügyekben eljáró fórum joghatóságára vagy a tárgykörben hozott határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó szabályokra vagyunk kíváncsiak, minden esetben egy *többszoros jogforrási rendszert* szükséges áttekinteni a releváns szabályok megosztott elhelyezkedése okán. E javak lefoglalás alóli mentességére vonatkozóan azonban idáig nem született sem nemzetközi egyezmény, sem egységes uniós jogforrás. Nem mondható el azonban, hogy az Európai Unió joga érzéketlen lenne a témakört illetően.

2. A lefoglalás alóli mentességet biztosító egyes tagállami szabályokkal kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy azok igen széles hatállyal dolgoznak, ugyanis általában lefednek minden típusú, a műtárgyakkal kapcsolatos követelést⁴⁸ – részletszabályaikban azonban országonként eltérők.⁴⁹ Az Európai Bizottság gyűjtemények mobilitásával foglalkozó szakbizottsága 2010-es jelentésében a következő ajánlást fogalmazta meg: „Nincsen egyetlen, legjobb, vagy preferált módszer a lefoglalás alóli mentesség kezelésére. A mentesség garanciáit (beleértve a jogszabályo-

48 DE LEEUW: i. m. 15. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Európai Unió Tanácsa által életre hívott szakértői csoport előbbi jelentésében a lefoglalás alóli mentességgel kapcsolatban kizárólag az esetlegesen felmerülő tulajdonjogi igényeket veszi számításba.

49 Egyes országokban a lefoglalás alóli mentesség szabályozása a külföldi állami tulajdonra mint egészre vonatkozik, más országok a kulturális javakat illetően speciális szabályokat fogadtak el. Ezen belül is van olyan állam, mely kizárólag az időszakosan az országba érkező állami tulajdonú műtárgyaknak biztosítanak mentességet (pl. Franciaország), mások a külföldről érkezett magántulajdonban lévő kulturális javak számára is (pl. Egyesült Államok, Magyarország). Bizonyos szabályozás egy meghatározott átfutási idő eltelte után biztosít csak védelmet, amely idő eltelte előtt a tárgy nem élvez védelmet (Franciaország, Németország, Svájc), a legtöbb helyen azonban az immunitás azonnal életbe lép. A mentesség megadásának módja is különbözhet, attól függően, hogy automatikusan történik (pl. New York, Kanada), vagy kérelmezni kell azt.

47 *Case of Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany, Judgment of 12 July 2001, no. 42527/98, ECLI:CE:ECHR:2001:0712JUD004252798.*

Tanulmány

kat is) illetően minden tagállamnak meg kell találnia a saját jogrendszeréhez leginkább illő megoldást. [...] Nem ajánlott, hogy az Európai Bizottság, vagy annak szakértői csoportja megkíséreljen modellszabályozást létrehozni, vagy a lefoglalás alóli mentesség szabályozásának minimális tartalmát megállapítani.⁵⁰ Az elkobzott kulturális javak határokon átnyúló visszaszolgáltatási követeléseit tárgyaló születtett 2017. évi jogalkotási kezdeményezésről szóló jelentés azonban már a lefoglalás alóli mentességet rendező tagállami jogszabályok harmonizálását szorgalmazza, a megosztottságot pedig a kulturális javak visszaszolgáltatását jellemző bizonytalan jogi környezet egyik fő kiváltó okaként jelöli meg.⁵¹

3. Elképzelhető tehát, hogy a közeljövőben uniós norma szülessen a tárgykörben, jelenleg azonban a hazánkba érkező kulturális javak lefoglalás alóli mentességét jogszabályi szinten kizárólag a *kölcsönzött kulturális javak különleges védelméről szóló 2012. évi XCV. törvény* garantálja. Létrehozásának indoka a preambulum szerint az, hogy „a múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásaként szolgáló kulturális javak szellemi birtokbavétele, illetve a nyilvánosság számára történő széleskörű és egyenlő hozzáférhetővé tétele minél hatékonyabban szolgálhassa a polgárok életminőségét javító és értékteremtő tevékenységek létrejöttét”. A védelem kifejezetten az időleges kölcsönökre, időszakos kiállításokra hazánkba érkező kulturális javakra terjed ki, s megátol minden olyan intézkedést, amely a kölcsönzött kulturális javakkal kapcsolatos rendelkezési vagy birtoklási jogot korlátozza.⁵² Az immunitás a kölcsönszerződés időtartamára, de maximum 12 hónapos intervallumra biztosítható,⁵³ melyet minden esetben kérelmezni kell.

4. Mi a helyzet a Magyarország területéről időszakosan kivitt kulturális javakkal? Természetesen, egységes szabályozás híján, a fogadó országok által biztosított jogszabályi környezet esetenként eltér, de a műtárgyak kivitelét

koordináló belső normákról is szót kell ejteni, hiszen azok befolyással vannak a kölcsönzésekre.

A kulturális javak Magyarországról történő kivitelével kapcsolatban egyrészt az Európai Unió Tanácsának 116/2009/EK rendelete a kulturális javak kiviteléről és annak 1081/2012/EU számú végrehajtási rendelete vizsgálendő, mely a javak tagállamok területéről való kivitelének esetkörével foglalkozik, s erre tekintettel hoz létre uniós egységes kiviteli engedélyeztetési rendszert. Azokra a kulturális javakra⁵⁴ vonatkozóan, amelyek „tekintetében valószínűsíthetően az Unióból valamely harmadik országba irányuló, használat és/vagy kiállítás céljából történő rendszeres, ideiglenes kivitelre kerül sor”, egyedi nyílt engedélyt kell igényelni.⁵⁵ Ha a múzeumok vagy más hasonló intézmények állandó gyűjteményük részét képező műtárgyat kiállítás céljára kölcsönöznek valamely harmadik országba, ún. általános nyílt engedélyért kell folyamodniuk.⁵⁶ A különbség a két esetkör között a kölcsönadó tulajdonos személye, illetve a gyűjtemény jellege: egyedi nyílt engedélyt a műtárgyakat használó vagy kiállító bármely személy vagy szervezet kérhet, az általános nyílt engedély kifejezetten állandó gyűjteménnyel rendelkező múzeumok vagy más intézmények kölcsönzéseit kezelendő lett kialakítva. A kölcsönvevő entitással szemben mindkét engedélytípus esetében ugyanaz az elvárás: az „minden szükséges biztosítékot” adjon meg a javaknak az Európai Unióba (jó állapotban) történő visszaküldésére.⁵⁷

5. A rendelet hatálya alá nem tartozó kulturális javak kivételére vonatkozó szabályok a *kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvényben* (Kötv.) található. A védett kulturális javak⁵⁸ tekintetében az ideiglenes kivitelhez a kulturális örökség védelméért felelős miniszter engedélyére⁵⁹ van szükség,⁶⁰ a fogadó állam részéről pedig „a kivittel érintett tárgyra vonatkozó állami garancia, biztosítási szerződés vagy ezeknek megfelelő egyéb kötelezettségvállalás” kívánatos.⁶¹ A kiviteliengedély-kö-

50 OMC Expert Working Group on the Mobility of Collections: Final Report and Recommendations to the Cultural Affairs Committee on Improving the Means of Increasing the Mobility of Collections. 2010. 20.

51 SALM: i. m. 2–10. Az Európai Unió Tanácsának szorgalmazására létrejött, múzeumi kölcsönzéseket vizsgáló szakértői csoport 2005-ös jelentésében szintén egy egységes uniós rezsim létrehozását javasolta. Ld. DE LEEUW: i. m. 17.

52 A főszabály alól egyetlen kivétel van: ha a kiállító birtokából kerül ki a tárgy jogellenesen, a visszaszerzés érdekében ilyen intézkedések elrendelhetők. A védelem ezen túl abban az esetben sem illeti meg a tárgyat, ha arra vonatkozóan jogszabály által előírt vagy nemzetközi szerződés alapján folytatott visszaszolgáltatási eljárás van folyamatban. 2012. évi XCV. törvény 3. §, 5. §.

53 A műtárgy országban tartózkodása alatt keletkezett sérülés restaurálásához szükséges idővel egyszer meghosszabbítható (legfeljebb négy hónappal). 2012. évi XCV. törvény 4. §. A törvény indoklása alapján „[a] gyakorlati tapasztalatok szerint ugyanis ennyi idő bőségesen elegendő egy hosszabb időszaki kiállítás kapcsán – az esetleges sérülésből adódó károk helyreállítását is tekintetbe véve – a különleges védelem jogintézménye által elérni kívánt cél megvalósításához.” T/7671. számú törvényjavaslat indoklással – A kölcsönzött kulturális javak különleges védelméről. A 3–4. §-hoz.

54 Az uniós engedélyezési eljárással érintett kulturális javak körét a 116/2009/EK rendelet I. melléklete határozza meg.

55 1081/2012/EU 10. cikk (1) bekezdés.

56 1081/2012/EU 13. cikk (1) bekezdés.

57 1081/2012/EU 10. cikk (2) bekezdés és 13. cikk (2) bekezdés.

58 A védett kulturális javak a kulturális örökség bizonyos „pótolhatatlan és kiemelkedő jelentőségű javai”, körét meghatározza a Kötv. 46–47. §. A kulturális javaknak jelenleg nem létezik nemzetközileg használt egységes fogalma – jogrendszerként eltérő felosztásokkal és meghatározásokkal találkozhatunk, ami megnehezíti a vonatkozó szabályok értelmezését és használatát.

59 Az engedélyezés menetét meghatározza a 14/2010. (XI. 25.) NEFMI rendelet a kulturális javak kiviteli engedélyezéséről.

60 Ha a műtárgy rendelkezik a 116/2009/EK rendelet alapján kiállított általános nyílt engedéllyel, az az Európai Unió tagállamaiba történő kivitel tekintetében is megfelelő (a törvény által megkívánt ideiglenes kiviteli engedélynek minősül). Ld. Kötv. 55. § (5) bekezdés.

61 Kötv. 55. § (4) bekezdés.

teles, de nem védett műtárgyak⁶² időszakos kivitele esetén a Köt. nem vár a külföldi államtól az előbbihez hasonló garanciát.⁶³

A magyar jogrendszer *nem szabja tehát az ügylet feltételül* a lefoglalás alóli mentesség törvényi szintű szabályozását a kölcsönvevő intézmények országai tekintetében, azonban biztosíték nélkül nem kölcsönöz kiemelt jelentőségű, hazai műtárgyakat.

V. Zárszó

A Szépművészeti Múzeum több éves szervezőmunkát követően 2013 nyarán rendezett tematikus kiállítást *Egon Schiele és kora* címmel a bécsi korai expresszionizmus alkotóinak munkáiból. Az esemény alkalmából a Szépművészeti Múzeum mintegy hetven alkotást, köztük több mint ötven Schiele-képet kölcsönzött a Leopold Múzeum kollekcijából, mely kölcsönzéssel kapcsolatban – a tizenhat évvel korábban előállt helyzetet elkerülendő – alkalmazásra került a műalkotások lefoglalás alóli mentességét garantáló 2012. évi magyar törvény.⁶⁴

A törvény megnyugtató módon rendezi a kiállításra érkező műtárgyak helyzetét, hiszen amellet, hogy a kölcsönadó intézmények számára megfelelő garanciát jelent, az esetlegesen felmerülő restitúciós igények rendezésének sem áll útjában.⁶⁵ Magyarország nemzetközi egyezményekben vállalt visszaszolgáltatási kötelezettsé-

geit szem előtt tartva⁶⁶ a jogszabály továbbá megtagadja az immunitás nyújtását olyan tárgyak tekintetében, amelyekkel szemben visszaszolgáltatási eljárás van folyamatban.⁶⁷ A törvényi védelem megalkotása szükséges lépés volt, hiszen az újonnan egyre erőteljesebben konkretizálódó európai uniós szabályozási szándék egyelőre nem öltött testet másodlagos jogforrás alakjában, márpedig a kulturális javak kölcsönzésének akadálytalan működése (sőt az állami szuverenitás érintettsége folytán az azok közti jó kapcsolat fenntartása) megköveteli a világos jogszabályi környezet meglétét. E javak lefoglalás alóli mentességének nemzetközi szokásjogi státuszától függetlenül igaz ez, ha figyelembe vesszük a fentebb áttekintett esetjogot.

A legnagyobb biztonságot a kölcsönadó intézmények számára természetesen egy *kiszámíthatóan, azonos feltételek szerint működő, egységes írott norma* adná. Egy ilyen nemzetközi egyezmény létrehozása üdvözlendő lenne a belső immunitási szabályozással rendelkező államok számára is, a normahierarchia különböző fokán álló, „versengő” szabályok egyszerűbb kiegyensúlyozása szempontjából. Azonban az egyes országoknak a kulturális javak kategóriáját illető eltérő fogalomhasználata, a javak visszaszolgáltatásának elősegítését célzó egyezményekben való részvételi szándékot illető megosztottsága megnehezíti az immunitás e szeletére vonatkozó unifikációt. Jelenleg a reálisabb, szorgalmazandó megoldásnak az egyes – a magyarhoz hasonló – *belső immunitási törvények* megalkotása tűnik.

62 Körét kor- és értékküszöb felállításával meghatározza a Köt. 1. melléklete.

63 Köt. 56. §.

64 SZABÓ: i. m. (12. jegyzet) 422–423.

65 A különleges védelem kizárólag a kényszerintézkedések foganatosítását akadályozza, „nem jelenti akadályát sem polgári, sem büntetőügyekben, sem pedig bármilyen más hivatalos eljárásban az érdemi határozat meghozatalának vagy a végrehajtás elrendelésének”. T/7671. számú törvényjavaslat indokolással – A kölcsönzött kulturális javak különleges védelméről. A 3–4. §-hoz.

66 Gondolva az 1995-ös UNIDROIT és az 1970. évi UNESCO egyezményre.

67 Érdekeség, hogy az Európai Bizottság szakértői csoportja is óva int a mentesség automatikus nyújtásától: jelentésében arra az álláspontra helyezkedik, hogy az eredetvizsgálatot illető és a gondossági kötelezettségek egyes tárgyak vonatkozásában a mentesség megtagadásához kell hogy vezessenek, hogy „az ország egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeivel” a kollízió elkerülhető lehessen. OMC REPORT: i. m. (50. jegyzet) 21.

Bartha Bence PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest)

A főtárgyalási modell és megjelenése egyes skandináv államok perrendtartásában

A tanulmány aktualitását a *polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény* (Pp.) adja, mely egyes jogtudományi álláspontok szerint a főtárgyalási modellt vezette be.¹ A tanulmányban megvizsgáljuk – elsősorban az angol nyelven megjelent skandináv szerzők írásait feldolgozva – a főtárgyalási modell alapvető szerkezetét és szerkezeti elemeinek tartalmát. Ezt követően három kiválasztott perrenden keresztül bemutatjuk annak konkrét megvalósulását, ezzel is hozzájárulva a főtárgyalási modell értelmezéséhez. A finn polgári perrendtartás választásának indoka, hogy a Pp. kodifikációjánál is hivatkozás történt rá, illetve külön figyelmet kapott az 1993-as finn reform mint negatív példa.² A svéd polgári perrendtartás pedig azonos alapokon nyugszik, a két országnak közös perrendje is volt, azonban Svédország önálló perrendet fogadott el, és ma önállóan, némileg másképp valósítja meg a főtárgyalási modellt. A norvég perrend választásának indoka pedig az időbelileg relatív közeli kodifikációs folyamatban (1999–2005) keresendő, mely az ország perrendtartásának modernizálását tűzte ki célul, akárcsak a magyar jogalkotó.

A főtárgyalási modell lényege, hogy a peres eljárás elsőfokú eljárásának szabályozása során hármas szerkezeti tagolást valósít meg. Az első a perindítás vagy iratváltás (*pleadings stage*), a második az előkészítés (*preparatory*

stage), végül a harmadik a főtárgyalás (*main hearing*).³ A modell célja, hogy a három eljárási szakaszt egymásra építve azok olyan szerves egységet alkossanak, melyben lineárisan előrehaladva a keresetlevél benyújtásától eljutunk a megfelelően előkészített, egy határnapon lefolytatott és koncentrált főtárgyalásig.⁴ A következőkben a főtárgyalási modell hármas szerkezetét felhasználva bemutatjuk a modell egyes szerkezeti egységeit és azok legfontosabb jellemzőit, valamint tartalmát.

I. A főtárgyalási modell

1. A perindítás

A perindítás az elsőfokú eljárás első, gyors szakasza, melynek célja, hogy a felperes benyújtsa keresetét, az alperes pedig erre nyilatkozva előterjessze ellenkérelmét.

1 WOPERA ZSUZSA: *Az új polgári perrendtartás elvi alapjai*. Jogtudományi Közlöny. 2017/4. sz. 155.; KIRÁLY LILLA: *Az új magyar polgári perrendtartás megszületése és legújabb szabályai (Kodifikáció vagy reform?)*. JURA. 2017/2. sz. 96–101.; UDVARY SÁNDOR: *Új Pp. – új perszerkezet*. *Advocat*. 2017/1–2. sz. 7.; KÖBLÖS ADÉL: *Új megoldások az elsőfokú eljárás szabályaiban*. *Közjegyzők Közlönye*. 2017/2. sz. 19–23.

2 *Az új polgári perrendtartás koncepciója* (A kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott koncepció). 108–109, <https://2015-2019.kormany.hu/download/6/42/40000/20150224%20PP%20konceptio%3B3.pdf#!DocumentBrowse> (2020. 09. 27.).

3 ANNA NYLUND: *Introduction to the Preparatory Stage of Civil Proceedings*. In: *Current European Trends in Preparatory Proceedings. A Comparative Study of Nordic and Former Communist Countries*. (szerk. Laura Ervo, Anna Nylund). Switzerland, Springer, 2016. 6. Itt megjegyzendő, hogy a nemzetközi perjogi irodalom más kategóriában gondolkodik, mint a magyar szerzők. Ezért a főtárgyalási modell szerkezeti egységeinek magyar nyelvű megnevezésekor az éppen tárgyalt perrend angol nyelvű fordítását vagy az egyes szerzők által használt angol nyelvű terminológia magyar nyelvű megfelelőjét használjuk. Ezáltal a hazai perrendi fogalmakat nem kívánjuk vegyíteni a nemzetköziekkel. Különösen igaz ez a perfelvétel és az előkészítés fogalmára. Itt szándékosan végig az előkészítést használjuk. Ezáltal elkerülhető, hogy a magyar perjogi fogalmaink között alkalmazott perfelvétellel összekeverhető legyen. Az egyes fogalmaknál a magyar megfelelő után zárójelben használjuk az angol nyelvű terminust is az első előfordulásakor. Ennek indoka, hogy azok pontos megértését és valós tartalmát sokszor segít megérteni az idegen nyelvű kifejezés.

4 ANNA NYLUND: *Norwegian civil procedure – how to make fast even faster*, https://www.academia.edu/31258382/Norwegian_civil_procedure_how_to_make_fast_even_faster_docx?auto=download 2016. 263. (2020.10.09.).

Jellemzője az írásbeliség. *Dieter Leipold* szerint az eljárás kezdeti szakaszában nincs helye a szóbeliségnek, az ügyek komplexitása miatt a felek kérelmeinek írásban kell rögzülniük. Szerinte tendencia, hogy a per első szakaszát (*pre-action phase*) a jogalkotók megerősítik. Ennek egyik jele az írásbeliség dominanciája. Ezzel a jogalkotói cél, hogy a felek megnyissák egymás előtt a birtokukban lévő információkat, ezáltal könnyebben kössenek egyezséget és elkerüljék a további peres eljárást, továbbá, ha mégis maradnak a pernél, akkor megkönnyítsék annak további menetét.⁵ *Anna Nylund* szerint a perindítás célja, hogy a felek azonosítsák, feltárják az ügyet (*define the case*).⁶ Emellett a bíróságnak – az eljárás e korai szakaszában – lehetősége van arra, hogy azokat az ügyeket rögtön visszautasítsa, amelyekben megállapítható, hogy eljárásjogi akadályok állnak fenn, ilyen például a hatáskör, illetékeség hiánya.⁷

2. Az előkészítés

A modell kulcsa a második szakasz, az előkészítés. Szerepe, hogy biztosítsa a koncentrált főtárgyalást. Hangsúlyozandó, hogy az előkészítés keretei túlmutatnak az eljárásjogi (alaki) kérdéseken, magában foglalja a jogvita kereteinek tartalmi meghatározását is.⁸ Itt a felek azonosítják és véglegesítik a köztük meglévő vitapontokat, rögzítik azt, hogy mi nem vitatott, továbbá meghatározzák az ehhez kapcsolódó releváns bizonyítékokat.⁹ *Michele Taruffo* szerint az előkészítés (*preparation*) célja, hogy a felek a bizonyítékok előterjesztésén keresztül meghatározzák jogvitájuk tárgyát és az eljárás további lehetséges menetét, illetve, ha lehetséges, már itt lezárják az eljárást.¹⁰ E cél megvalósítása érdekében tett eljárási cselekményekkel érhető el, hogy a felek között csak azok a pontok maradjanak az asztalon, amelyeknek valóban bírói elbírálás alá kell esniük. Másképp fogalmazva: hogy az ügy leszűküljön az alapvető vitapontokra (*essential elements*).¹¹ Ez pedig abba az irányba mutat, hogy az eljárást koncentráltabban lehet lefolytatni, hiszen egyrészt kevesebb vitás kérdés marad függőben, másrészt azok pontosan körül lesznek határolva. A majdani főtárgyalás így tehát nem tehet kitérőket sem jogi, sem ténybeli oldalon. Az előkészítés

időben addig tart, amíg a fenti célokat a felek és a bíróság közösen el nem érték vagy megkísérelték elérni azt. Ezzel kapcsolatban *Czoboly Gergely* megjegyzi, hogy nem szabad a főtárgyalási napokat olyan ügyekkel feltölteni, amelyekben még nem érett meg a jogvita arra, hogy „főtárgyalást” lehessen tartani.¹²

2.1. A bírói közreműködés az előkészítés során

A főtárgyalási modell egyik fontos eleme a szerkezeti tagoláson túl, hogy a bírót aktív pervezető hatalommal (*case management*) ruhazza fel. Lényege, hogy a bíró ne csak passzív szemelője legyen a felek peranyag-szolgáltatásának, hanem segítse a feleket a jogvita jogi és ténybeli kereteinek meghatározásakor. Ez jelenti a perfelvétel sikerének a kulcsát.¹³

Anna Nylund szerint az aktív bírói közreműködés két legfontosabb eleme a jogvita kereteinek tisztázásában való közreműködés (*clarification*) és a bírói tájékoztatás (*judicial guidance*). Az előbbi bírói kötelezettség a keresetek következetlenségeit, pontatlanságait és az ellenkérelemmel kapcsolatos hiátusokat segít kiküszöbölni, míg az utóbbi csak lehetőség a bíró számára a jogvita érdemére irányuló jogi és ténybeli egyeztetésre. A bírónak azonban mindkét esetben figyelnie kell a pártatlanság megtartására.¹⁴ Az aktív bírói közreműködés mellett is a felek maradnak az ügy urai, e tevékenység nem érinti rendelkezési jogukat, peranyag-szolgáltatási kötelezettségüket és ezáltal a jogvita kereteinek szabad alakítását. A bíróság e keretek között segíti aktívabban a feleket.¹⁵

2.2. A percezúra

Az aktív bírói permenedzsment mellett az előkészítés másik kulcsa a *percezúra* (*preclusion*). Ezzel a felek elzárhatók a kereset és ellenkérelem, valamint az ezek alátámasztására felhozott jogi és ténybeli keretek megváltoztatásától, illetve attól, hogy új bizonyítékot jelentsenek be az előkészítés lezárását követően. Továbbá a felek rákényszeríthetők arra, hogy az ügyet kellő időben előkészítsék és leszűkítsék azt a valóban releváns pontokra.¹⁶ *Anna Nylund* szerint a percezúra önmagában nem „csodaszer”. Annak túl merev alkalmazása elvezethet az *eventualitás* elvének megerősödéséhez, illetve ahhoz, hogy a felek között vitapontok rekednek a peren kívül, melyeket újabb perekben

5 DIETER LEIPOLD: *Oral and Written Elements within the Introductory Phase of Civil Procedure*. In: *Oral and Written Proceedings: Efficiency in Civil Procedure* vol. 1: General Reports and National Reports (szerk. Federico Carpi, Manuel Ortells Ramos). Valencia, Universitat de Valencia, 2008. 74.

6 NYLUND: i. m. (3. jegyzet) 10.

7 ANNA NYLUND: *Structure of civil proceedings – convergence through the main hearing model?* *Civil Procedure Review*. 2018/2. sz. 21.

8 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 21.

9 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 263.

10 MICHELE TARUFFO: *Orality and Writing as Factors of Efficiency in Civil Litigation*. In: CARPI–ORTELLS (szerk.): i. m. (5. jegyzet) 189.

11 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 263–264.

12 CZOBOLY GERGELY ISTVÁN: *A perelhúzóadás megakadályozásának eljárás eszközei* (PhD-értekezés). Pécs, 2014 <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/czoboly-gergely-istvan/czoboly-gergely-istvan-vedes-ertekezes.pdf> (2020.07.10.) 178.

13 NYLUND: i. m. (3. jegyzet) 7.

14 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 267.

15 Norges offentlige utredninger 2001:32 Bind B. 1100. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2001-32/id378579/> (2020.07.12.).

16 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 260–265.

Szemle

kell érvényesíteni. Nylund erre a jelenségre az angol nyelvű terminológiában a *front-loaded procedure*¹⁷ fogalmat használja, amelyet Köblös Adél *fejnehéz eljárásnak*¹⁸ fordít. Ennek tartalma, hogy a felek a preklúziótól való félelem miatt annak érdekében, hogy ne rekedjenek kívül vitapontok, minden esetleg releváns állítást és bizonyítékot a bíróságra halmoznak. Ezzel növelik a bíróság terheit, és éppen a fentebb hivatkozott célok kerülnek veszélybe, hiszen a nagy peranyagból nehezebb leszűrni azt, ami valóban releváns, illetve a felesleges előterjesztések költségeket okoznak a feleknek és a bíróságnak is.¹⁹ *Amaka Iguh* szerint a *front loading* jelenséget nem lehet definiálni, azonban annak tartalma, hogy a peres eljárásnak olyan követelményrendszert kell teremtenie, mely mind a felperes, mind az alperes oldaláról megköveteli, hogy az egész ügyet feltárják a tárgyalás előtt (*reveal their entire case before trial*).²⁰

A percezúra alkalmazásának másik véglete annak túl enyhe alkalmazása. Ekkor az előkészítés célja nem tud érvényesülni és a főtárgyalás koncentrációja nem tud megvalósulni.²¹ Nylund szerint a fentebb kifejtett bírói közreműködés és a cezúra alkalmazásával a főtárgyalási modell elősegíti, hogy az elsőfokú eljárás megalapozottabb legyen azáltal, hogy a feleket rákényszeríti jogvitájuk bíróság elé tárására. Nem engedi, hogy a felek mintegy próbaként tekintsenek az első fokra és másodfokon terjeszsenek elő újabb kérelmeket.²²

3. A főtárgyalás

A főtárgyaláson – a hármass felosztás végén – a felek kérelmeiket, azok alapját, bizonyítékaikat és jogi érveléseiket adják elő a bíróságnak. A főtárgyalás jellemzője a szóbeliség és a közvetlenség. A bíróság döntésének alapjául a főtárgyaláson előadottak szolgálnak.²³ A főtárgyalás tartalma tehát egyrészt az előkészítés során véglegesített kérelmek előterjesztése, majd a bizonyítási eljárás lefolytatása, és ez alapján a jogvita eldöntése. A főtárgyalás időpontját illetően alapvető elv, hogy akkorra kell azt kitűzni, amikor a jogvita megérett arra, hogy abban a főtárgyalás megtartható legyen. Ebből a szempontból fontos, hogy a bíróság ne a keresetlevél beérkezését kö-

vetően egyből tűzze ki a tárgyalást, hanem legyen lehetősége előbb az alperes védekezését is megvizsgálnia (előkészítés).²⁴

II.

A skandináv főtárgyalási modellek

A modern kontinentális, elsősorban német és osztrák polgári eljárásjogi gondolkodás nyomán Norvégiában 1915-ben, Svédországban 1942-ben jelentős eljárásjogi reformokat hajtottak végre. Az újítások között szerepelt a szóbeliség, közvetlenség és a bizonyítékok szabad mérlegelése elvének bevezetése. A XX. század végén és a XXI. század elején a skandináv eljárásjogon újabb reformkorszak vonult végig, mely érintette többek között a bírósági szervezetet, a bírák jogállását, és nem utolsósorban új perrendtartásokat fogadtak el.²⁵ E reformok közé illik az 1987-es svéd perrendi módosítás, az 1993-as és a 2003-as finn reform, valamint a 2005-ben elfogadott új norvég perrendtartás is, továbbá számos egyéb perrendi módosítás.

A skandináv államok eljárásjogi fejlődése közös vonásokat is mutat, a mai viszonyok között hasonló célokat kívánnak elérni, valamint azonos elvi alapokon közelítenek meg bizonyos eljárásjogi kérdéseket.²⁶ *Per Henrik Lindblom* kiemeli, hogy a magánjogban meglévő nagyfokú hasonlóság a perjog területén nem ilyen egyértelmű, itt az eltérés jóval nagyobb az egyes skandináv államok joga között. A hasonlóságok közül azonban kiemeli az *eljárási rugalmasság* növelését a szóbeliség, közvetlenség, koncentráció elvének csorbitása mellett.²⁷ Anna Nylund a perrendek kategorizálásánál megkülönbözteti az ún. északi államokat (*Nordic legal systems*), melyek többségükben a polgári perrendtartásaikban a főtárgyalási modellt alkalmazzák. A főtárgyalási modell elméleti tisztasága azonban a gyakorlatban számos eltérő megoldást mutat, az egyes államok másként alkalmazzák e rendszert.²⁸ A továbbiakban az északi államok főtárgyalási modelljének bemutatása során megvizsgáljuk a norvég, a svéd, a finn perrendek főtárgyalási modelljeit, tárgyalási szerkezetét.

1. Norvégia

Az 1915-ben elfogadott régi norvég perrend tárgyalási szerkezete az osztrák és német mintán alapult, mindamel-

17 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 265.

18 KÖBLÖS: i. m. (1. jegyzet) 19–23.

19 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 265.

20 AMAKA IGUH: *The Front Loading Concept: An Appraisal Of The Future of Civil Litigation In The High Courts Within The Application Of The New Rules*, https://www.researchgate.net/publication/317042134_the_front_loading_concept_an_appraisal_of_the_future_of_civil_litigation_in_the_high_courts_within_the_application_of_the_new_rules/link/5922a9b6a6fdcc4443f61b3d/download (2020.08.10.).

21 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 266.

22 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 25.

23 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 22–24.

24 CZOBOLY: i. m. 160.

25 CLEMENT SALUNG PETERSEN: *A Comparative Perspective on Recent Nordic Reforms of Civil Justice*. In: *The Future of Civil Litigation* (szerk. Laura Ervo, Anna Nylund). Switzerland, Springer, 2014. 9–15.

26 PETERSEN: i. m. 27.

27 VÖ. PER HENRIK LINDBLOM: *Reforms of civil procedure in Scandinavia*. In: *Festskrift til Bernhard Gomard*. Thomson (szerk. Lennart Lyne Andersen LL). Copenhagen, GadJura, 2001. 153–175.

28 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 16–27.

lett, hogy az előkészítés során megfigyelhető volt bizonyos mértékű angol és francia befolyás is.²⁹ Elfogadása idején a norvég társadalmi és gazdasági viszonyok egyszerűbbek voltak, mint ma. A XX. században azonban jelentős változások történtek: technológiai változások, gazdasági növekedés, a társadalmi mobilitás növekedése, a társadalmi viszonyok komplexebbé válása, az üzleti és vállalati szféra megerősödése. Továbbá a belső jogra jelentős mértékben hatott a nemzetközi jog, különböző emberi jogi egyezmények és az Európai Unió joga. Az e változások következtében megjelenő új jogvitákra az 1915-ben elfogadott régi perrend már nem kínált megfelelő eljárásjogi eszközöket, így szükséges volt annak újrakodifikálása.³⁰ Norvégiában 1999-ben a teljes polgári eljárásjogra kiterjedő felülvizsgálat indult, melynek keretében felállítottak egy bizottságot. A bizottság 2001-ben benyújtotta javaslatait egy összehasonlító összefoglaló keretében.³¹ Ennek nyomán 2005-ben elfogadtak egy teljesen új perrendtartást³² (a továbbiakban: norvég pp.), amely 2008-ban lépett hatályba. A tárgyalási szerkezet már az 1915-ben elfogadott perrendben az osztrák–német mintát követte. A szerkezet alapja itt is az volt, hogy a perrend az elsőfokú eljárást három szakaszra osztotta.³³ Anna Nylund szerint az újrakodifikált perrend bevezette a „teljes főtárgyalási modellt”, szemben a régi perrenddel, melyben az előkészítés korlátozott és kizárólag írásbeli volt.³⁴

1.1. A perindítás

Az eljárás a keresetlevél benyújtásával veszi kezdetét.³⁵ A norvég pp. a keresetlevél kellékei közé sorolja többek között a kereseti kérelmet, a jogvita ténybeli és jogi alapjának megjelölését és a bizonyítékok megjelölését. Azonban a ténybeli és jogi keretek, valamint ezek háttérének előterjesztését csak annyiban teszi szükségessé, hogy azal szemben az alperes ki tudja alakítani védekezését, és megfelelően elő tudjon készülni az ügyre [Section 9-1 (2)–(3)]. A perrend ezzel tudatosan korlátozza és egyben tudatosan nem szankcionálja a túlzott részletezettség el-

maradását. Ebben az *individualizáció* elve figyelhető meg. Amennyiben a keresetlevél hiányos, a bíróság hiánypótlásra visszaadja (Section 16-5). A hiánytalanul vagy a hiánypótlás teljesítését követően benyújtott keresetlevelet a bíróság közli az alperessel, ettől kezdve a felperes egyoldalúan nem állhat el keresetétől.³⁶

1.2. Az előkészítés

Az alperesi ellenkérelem beérkezésével veszi kezdetét az előkészítés.³⁷ Ha a bíróság másképp nem dönt, az alperes köteles előterjeszteni írásbeli vagy szóbeli ellenkérelmet, amelyet a bíróság írásba foglal [Section 9-3 (1)]. Erre a bíróság megfelelő időt biztosít, általában három hetet [Section 9-3 (1)]. A perrend megfogalmazásából azonban az olvasható ki, hogy ez a bíróság által rugalmasan alakítható időkeret.

A norvég pp. meghatározza az ellenkérelem tartalmi elemeit is. Az alperesnek nyilatkoznia kell, hogy a keresetet *elismeri vagy vitatja*, ez utóbbi esetben ellenkérelmet kell előterjesztenie, amely a kívánt bírói döntésre irányul, elő kell adnia ennek ténybeli és jogi alapját, bizonyítékait, valamint a további eljárás folytatásával kapcsolatos szándékait is elő kell terjesztenie [Section 9-3 (2)–(3)]. A perrend itt is kiemeli, hogy az ellenkérelemnek csak annyit kell tartalmaznia, hogy annak alapján a további előkészítés megfelelően elvégezhető legyen [Section 9-3 (4)]. E szabályokkal az ellenkérelem tökéletes ellenpárja a keresetlevélnek. A bíróság azonban dönthet úgy, hogy az ellenkérelmet elegendő később előterjeszteni, az előkészítés további szakasza alatt. Az ilyen formában előterjesztendő ellenkérelemmel szembeni követelmények meg-egyeznek az előzőekben ismeretetekkel [Section 9-3 (5)]. Ha a felperes nem terjeszt elő ellenkérelmet vagy az ellenkérelme elkésett, vagy az alperes nem jelent meg a bíróság előtt, akkor a felperes kérelmére a bíróság *mulasztási ítéletet hoz* (Section 16-10).

A norvég pp.-ben is megjelenik az eljárás rugalmasságára való törekvés, ami elősegíti az eljárások időtartamának és költségeinek csökkentését. Ennek egyik eszköze az aktív bírói permenedzsment (*active case management*), melynek keretében több eszközt is bevezettek annak érdekében, hogy a felek és a bíróság egy előre meghatározott eljárási menetrend alapján tudjon felkészülni és lefolytatni az ügyet.³⁸ A kodifikációs bizottság jelentésében kiemelte, hogy az eljárás észszerű időn belüli befejezését elősegíti, ha a jogvita a lényeges elemekre tud leszűkülni, ezt pedig az aktív bírói közreműködés elősegíti.³⁹ Az aktív bírói közreműködés az egyik eleme az előkészítés

29 HALVARD HAUKELAND FREDRIKSEN: *German Influence on the Development of Norwegian Civil Procedural Law*. In: *Reforms of Civil Procedure in Germany and Norway*. (szerk. Volker Lipp, Halvard Haukeland Fredriksen). Tübingen, Mohr Siebeck, 2011. 19–20.

30 INGE LORENCE BACKER: *The Norwegian Reform of Civil Procedure*. In: *Reforms of Civil Procedure in Germany and Norway* (szerk. Volker Lipp, Halvard Haukeland Fredriksen). Tübingen, Mohr Siebeck, 2011. 50.

31 Az összefoglaló elérhető: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2001-32/id378579/> (2020.07.12.).

32 <https://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-20050617-090-eng.pdf> (2020.07.12.).

33 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 262.

34 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 30.

35 ANNA NYLUND: *Preparatory Proceedings in Norway: Efficiency by Flexibility and Case Management*. In: ERVO–NYLUND (szerk.): i. m. (3. jegyzet) 59.

36 NYLUND: i. m. (35. jegyzet) 60.

37 NYLUND: i. m. (35. jegyzet) 60.

38 PETERSEN: i. m. 24.

39 NOU 2001:32. 1099.

Szemle

megerősítésének. Az elérni kívánt cél pedig, hogy a jogvita tisztázása gördülékenyebb legyen, a bíró több segítséget tudjon adni a feleknek.⁴⁰

A perfelvétel során a továbbiakban a bíróság a felekkel egyeztetve kialakítja az eljárás folytatásának menetrendjét. Ennek keretében felállít egy eljárási tervet és egy ehhez kapcsolódó időtervet. E döntés kiterjed többek között arra, hogy szükség van-e szóbeli meghallgatásra az előkészítés során, van-e helye az ügyek szétválasztásának, szükséges-e mediáció vagy különleges eljárás alkalmazása, továbbá a bíróság kitűzi a főtárgyalás időpontját [Section 9-4 (1)–(2)].

Témánk szempontjából az eljárás menetének és formájának kialakítása és a főtárgyalás időpontjának meghatározása érdemel figyelmet. A perrend a rugalmas eljárási keretek biztosítása érdekében lehetővé teszi az előkészítés különböző formáit. Lehetőség van írásbeli, szóbeli és vegyes eljárásra is. Anna Nylund megállapításai szerint a szóbeli előkészítés a legtöbb esetben telefonon vagy videós konferenciahíváson keresztül valósul meg. Az ügyek kis százalékában zajlik ténylegesen a bíróság előtt a tárgyalás.⁴¹ Ha sor kerül előkészítő tárgyalás tartására és az ügy egyszerűbb természetű, valamint a releváns bizonyítékok rendelkezésre állnak, a bíróság azonnal ítéletet hozhat.⁴² Bonyolultabb ügyekben a bíróság elrendelheti, hogy a felperes terjesszen elő további iratokat, az alperes pedig ezekre köteles válaszolni [Section 9-9 (1)–(4)].

Inge Lorenge Becker véleménye szerint a norvég pp. nagyobb hangsúlyt fektet az előkészítésre, mint a régi perrend, azonban fenntartja azt az alapvető szabályt, hogy az ítélet alapjául a főtárgyaláson történtek szolgálnak. Az előkészítés kiemelt szerepe mögötti jogalkotói gondolat, hogy a megfelelő előkészítés csökkenti a főtárgyalásra fordítandó időt, és ezzel csökkennek a bíróság és a felek költségei is.⁴³ E célok elérését segíti továbbá a felállított menetrend alapján való tárgyalás, amelyet a felek képviselőinek javaslatai alapján állítanak össze [Section 9-11 (2)], valamint a jogvita tisztázását szolgáló hosszadalmas nyitóbeszédnek rövidre zárása és a releváns részekre szorítása. Ha az írásbeli bizonyítékok releváns részeire rá lehet mutatni, nem kell azokat teljes egészében felolvasni.⁴⁴

Az előkészítés zárásaként a bíróság elrendeli, hogy a felek terjesszenek elő írásbeli záróbeadványt (*written closing submission*).⁴⁵ Ebben a feleknek röviden össze kell foglalniuk a kérelmüket, annak alapját, és fel kell sorolniuk bizonyítékaikat, illetve javaslatot kell tenniük a főtárgyalás időbeli ütemezésére. E beadványnak legalább két héttel a

főtárgyalás előtt be kell érkeznie [Section 9-10 (1)–(2)]. Ezzel a lépéssel elkerülhető, hogy a jogi képviselők a főtárgyalás előtti utolsó napokban terjesszenek elő fontos és terjedelmes beadványokat.⁴⁶ Továbbá e kéthetes felkészülési időben a felek megfelelően kialakíthatják jogi érveléseiket, ennek köszönhetően általában nem lesz szükséges elhalasztani a főtárgyalást.⁴⁷ Az előkészítés végén így a kereteket nem a bíróság formális határozata fogja össze, hanem a felek beadványai. A jogvita alakulását mutatja a keresetlevél és az ellenkérelem, valamint a záróbeadványok összehasonlítása. A kettő közötti előkészítő szakaszban az egyeztetések során a felek álláspontjai változhatnak.

A norvég pp. az előkészítés végéhez köti az osztott szerkezetű eljárások jellemzőjeként megjelenő *percezurából eredő preklúziókat*. Ezt követően – a főtárgyaláson – a fél nem nyújthat be új keresetet, nem változtathatja meg kereseti kérelmét, nem állíthat újabb tényeket, illetve nem ajánlhat új bizonyítékot. A bíróság mégis engedélyezheti e cselekményeket, ha a fél bizonyítja, hogy annak megtétele korábban nem volt elvárható, ha a másik fél a módosítás folytán is megfelelőképpen tud védekezni a tárgyalás elhalasztása nélkül, vagy ha a félnek az elutasítás észszerűtlen hátrányt okozna [Section 9-16 (1)]. E feltételek nem teljesülése esetén is engedélyezheti kivételesen a bíróság a cezúra áttörését, ha a fél vállalja a másik fél felmerülő többletköltségeinek a megtérítését, és ez a másik félre nézve nem sérelmes [Section 9-16 (2)]. A cezúra segít megvédeni a másik felet attól, hogy meglepetés érje a jogvita kereteit illetően.⁴⁸ Anna Nylund szerint a norvég pp. cezúrája a középutat követi a rugalmasság tekintetében. A preklúziókat a bíróság nem alkalmazza hivatalból. Továbbá lehetőség van a cezúra áttörésére akkor, ha a fél részéről az önhiba hiánya állapítható meg, vagy a körülmények miatt a bizonyíték korábban nem állt rendelkezésre.⁴⁹

1.3. A főtárgyalás

A főtárgyalás időpontját csak kivételesen lehet a keresetlevél benyújtásától számított hat hónapnál hosszabb időpontra kitűzni [Section 9-9 (4) h]. Ezzel megakadályozható az előkészítés elhúzódása és elaprózódása.⁵⁰ Miután az előkészítés lezárult, a bíróság felállítja a főtárgyalás menetrendjét. Itt meghatározza az egyes eljárási cselekmények sorrendjét és módját, például a tanú meghallgatások rendjét [Section 9-11 (2)]. Habár az előkészítés során a jogvita keretei rögzültek, a felek a jogi érveléseiket és a

40 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 262.

41 VÖ: NYLUND: i. m. (35. jegyzet) 62.

42 NYLUND: i. m. (35. jegyzet) 65.

43 BACKER: i. m. 57.

44 BACKER: i. m. 57.

45 PETERSEN: i. m. 24.

46 BACKER: i. m. 58.

47 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 264.

48 BACKER: i. m. 64.

49 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 266.

50 BACKER: i. m. 64.

bizonyítékaikat a főtárgyaláson adják elő.⁵¹ A főtárgyalás szóbeli. Ez azt jelenti, hogy a bíróságnak csak azon bizonyítékok alapján ítélni lehet, amelyeket a felek a főtárgyaláson bemutatnak és azt megvitatják.⁵² Inge Lorence Backer szerint a fent ismertetett eljárástípusok közti választási lehetőség megengedi, hogy a felek egyetértésével a bíróság a főtárgyalást is részben vagy egészben írásban folytassa le, és az ítélet alapjául az írásban előadottakat szolgáljanak.⁵³ Ez a szóbeliség elvének elejtését jelenti.

A szóbeliség mellett is a feleknek írásban is be kell adniuk a szóbeli eljárási cselekményeket segítő beadványokat. Ezek önállóan nem képezik a bíróság döntésének alapját, nem írásbeli kérelmek, csupán segítik a szóbeli eljárást [Section 9-14 (2)]. Ezek tulajdonképpen *előkészítő iratok*.

2. Svédország

Svédországban a reformokat megelőzően egy még 1734-ben elfogadott perrendtartás volt hatályban, amely közös volt Finnországgal.⁵⁴ A ma hatályos perrendtartás⁵⁵ (a továbbiakban: svéd pp.) 1948-ban lépett hatályba, majd jelentős strukturális átalakításon esett át. Érdekessége, hogy egyaránt alkalmazandó a polgári és a büntetőeljárásokra.⁵⁶ Svédország az 1987-es reformmal bevezette a főtárgyalási modellt.⁵⁷ Frank Orton a főtárgyalási modell hármas felosztásától eltérően csak két részre osztja az elsőfokú eljárást: az előkészítésre (*preparatory phase*) és a főtárgyalásra (*main hearing phase*), a megosztás indokául pedig a koncentráció elvét jelöli meg.⁵⁸

2.1. A perindítás

A svéd eljárás is a keresetlevél írásbeli előterjesztésével kezdődik (Ch. 42, Section 1). Ennek kellékei a határozott kereseti kérelem, a keresetet megalapozó körülmények (tények), a kereset alátámasztásához szükséges bizonyítékok megjelölése, valamint a bíróság illetékességét és hatáskörét megalapozó körülmények (Ch. 42, Section 2). A benyújtást követően a bíróság megvizsgálja a keresetlevelet. Amennyiben azt nem kell hiánypótlásra visszaadni vagy a felperes pótolta a hiányokat, illetve nem kellett azt

visszautasítani és nem áll fenn perakadály, a bíróság idézi az alperest, felhívja, hogy válaszoljon a felperes állításaira (Ch. 42, Section 3-5).

2.2. Az előkészítés

Az idézést követően következik az előkészítés (*preparation*), mely a bíróság pártatlan felügyelete alatt zajlik.⁵⁹ Ennek tartalma a felek kérelmeinek és azok alapjának vizsgálata, a felek állításai eltérőségének vizsgálata, a bizonyítékok előterjesztése, annak megvizsgálása, hogy milyen további előkészítő intézkedés megtételére van szükség, és a bíróságon kívüli egyezség létrehozásának megkísérlése (Ch. 42, Section 6). Az alperesnek a védekezése körében az előkészítés során azonnal nyilatkoznia kell, hogy vannak-e pergátló kifogásai, a keresetet milyen mértékben ismeri el vagy vitatja. Utóbbi esetben elő kell adnia védekezését, illetve annak bizonyítékait, valamint a hivatkozott okirati bizonyítékait is azonnal be kell nyújtania. Az ellenkérelmét az alperesnek főszabályként írásban kell előterjesztenie, kivéve, ha a szóbeli előterjesztés látszik észszerűbbnek (Ch. 42, Section 7). Amennyiben az alperes a bíróság felhívása ellenére nem terjeszti elő írásbeli ellenkérelmét, a bíróság *mulasztási ítéletet* hoz (Ch. 44, Section 7a).

Az előkészítés során a felek jogosultak kiegészíteni a kérelmeiket, azonban ezt csak indokoltan tehetik meg. Az indok pedig az ellenfél által előterjesztett újabb kérelemre vagy tényre való nyilatkozás (Ch. 42, Section 8). Az indokolatlan és szándékosan késedelmesen előterjesztendő nyilatkozatok megtételét tehát nem engedi a perrend, de a jogvita kibontakozásának eredményeként változó peranyagra való reagálást lehetővé teszi.

A svéd pp. az előkészítés formáját tekintve lehetővé teszi annak szóbeli, írásbeli vagy vegyes módon való folytatását. E módok közül az ügy egyedi körülményeihez igazodóan a bíróság választ (Ch. 42, Section 9). A szóbeli előkészítés megtartható telefonon keresztül is, ha a bíróság előtt való megjelenés költségeket, illetve nehézséget okoz a feleknek (Ch. 42, Section 10). Az ellenkérelem írásbelisége mellett a svéd pp. lehetővé teszi az írásbeli előkészítés elemeként, hogy a bíróság írásbeli kérdéseket intézzon a felekhez, felhívja őket a jogvita egyes kérdéseinek a tisztázására (*specification of the issues*; Ch. 42, Section 14). További eleme az írásbeli előkészítésnek az annak zárásaként előterjeszthető záróbeadvány (*written summary*), amely újabb lehetőséget biztosít a feleknek, hogy összefoglalják a jogvitával kapcsolatos nézeteiket (Ch. 42, Section 16).

51 NYLUND: i. m. (4. jegyzet) 264.

52 BACKER: i. m. 57.

53 BACKER i. m. 57.

54 ELLILÄ TAUNO: *A finn polgári perjog alapjai*. Jogtudományi Közlöny. 1971/10. sz. 466–467.

55 https://www.government.se/49e41c/contentassets/a1be9e99a5c64d1bb93a96ce5d517e9c/the-swedish-code-of-judicial-procedure-ds-1998_65.pdf (2020. 07. 12.).

56 FRANK ORTON: *Some Special Features of Swedish Civil Procedure*. Acta Juridica Hungarica. 2008/3. sz. 311.

57 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 20.

58 ORTON: i. m. 313.

59 ORTON: i. m. 313.

Szemle

2.3. A főtárgyalás

Ha az ügy kellően körvonalazódott (*a case is determined*), az előkészítést követi a főtárgyalás. Az ügy azonban az előkészítés során is véget érhet, például ha az ügy nem ítélettel ér véget (keresetlevél elutasítása), mulasztási ítéletet hoz a bíróság, a fél elismeri a másik fél keresetét-viszontkeresetét, a felek egyezséget kötnek, vagy ha az előkészítés során az derül ki, hogy nincs szükség főtárgyalásra, vagy egyik fél sem kéri főtárgyalás tartását (Ch. 42, Section 18).

Az eljárás rugalmasságát jelzi, hogy a felek egyező akaratával lehetőség van a főtárgyalás egyszerűsített formában történő megtartására, rögtön az előkészítést követően, akár – ahogy az előkészítést is – telefonkonferencia útján. Ekkor a bíróságnak lehetősége van – az ismétlés elkerülése érdekében – az előkészítés során előterjesztetteket is figyelembe venni az ítélet meghozatalakor, és klaszszikus, tárgyalóteremi főtárgyalás nélkül eldönteni az ügyet (Ch. 42, Section 20). Per Henrik Lindblom ezt nevezi vegyes eljárásnak, a szóbeliség elvének csökkentése mellett. Ezzel a főtárgyalás lényegében egy lehetséges válsztássá alakul.⁶⁰

Ha az ügy főtárgyalással folytatódik, akkor ott a szóbeliség, a közvetlenség és a koncentráció elve érvényesül. Ekkor a bíróság csak az itt szóban előadottak alapján döntheti el a jogvitát.⁶¹ A főtárgyalás megtartható azonnal az előkészítés után (Ch. 42, Section 20). A főtárgyaláson a felperes előadja kereseti kérelmét, az alperes nyilatkozik, hogy azt elismeri vagy vitatja. Ezt követően a felek egymás után (*each in turn*) előadják a keresetre és a védekezésre vonatkozó egyes állításait, majd előterjesztik a bizonyítékaikat (Ch. 43, Section 7–8).

A bizonyítékok előterjesztésére vonatkozóan az előkészítés szabályainál is találunk prekúziós rendelkezést. A félnek, aki a főtárgyaláson akar új bizonyítékot előadni, értesítenie kell erről a másik felet, illetve a bíróságot (Ch. 42, Section 22). A svéd pp. azonban a főtárgyalás szabályai között helyezi el a *cezúrát*. Ha a fél a főtárgyaláson akarja kiegészíteni korábbi nyilatkozatát vagy újabb tényt állít, bizonyítékot szolgáltat, amelyet korábban nem hivatkozott, akkor az figyelmen kívül hagyható (*may be disregarded*), ha feltételezhető, hogy azt a fél az eljárás hátráltatása vagy a másik fél védekezésének ellehetetlenítése érdekében tette, vagy a felet súlyos gondatlanság terheli (Ch. 43, Section 10).

60 LINDBLOM: i. m. 166.

61 BERNARD MICHAEL ORTWEIN II: *The Swedish Legal System: An Introduction*. Indiana International & Comparative Law Review. 2003/2. sz. 426.

3. Finnország

Finnországban jelentős módosításokkal és strukturális átalakításokkal, de még mindig az 1734-ben kodifikált perrendtartás⁶² (a továbbiakban: finn pp.) van hatályban. A finn pp. 1993-ig az egységes tárgyalási szerkezetet (*piecemeal trial*) követte, és az írásbeliség dominált benne. A szóbeliség és a közvetlenség elvének hiánya miatt az írásbeli eljárásban az egyes iratváltások következtében gyakori volt a tárgyaláshalasztás.⁶³ A rendszer hátránya volt, hogy az ügy a tárgyalást megelőzően nem volt előkészítve, a felek és képviselőik a tárgyaláson készítették azt elő. Ezáltal sem a tények, sem a felek közti vita nem volt ismert, ami pedig a tárgyalások többszöri elhalasztását eredményezte.⁶⁴ A halasztások miatt a tárgyalások elején sok volt az iratismertetés, vagy ha a hosszadalmas eljárás alatt a bíróság összetételében változás állt be, az ügyet előlről kellett tárgyalni.⁶⁵

A tárgyalást megelőzően csak a keresetlevél benyújtása, annak az alperes részére történő kézbesítése és az idézés történt meg, nem volt tárgyalás-előkészítő szakasz. A reform előtti keresetlevelek röviden megfogalmazott, részletezettség nélküli állításokat tartalmaztak. Gyakori volt, hogy a felperes a benyújtást követően, sőt az első tárgyalást követően pótolta keresetlevelének hiányait.⁶⁶

Az 1993-as reform hívószavai a szóbeliség, a közvetlenség és a perkoncentráció voltak, és ezáltal olyan eljárásrend megteremtése, amelyben nincs lehetőség újabb és újabb kérelmek előadására, ezáltal a tárgyalás elhalasztására sem, ami által a jogvita egyetlen tárgyaláson (*one main session*) eldönthető.⁶⁷ E célok elérésére bevezették a főtárgyalási modellt.⁶⁸ A reform kettéválasztotta a tárgyalást az előkészítésre és a főtárgyalásra.⁶⁹ Laura Ervo megfogalmazása szerint ettől kezdve az egész eljárás mintegy „szűrőként” (*filter*) működik. A rendszer célja, hogy amint lehetséges (az ügy keretei tisztázódtak és az megérett a döntésre), azonnal döntés szülessen, és csak a bonyolult ügyek jussanak végig a teljes eljárás.⁷⁰ E modellben pedig az előkészítésnek van kiemelt szerepe.⁷¹

62 https://finlex.fi/en/laki/kaannokset/1734/en17340004_20150732.pdf (2020. 07. 18.).

63 VAULA HAAVISTO: *Court Work In Transition An Activity-Theoretical Study of Changing Work Practices in a Finnish District Court* (Academic dissertation). 11., <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19754/courtwor.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (2020.07.23.).

64 LAURA ERVO: *Swedish-Finnish Preparatory Proceedings: Filtering and Process Techniques*. In: ERVO-NYLUND (szerk.): i. m. (3. jegyzet) 21.

65 TAUNO: i. m. 471.

66 LAURA ERVO: *The Reform of Civil Procedure in Finland*. Civil Justice Quarterly. 1995/1. sz. 56–58.

67 ERVO: i. m. (66. jegyzet) 61.

68 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 32.

69 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 21.

70 ERVO: i. m. (66. jegyzet) 60.

71 LAURA ERVO: *Scandinavian Trends in Civil Pre-Trial Proceedings*. Civil

Laura Ervo az eljárást – a fentebb a skandináv modellekkel kapcsolatban kifejtett hármas tagolással ellentétben – a finn pp. kapcsán csupán két szakaszra osztja. A perindítást és az előkészítést egységben kezeli, mint egy *előkészítő szakaszként*. Ennek célja pedig a főtárgyalás előkészítése, a könnyen elbíráható ügyek korai kiszűrése, az előkészítés során való végleges elbírálás lehetőségének biztosítása, illetve, ha fennállnak a feltételei, akkor az iratok alapján való döntés.⁷² J. Niemi Kiesiläinen szintén e felosztást alkalmazza az elsőfokú eljárás szerkezetére.⁷³ Ugyanakkor ezt az előkészítő szakaszt további három részre osztja: a perindításra (*initiation of the trial*), az írásbeli előkészítésre (*preparation on the documents*) és az előkészítő tárgyalásra (*preparatory hearing*). Továbbá a főtárgyalást is három részre osztja: a nyitóbeszédre (*opening statements*), a bizonyításra (*presentation of evidence*) és a záróbeszédre (*closing arguments*).⁷⁴

Vaala Haavisto szerint az 1993-as reform a finn pp.-ben az eljárást három szakaszra osztja: az írásbeli előkészítésre (*written preliminary proceeding*), az előkészítő tárgyalásra (*preliminary hearing*) és a főtárgyalásra (*main hearing*).⁷⁵ Amint ezekből a tudományos álláspontokból kiolvasható, a finn pp. szerkezetének dogmatikai meghatározása nem egységes. A magunk részéről a már hivatkozott Anna Nylund által alkalmazott általános hármas felosztást fogadjuk el, és e szerkezetben vizsgáljuk a perrendet.

3.1. A perindítás

Az eljárás a keresetlevél bírósághoz történő benyújtásával indul (Ch. 5, Section 1). Tartalmaznia kell a kereseti kérelmet, annak alapját, *lehetőség szerint* a bizonyítékok megjelölését, az esetleges perköltségigényt, a hatáskör és illetékesség megállapításához szükséges adatokat, a bíróság megjelölését, a felek lakóhelyét és a kapcsolattartáshoz szükséges adatokat (Ch. 5, Section 2). Laura Ervo szerint az 1993-as reform után a keresetlevélben a felperesnek részletesen meg kell jelölnie a kérelme alapjául szolgáló tényeket, a bizonyítékait, és hogy ezekkel mit kíván bizonyítani.⁷⁶

Justice Quarterly 2007/4. sz. 468. Az angol nyelvű közleményt Köblös Adél fordította magyarra és foglalta össze, megjelent: LAURA ERVO: *Tárgyalás-előkészítő eljárások skandináv modelljei polgári ügyekben*. Jogtudományi Közlöny. 2009/2. sz. 56–64.

72 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 54.

73 J. NIEMI KIESILÄINEN: *Efficiency and Justice in Procedural Reforms, The Rise and Fall of the Oral Hearing*. In: *Civil Justice Between Efficiency and Quality: From Ius Commune to the CEPEJ*, Anterwerpen, Intersentia. 2008. 34.

74 JOHANNA NIEMI (J. NIEMI KIESILÄINEN): *Civil Procedure in Finland*, Second Edition. Netherland, Wolters Kluwer, 2016. 68. és 74.

75 HAAVISTO: i. m. 15.

76 ERVO: i. m. (66. jegyzet) 58.

Ha a keresetlevelet nem kell visszautasítani, a bíróság késedelem nélkül idézi az alperest (Ch. 5, Section 8). Az idézésben figyelmeztetni kell az alperest az írásbeli ellenkérelem előterjesztésének kötelezettségére. Amennyiben feltételehető, hogy a szóbeli ellenkérelem gyorsítja az eljárást vagy az alperes nem fog írásban nyilatkozni, akkor megengedhető, hogy az előkészítő tárgyaláson terjessze elő ellenkérelmét. Kivételesen az alperes kérelmére is engedélyezhető a szóbeli ellenkérelem előterjesztése (Ch. 5, Section 9).

Az ellenkérelemnek – mint a keresetlevél ellenpárjának – tartalmaznia kell, hogy az alperes a keresetet *elisméri vagy vitatja*, elő kell adnia védekezése alapját, annak bizonyítékait, valamint az esetleges kifogásait a keresettel szemben (Ch. 5, Section 10). A finn pp. az írásbeli ellenkérelemhez köti a *mulasztási* ítéletet. Ha az alperes nem terjeszti elő határidőben ellenkérelmét vagy az nem tartalmazza ellenkérelmének alapját, illetve a kereset érdemét nem vitatja a bíróság, az eljárás folytatása nélkül *hivatból* mulasztási ítéletet hoz (Ch. 5, Section 13).

3.2. Az előkészítés

Amennyiben az ügy túljutott a perindításon, akkor következik az írásbeli előkészítés vagy a szóbeli előkészítő tárgyalás. A bíróság szükség esetén felhívhatja a feleket, hogy terjesszenek elő további írásbeli beadványokat. Ez egy újabb kör iratváltást jelent, ennél több azonban csak kivételes esetben lehetséges (Ch. 5, Section 15–15a). Laura Ervo szerint az újabb iratváltás megkövetelése az 1993-as reform előtti írásbeli hagyományok fenntartását jelzi a bíróság részéről. A bíróság gyakran él ezzel a lehetőséggel, ami végeredményben lassítja az eljárást.⁷⁷ Amennyiben az előkészítés célja teljesült az iratváltásokkal, a bíróság további előkészítés nélkül az ügyet a felek egyetértésével rögtön a főtárgyalásra utalja (Ch. 5, Section 15b).

Előkészítő tárgyalás tartása esetén annak kezdetén a bíróság *összegzi* a jogvitát (*explain what is at issue in the case*) és az eddigi iratváltások eredményét, továbbá kérdéseket intéz a felekhez. A bíróságnak és a feleknek is törekedniük kell arra, hogy egy ülésen lezárható legyen az előkészítés. A 2003-as reform óta az előkészítő tárgyalás lefolytatható nemcsak személyes megjelenéssel, hanem telekommunikációs eszközök igénybevételével is (Ch. 5, Section 15c–d), sőt a 2003-as reformot követően a szóbeli előkészítés elhagyható.⁷⁸

Az előkészítő tárgyalás célja, hogy a felek itt felszínre hozzák az ügy szempontjából releváns jogokat és tényeket, ezek alapján kompromisszumra jussanak és lehetőleg

77 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 33.

78 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 35.

Szemle

egyezséggel záruljon a jogvita.⁷⁹ Az előkészítés során tisztázódnia kell a felek (kereseti-viszontkereseti) kérelmének és azok alapjainak, a tényleges vitapontoknak, a felhasználni kívánt bizonyítékoknak, annak, hogy mely bizonyítékkal mit kíván bizonyítani a fél, illetve az esetleges egyezségkötés lehetőségének (Ch. 5, Section 19). Emellett a bíróság feladata, hogy ha a fél írásbeli vagy szóbeli nyilatkozata következetlen vagy homályos, akkor kérdések feltevésével tisztázza azt a féllel, továbbá a bíróság öröködi afelett is, hogy a jogvita szempontjából lényegtelen kérelmek, állítások és felesleges bizonyítékok ne terheljék a peranyagot (Ch. 5, Section 21).

3.3. A főtárgyalás

A finn pp. szerint a bíróság feladata az előkészítés során *írásbeli összefoglaló* készítése, amely tartalmazza a felek kérelmeit, azok alapjainak és bizonyítékainak összefoglalását (Ch. 5, Section 24). Anna Nylund a finn tárgyalási rendszer hátrányaként értékeli, hogy a felek helyett a bíróság foglalja össze (összegzi) a jogvita kereteit, ezzel pedig jelentős idővesztés keletkezik a bíróság oldalán.⁸⁰

A finn pp. a percezúrát a főtárgyalás szabályai között helyezi el. A percezúra célja megvédeni a feleket attól, hogy a főtárgyaláson a másik fél olyan bizonyítékokra hivatkozzon, amelyet nem terjesztett elő az előkészítés során.⁸¹ A 2003-as reform utáni szöveg kimondja, hogy a főtárgyaláson nem hozható fel olyan új tény, amelyet a fél nem hivatkozott az előkészítés során, kivéve, ha elfogadható indokkal támasztja alá, hogy miért csak most terjeszti azt elő (*valid reason for not doing so*). Az új bizonyítékokra való hivatkozás kivételes megengedésére vonatkozóan az 1993-as reform szerinti standard a *kiváltó ok valószínűsítése* (*probable cause*) volt; a 2003-as reform utáni enyhített rendelkezés szerint a bíróság *vélelmezi*, hogy a félnek elfogadható indoka van felhozni az új bizonyítékot (*if the court „may assume” that he or she had an acceptable excuse*), vagy ha a másik fél hozzájárul, szintén hivatkozható új bizonyíték⁸² (Ch. 6, Section 9). Ezzel az új tényekre és az új bizonyítékokra vonatkozóan elvált egymástól a szabályozás.

Amennyiben az előkészítés elérte a fentebb kifejtett céljait, illetve azt tovább nem célszerű folytatni, a bíróság figyelmezteti a feleket az előkészítés lezárására, és az ügyet a főtárgyalásra utalja (Ch. 5, Section 28). A főtárgyalás a bíróság összefoglalójával indul, melyben összegzi az előkészítés során történeteket. Erre a felek észrevéte-

leket tehetnek.⁸³ Ezt követi a bizonyítékok előterjesztése, majd a záróindítványok megtétele.⁸⁴ A főtárgyalás három legfontosabb elve a közvetlenség, a szóbeliség és a koncentráció.⁸⁵ Ezek kizárólag a főtárgyaláson érvényesülnek, ugyanakkor az egész perszerkezet meghatározásában kiemelt szerepük van, mert az előkészítésnek éppen az a célja, hogy a főtárgyalás e három elv szerint valósulhasson meg.⁸⁶

3.4. A finn reformokkal kapcsolatos tudományos értékelések

Az 1993-as reformot követően a finn pp. lehetővé tette, hogy a főtárgyalás az előkészítés után azonnal megtartható legyen. Ennek előnye, hogy az ügy anyagát nem kell ismét előadni, mint egy esetleges halasztás után. Amennyiben ez nem valósul meg, akkor a főtárgyalást a bíróság az előkészítést követő 14 napon belülre tűzi ki.⁸⁷ Anna Nylund szerint azonban ezzel a két szak közötti választóvonal elmosódott, és minden, ami az előkészítés körében a bíróság elé került, az a következőkben a főtárgyalás anyagává is vált. Ezt azonban a későbbi módosítások kiküszöbölték.⁸⁸

A finn rendszer hátránya volt, hogy túl korán és mereven alkalmazta a cezúrát. Ez pedig arra kényszerítette a feleket, hogy nyújtsanak be minden *esetlegesen releváns* kérelmet és indítványt az eljárás korai szakaszában. Ezzel a bíróság nagy mennyiségű (többségében irreleváns) peranyaggal szembesült, ami megnehezítette a hatékony és gyors előkészítést.⁸⁹ J. Niemi Kiesiläinen kritikája szerint az 1993-as reform után az előkészítés a gyakorlatban túlterjeszkedett a jogalkotói elvárásokon, és annak ellenére, hogy a perrend csak egy ülést irányzott elő, gyakoriak a halasztások.⁹⁰ Per Henrik Lindblom szerint az 1993-as reformot követően a felek és képviselőik a szigorú preklúziós szabályok miatt nagyobb erőfeszítéseket tesznek, megterhelik a peranyagot az előkészítés során, ami végső soron lassú, költséges és kockázatos eljárást eredményez.⁹¹

Laura Ervo szerint a preklúziókkal elérhető, hogy a felek már az eljárás elején előkészítsék az ügyet, tekintettel arra, hogy a később előadott tények és benyújtott bizo-

79 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 36.

80 NYLUND: i. m. (35. jegyzet) 76.

81 LAURA ERVO: *The Principle of the Free Reception of Evidence in Finland*. In: Proceedings of the First World Conference on New Trends in Criminal Investigation and Evidence. (szerk. Nijnoer J. F., Reijntjes, J. M.). Heerlen, Open University of the Netherlands. 1997. 295.

82 ERVO: i. m. (71. jegyzet) 472. és 33. lábjegyzet.

83 NIEMI: i. m. (74. jegyzet) 74.

84 ERVO: i. m. (66. jegyzet) 59.

85 NIEMI: i. m. (74. jegyzet) 74.

86 JOHANNA NIEMI: *Finnish Reforms of Procedural Law: A Success Story?* In: Rule of Law Development and Judicial Reform: A Comparison between China and Finland. China Forum on the Rule of Law (szerk. Li Lin, Xie Zengyi, Ulla Liukkunen). China, Social Sciences Academic Press, 2016. 87.

87 ERVO: i. m. (66. jegyzet) 59.

88 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 33.

89 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 33.

90 KIESILÄINEN: i. m. (73. jegyzet) 38.

91 LINDBLOM: i. m. 163.

nyítékok nem vehetők figyelembe. Azonban ez a jelenség az eljárást drágává és lassúvá teheti, ha a felek előzetesen minden lehetőséget a bíróság elé tárnak.⁹² Laura Ervo szerint az 1993-as reformmal a fő probléma az volt, hogy az előkészítés túl erőteljes szerephez jutott, és nem az eredetileg célként kitűzött szerepet, azaz a főtárgyalás előkészítését töltötte be. Mindez a felek preklúzióktól való féltelme miatt alakult ki. Az előkészítésbe sűrítették bele a főtárgyalás tartalmát, amely így lényegében az előkészítés megismétlése volt.⁹³

További probléma volt, hogy a bírák a főtárgyalás koncentrációjának érdekében több előkészítő tárgyalást is tartottak, gyakoriak voltak a halasztások. Ezzel visszahozták a reform előtti gyakorlatot, amikor egymást követték a tárgyalások elhalasztásai. Laura Ervo szerint ezt a problémát a norvég modellhez hasonló szabályozással lehet megoldani. Az előkészítés és a főtárgyalás közti szükséges választóvonal meghúzását az segíti elő, ha a felek és képviselőik el vannak zárva attól, hogy feleslegesen túlterheljék az előkészítést. A perrendnek meg kell tiltania a jogvitával össze nem függő érvelések előterjesztését, illetve a bírónak lehetőséget kell adni azok kizárására.⁹⁴

A jogalkotó a 2003-ban hatályba lépett módosításokkal enyhített a cezúrán (lásd korábban), kiterjesztette az előkészítést, ezáltal a felek szabadabban tudják prezentálni nyilatkozataikat és kérelmeiket.⁹⁵ A reform változtatott a cezúráról követően elterjeszhető új bizonyítékokra való hivatkozás szabályain.⁹⁶ Anna Nylund szerint a cezúra még mindig túl szigorú. Azt azonban elismeri, hogy az enyhítés előtti még szigorúbb szabályok hozzájárultak a finn per kultúra megváltozásához. Szükséges volt, hogy a korábbi egységes tárgyalási szerkezethez szokott joggyakorló közönség attitűdje változzon, ezt pedig a (túl) szigorú szabályokkal sikerült elérni. Ezzel együtt is kiemeli, hogy a per kultúra jó irányba mozdult, azonban a mellékhatások kedvezőtlenek voltak.⁹⁷

A finn reformok jó példái annak az átmenetnek, melyben az új per jogi szabályok az egységes tárgyalási szerkezet felváltják a főtárgyalási modellt. Az utóbbi években több kelet-európai ország is részben vagy egészben bevezette a főtárgyalási modellt. A perrend változása mellett azonban a gyakorlatnak több idő kell, hogy átálljon az új szabályokra. A bírók és jogi képviselők hosszú éveken át hozzászoktak egy rendszerhez, melyben az előkészítés nem volt hangsúlyos, nem volt cezúra, amikor az indítványok és bizonyítékok előterjesztését részletekben is

meg lehet tenni.⁹⁸ Laura Ervo szintén kiemeli, hogy a perrendi szabályok megváltoztatása mellett fontos a bírák, a felek és jogi képviselőjük szemléletváltása. Az 1993-as reformmal kapcsolatban kiemeli, hogy sok változtatás elérhető lett volna a perrend megváltoztatása nélkül is, azonban a szigorú szabályok bevezetése az egyetlen út, ha az ellenállást mutató gyakorlatban változást akar elérni a jogalkotó.⁹⁹

IV.

Záró gondolatok, következtetések

Az egyes fentebb részletezett perrendek megfelelően szemléltetik a főtárgyalási modell elméleti tisztaságának a gyakorlatban megvalósuló sokszínűségét, mindamellett, hogy jelentős hasonlóságok figyelhetők meg a perrendek között. Az alábbi következtetés vonható le mindezek alapján:

(a) Az első szakasz (*pleadings stage*) szerepe nem mutat túl a jogvita egyszerű bíróság elé tárásán, a keresetlevél alaki vizsgálatán, az idézésen és az ellenkérelemre való felhíváson. E szakasznak egyik vizsgált perrendben sincs kiemelkedően fontos szerepe, a keresetlevél és kellékei nem túl részletezők, sőt a norvég perrend kifejezett rendelkezést tartalmaz arra, hogy a keresetlevél ne legyen túl részletes. Az alperesi írásbeli ellenkérelem fontosságát azonban a rendszer és a tárgyalt perrendek is hangsúlyozzák, mindegyikben megjelenik az előkészítés előtt vagy annak elemeként az írásbeli ellenkérelem.

(b) Az előkészítésnek (*preparatory stage*) kulcsfontosságú szerepe van az egész elsőfokú eljárásban. Megállapítható, hogy elsősorban a *rugalmasság* az, ami az előkészítés igazi hatékonyságát adhatja. A jogalkotók igyekeznek megteremteni a lehetőségét, hogy az előkészítés lehetőleg vegyes – tehát írásbeli és/vagy szóbeli – úton valósuljon meg, ennek alkalmazásáról pedig a bíró dönthessen. A megfelelő előkészítés fontos eszköz a főtárgyalás sikerének biztosítása érdekében, azonban annak túlhajszolása épp úgy elvezethet az előkészítés elhúzódsához.

(c) Az előkészítéssel kapcsolatban külön szükséges kiemelni a bírói közreműködést és a percezúrát, melyek a legfontosabb eszközök az előkészítés sikereres lefolytatásához és a főtárgyalás eredményességének biztosításához. A percezúra túlhajszolása azonban – ahogy a finn példa mutatja – könnyen elvezethet oda, hogy a felek túlterhelik a jogvitát, és elhúzódik az előkészítés.

(d) Kiemelendő még a modern infokommunikációs technológiák alkalmazása. Számunkra – a hazai eljárásjogi gondolkodásban – talán kissé idegennek tűnik, hogy az előkészítést és akár a főtárgyalást is a rugalmasság je-

92 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 24.

93 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 25.

94 ERVO: i. m. (71. jegyzet) 470–480.

95 ERVO: i. m. (64. jegyzet) 20.

96 ERVO: i. m. (71. jegyzet) 470.

97 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 33.

98 NYLUND: i. m. (7. jegyzet) 36.

99 Vö. ERVO: i. m. (66. jegyzet) 56–61.

Szemle

gyében akár telefonon, konferenciahíváson keresztül is lehet folytatni.

(e) A főtárgyalás igazi tartalma a kérelmek előadásán túl a bizonyítási eljárás. A bizonyítási eljárás szabályaira itt nem térünk ki, tekintettel arra, hogy ez a főtárgyalási modell és az elsőfokú eljárás szerkezetét tekintve másodlagos kérdés. Emiatt a főtárgyalásról szóló fejtegetések meglehetősen rövid terjedelmet kaptak. Ami kiemelés érdemel, hogy hangsúlyos a szóbeliség, a közvetlenség és a koncentráció elve, azonban megjelenik az a lehetőség is, hogy a bíróság mellőzze a főtárgyalást és az előkészítés anyaga alapján eldöntse a jogvitát, ami – Per Henrik

Lindblom idézett szavaival – ez előbbi elvek csorbítása a rugalmasság érdekében.

(f) A fentebb kifejtett gondolatok hasznos értelmezési eszközként szolgálhatnak a hazai perjogi környezetben is. Bár a hazai perrendi kodifikáció már lezárult, a Pp. gyakorlata még kialakulóban van. Időről időre érdemes összemérni a saját perjogunkat, a saját főtárgyalási modellünket, tárgyalási szerkezetünket más államok rendszereivel. A Pp. szerkezeti elemei, fogalmi folyamatos tudományos és gyakorlati értelmezésnek van kitéve, amihez jelen tudományos szempontok ismertetésével kívánunk hozzájárulni.

A POLGÁRI PERRENDTARTÁS ÉS A KAPCSOLÓDÓ JOGSZABÁLYOK KOMMENTÁRJA I-III.

SZERKESZTŐ: Varga István

ÁRA: 20 000 Ft

Könyvünk az új Pp. szabályainak magyarázatát tartalmazza első kézből, a törvény előkészítését az első pillanattól meghatározóan befolyásoló kodifikációs téma- és munkabizottsági elnökök és tagok tollából. A kommentárban minden témakört olyan szakértő ismertet, akinek az a szűken vett szakterülete. A szerzői csapatot szerkesztőként Varga István tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK Polgári Eljárásjogi Tanszék), ügyvéd, a Polgári Perjogi Kodifikációs Főbizottság tudományos titkára irányította.

A szerzők célja, hogy tudományosan megalapozott, de elsősorban a mindennapi gyakorlati jogalkalmazói igényeknek megfelelő kommentár szülessen. Az első és a második kötet szakaszonként haladva ismerteti az új Pp. szabályait. A harmadik kötet a Pp.-n kívüli magyar jogszabályokat (kiemelten a választottbírósági eljárást), valamint a nemzetközi és uniós normákat (jogsegély-szerződéseket, joghatósági- és jogsegély-rendeleteket, valamint a sui generis európai uniós eljárásokat) dolgozza fel.

www.hvgorac.hu → Polgári eljárásjog, nemzetközi magánjog

Badó Katalin főtanácsadó, Alkotmánybíróság (Budapest)

Gondolatébresztő Téglási András *A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére* című műve kapcsán*

„...szegények mindenkor voltak és lesznek is a világon, akiken mindig segíthetünk, és kötelességünk is segíteni. De vajon az államnak milyen szerepet kell játszania a rászorulóknak megsegítésében? Meddig terjed az állam alkotmányos kötelessége rászoruló embertársaink megsegítésére? És hol húzódik az egyén felelősségének határa?”¹

A szerző Jézus szavaira utalva teszi fel ezeket a kérdéseket, amikor nem kis feladatként arra vállalkozik, hogy a szociális biztonsághoz való jogot elsődlegesen az alkotmányokban rögzített normatív szabályozás és alapjogi tartalom szempontjából vizsgálva, az alkotmányos – alapjogi – szintű szabályozásból kiindulva feltárja azt a *legalacsonyabb* alkotmányos védelmi szintet, amely alá a jogalkotó semmilyen körülmények között sem mehet.

A szociális jog sokáig méltatlanul mellőzött területe volt a jogi szakirodalomnak. Az utóbbi években ugyan jelentősen megéledt az érdeklődés a téma iránt, ám jellemzően egy-egy szeglete, valamely konkrét, éppen aktuális probléma vonzáskörzetében felvillanó eleme került megvilágításra. A jelen monográfia azonban éppen arra törekszik, hogy átfogó módon a jogelméleti alapok mellett a joggyakorlat bemutatásával adjon *komplex képet* a szociális jog mibenlétére, lényegi tartalmára és főképp alapjogi konstans jellemzőire vonatkozóan.

A művet szakmai lektorként Drinóczi Tímea és Vörös Imre jegyzi, akik mindketten jelentős mértékben hozzájárultak a szociális jogok alapjogi megítélésének alakításához, és elismert, kiemelkedő szakmai pályafutásuk révén garanciát jelentenek arra, hogy – a szerzőtől már eddig is megtapasztalt szakmai igényesség mellett – tudományos mélységű munkát tarthat kezében az olvasó. Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy a kor igényeihez igazodva a monográfia ugyan színvonalas nyomtatott kiadásban is elérhető, de csak igen szűk körben, viszont a téma iránt érdeklődők számára jó hír, hogy elektronikus formában is hozzáférhető, így szolgálva mind a kutatók, mind a gyakorlati szakemberek tudományos kutatási igényét.

Bevezető soraiban a szerző előrevetíti, hogy könyvében azt a *határvonalat* szeretné megtalálni, mely a szociális jogokon belül húzható meg, a szociális jogok és szociális alapjogok között. A szociális alapjogok definiálása nemcsak azért lényeges – mutat rá a szerző –, mert az egyének alanyi joga keletkezik, és az adott jog ezáltal akár bírói úton is kikényszeríthető, hanem azért is, mert az alapjogi minőség révén egyrészt érvényesülésük, intézményes megvalósulásuk más – alapjognak nem minősülő – jogok terhére elsőbbséget élvez, másrészt más alapjogokkal szemben csak az alapjogi (szükségességi-arányossági) teszt mércéjének megfelelően korlátozhatók. E határvonal megtalálásához a szerző széles merítési alaptól indul,

* TÉGLÁSI ANDRÁS: *A szociális jogok alkotmányos védelme – különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, https://nkerpo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14719/744_Teglasi%20A_Szoci%Elis_jogok_alkotmanyos_vedelme.pdf?sequence=1 (2020.06.23.). A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

1 TÉGLÁSI: i. m. 9.

Jogirodalom, jogélet

könyvében jól elhatárolható, önálló egységként is a helyét megálló *három fejezetre* bontja vizsgálódását, illetve a konklúzió levonását.

I. Jogelméleti alapvetés

Az első fejezetben az elméleti alapvetések, a jog és az eszmetörténet kialakulásának bemutatása kapott helyet. Ennek keretében a szerző rávilágít a szociális jogok körének meghatározásakor felmerülő *definíciós* problémákra. Teszi mindezt úgy, hogy tárgyilagosan láttatja a szűkebb, illetve tágabb megközelítésből eredő eltérő fogalom meghatározásokat, azonban nem kíván egyik vagy másik mellett pálcát törni. A jelen monográfia szakmai megalapozottsága érdekében azonban a szerző leszögezi, hogy a szűkebb értelemben vett „szociális jogok” elnevezést vette alapul munkájához, bár utal arra is, hogy a szociális jogokról az alkotmányon túl még számos jogszabály rendelkezik.

A jogelméleti alapvetés elemeként a szerző bemutatja a szociális ellátás *modelljeit*, ezen belül a politikai modellek körében a liberális modellt, a konzervatív-korporativista modellt, valamint a szociáldemokrata modell szerepét. Ezt követően az alkotmányjogi modellek ismertetésére tér rá a szerző, feltárva az alkotmányos védelemnek azt az alapproblémáját, hogy szükség van-e egyáltalán a szociális jogok alkotmányban történő rögzítésére. Hangsúlyosan foglalkozik a szerző a szociális jogok jogintézményének, azaz jogi minőségének kérdésével. Így azzal a megkerülhetetlen, a szakmai körökben időről időre vitát kiváltó problémával, hogy alapjogoknak vagy államcéloknak tekintendők-e a szociális jogok. E kérdés taglalásakor a szerző mintegy segítségül hívja az alapjogok definíciót és az alapjogképző kritériumokat, rámutatva az alapjogok definíciójával kapcsolatos nehézségekre is. Külön kitér az emberi jogok és az alapjogok viszonyára, ezen túlmenően pedig azt is vizsgálja, hogy a szociális jogok és a klasszikus szabadságjogok egymást kizáró vagy feltételező jogokként működnek-e.

Az *eszmetörténeti* kalandozások során bepillantunk a középkor világába, és találkozhatunk Aquinói Szent Tamás szegénységről vallott tanaival. Megismerhetjük a polgári átalakulás szegénységgel kapcsolatos megnyilvánulásait, majd a „szegényellátó állam – szociális állam – jóléti állam” átalakulás folyamatát ábrázolja a szerző. Az eszmetörténethez logikusan kapcsolódó jogtörténeti fejlődés ívét a külföldi jogtörténeti kezdet bemutatása után a hazai jogfejlődés és az annak meghatározó mérföldkövei által szakaszolt bemutatása követi: az 1949. évi népköztársasági alkotmányban megjelenő szociális jogok 1972-ig, majd az Alkotmány 1972–1989 között hatályos szövege, és külön taglalva az 1989-es átfogó alkotmányreform.

II. A szociális jogok alkotmányos védelmének joggyakorlata

Amint azt a monda tartja, a puding próbája az evés – nos, a jogelmélet helytállósága is csak a gyakorlaton keresztül mérhető. A monográfia II. fejezete ezt szem előtt tartva a *gyakorlatot* tekinti át. *Nemzetközi* kontextusba helyezve vizsgálja a szerző a szociális jogok alkotmányos védelmének gyakorlatát. Ezen belül külön taglalja a magyar gyakorlatot, hangsúlyosan a magyar Alkotmánybíróság szociális tárgyú döntéseire fókuszálva. Az alkotmánybírói gyakorlatot két részletben mutatja be: egyrészt a kezdetektől 2012-ig, másrészt az Alaptörvény hatálybalépését követően született döntéseket.

Tágítva a kört, a kelet-közép-európai országok joggyakorlatát is bemutatja a szerző, egészen a kommunizmus bukásáig visszamenőleg, és onnan szemlélve a szociális jogok szabályozási modelljeit a kelet-közép-európai országok alkotmányaiban. E régióban a politikai, gazdasági hagyományok hasonlósága miatt sok közös pont mutatható fel a szociális jogok szabályozási modelljeit illetően, azonban itt is jelentős problémát képvisel a szociális jogok elhatárolása más alapjogoktól. Mindezeket összgezően áttekintve a szerző kísérletet tesz a szociális jogok tipizálására a kelet-közép-európai alkotmánybírói gyakorlatok alapján.

Külön teret ad a szerző a *német* gyakorlat bemutatására, és teszi ezt sajátos módon egy konkrét alkotmánybírói döntéshez kötődően, annak előzményeit és utóéletét is feltárva. A *Bundesverfassungsgericht* (BVerfG) 2010-es Hartz IV. döntése a megélhetési minimum alapjogi garanciáit illetően tett megállapításokat. Ismervén, hogy a BVerfG milyen hatással bírt a *magyar* alkotmánybírói gyakorlatra,² különösen értékesnek tartom, hogy a monográfia kitér a konkrét döntés előzményeire és annak a német jogirodalomban megjelenő értékelésére, valamint arra, hogy mindez miképpen csapódott le a közvéleményben és az milyen következményeket vont maga után.

A szociális jogok – a szakirodalom körében igen eltérő mértékben elismerve, de önmagában mint befolyásoló tényező mindenképpen megemlítve – „gazdaságfüggők”, azaz nem lehet a szociális jogok vizsgálatakor figyelmen kívül hagyni a *gazdasági* környezetet. A gazdasági helyzet alakulása és sajnos a gazdasági válság kihathat a szociális jogok megítélésére is. A szerző ezt a nem elhanyagolható tényezőt is szem előtt tartva mutatja be öt euró-zóna-tagország tapasztalatait a gazdasági válság³ által életre

2 Már a magyar alkotmánybíráskodás kezdetekor gondot okozott, hogy a „németül tudók” csapata jórészt figyelmen kívül hagyta, hogy a jogalkotó eredetileg nem mechanikusan a német alkotmánybírói mintáját másolva hozta létre a magyar alkotmánybírói jogintézményt.

3 A kézirat lezárásakor, 2018. június 1-jén a szerző még csak a 2008-as gazdasági világválság, illetve a migráció hatásaival számolhatott, ám

hívott kihívások tükrében. E körben Görögország, Írország, Portugália, Olaszország és Spanyolország került górcső alá.

Nemcsak a nemzetközi kontextus okán, hanem önmagukért és az általuk gyakorolt hatás miatt is indokoltan kapott szerepet a szociális biztonsággal kapcsolatosan az EJEB döntéseinek vizsgálata a műben. Elsőként a szociális biztonság eljárásjogi garanciái, azaz a tisztességes tárgyaláshoz való jog szerepel, emellett feltűnik a diszkrimináció tilalmának kérdése, de jelentős az anyagi jogi jogvédelem szerepének bemutatása is a szociális biztonság területén. A szerző kiemeli, hogy milyen mértékben történik hivatkozás az Európai Szociális Chartára az EJEB joggyakorlatában, és nem mellőzi az EJEB döntéseinek tagállami végrehajtását illetően megismerhető gyakorlat bemutatását sem.

Érdekes kuriózuma a kutatásnak az *Amerikai Egyesült Államok* bírósági joggyakorlatának feltárása.⁴ Túl a történelmi, gazdasági és nem utolsósorban jogi hagyományok eltérő vonásain, nem tűnik feleslegesnek elmélyedni az amerikai jogi gondolkodásban fellelhető szociális jogi minősítésben. Ehhez részint az USA szövetségi alkotmánya és a szövetségi legfelsőbb bíróság gyakorlata ad támpontot, azonban a gazdasági-szociális jogok érvényesíthetőségének kérdése is árnyalja a problémát, különösen az USA tagállami bíróságai által a 2008-as válságot követően hozott döntéseinél.

A szerző bátorságára vall, hogy nem köntörfalazva kitér a jogegyenlőség problémájára a bevándorlók egészségügyi ellátásának biztosítása terén. A migráció világjelenleg mivolta miatt ez a kérdés gyakorlatilag minden ország számára megoldandó feladatként merül fel, és jelenleg is csak a napi tapasztalatokra támaszkodhatunk.

gondolatai még inkább megerősítést nyernek a koronavírus által előidézett – minden valószínűség szerint e korábbiakat messze meghaladó – gazdasági válság örvényében.

4 A vasfüggöny lebontása előtt az a mondás járta, hogy „messziről jött ember bármit mondhat”. Ez sajnos az amerikai joggyakorlat tapasztalatainak átvétele terén is nem egyszer beigazolódtott, amikor a tanulmányutakon tapasztaltakat mintegy töretlen joggyakorlatként tállalták itthon.

III.

Összefoglaló és záró gondolatok

A harmadik, jól elhatárolható része a monográfiának a szerző szubjektív meglátásait tartalmazó összegző rész, amely az egyes fejezetekből levonható következtetéseknek ad teret. Az elméleti dilemmákkal kapcsolatos konklúziókon túl az alkotmánytörténeti fejlődés tanulságai, illetve a kelet-közép-európai országok joggyakorlata alapján tett megállapítások mellett a német, valamint az öt euró-zóna-tagország: Görögország, Írország, Portugália, Spanyolország, Olaszország esettanulmányai által mutatott tapasztalati elemek kaptak helyet. Ezen túlmenően az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatára vonatkozó általános megállapítások és az Amerikai Egyesült Államok bírósági joggyakorlatából levonható következtetések is itt olvashatók.

A közel négyszáz oldalt kitevő monográfia tanúbizonyosságát adja annak – az időről időre fellángoló viták által is igazoltan –, hogy a szociális jogok alapjogi minőségének problémája már azért is bonyolultnak mondható és egyértelműen nem megválaszolható kérdés, mivel maga az alapjogi fogalom meghatározása terén sincs egységes jogirodalmi álláspont. A szerző azonban a jogelméleti és a gyakorlati tapasztalatokra építve mintegy eligazodási kalauzt ad az olvasó számára, és teszi mindezt oly módon, hogy a szociális jogok „képlékenységét”, azaz a mindenkori aktuális jogi, gazdasági, társadalmi tényezőktől való függőségét is szem előtt tartva ad útmutatást a szociális jogok megítéléséhez, kezeléséhez. Műve épp ezért megkerülhetetlen az e témával foglalkozók számára.

Végezetül szólnom kell a mű tudományos értékét még inkább emelő, a téma iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen irodalomjegyzékről, mely az igen gazdag felhasznált irodalom számbavétele révén gyakorlatilag a szociális jogra vonatkozó publikációk, tanulmányok teljes tárházát felsorakoztatja. Emellett azonban a szerző további ajánlott irodalmat is felvonultat, ezzel mintegy kedvet csinálva az olvasónak a témában való elmélyülésre.

www.munkajogilap.hu

MUNKAJOG

**ELŐFIZETHETŐ
NYOMTATOTT ÉS ONLINE*
KIADÁSBAN IS!**

www.hvgorac.hu/munkajog

* Az online előfizetéssel 1 évig hozzáférhet a munkajogilap.hu teljes tartalmához. Elérhető az aktuális évfolyam megjelenő lapszámainak teljes tartalmán kívül az archivált lapszámokban publikált írásokat is.

A 2020/4. LAPSZÁM TARTALMÁBÓL:

ÉRTEKEZÉSEK

- ▶ Prof. em. Dr. Prugberger Tamás: Az akaratlan hiba miatti jognyilatkozat megtámadását érintő munkajogi szabályozás problémája
- ▶ Herdon István: A jogalap nélküli gazdagodás szabályainak alkalmazása a létre nem jött individuális munkajogi megállapodások esetén

A MUNKA VILÁGA

- ▶ Dr. Ferencz Jácint – Dr. Wellmann Barna Bence: Adalékok az Mt. 66. § (8) bekezdésének c) pontja szerinti munkaviszony-megszüntetéshez, a koronavírus-járvánnyal összefüggésben
- ▶ Dr. Pál Lajos: A munkaidő megszervezésének alapintézménye – a munkarend
- ▶ Dr. Gellérné dr. Lukács Éva – Paragh Brigitta: A magyar biztosítottak részvétele az európai uniós szintű betegmozgásokban – tervezett egészségügyi szolgáltatások igénybevétele
- ▶ Dr. Dénes Erzsébet: Whistleblowing: bejelentés vagy beárulás?

ÍTELKEZÉSI GYAKORLAT

- ▶ Dr. Rózsavölgyi Bálint: A homofób jellegű nyilatkozatok megítélése a foglalkoztatás és a munkavégzés terén
- ▶ Dr. Szabó Imre Szilárd: Jogesetek az üzemi tanácsok létrejöttéhez kapcsolódóan

JOGMAGYARÁZAT

- ▶ Dr. Lőrincz György: A „működési bizonyítvány” kiadását és tartalmát érintő jogértelmezési kérdések

AZ EURÓPAI UNIÓ JOGA A GYAKORLATBAN – A BREXIT UTÁN

Harmadik, átdolgozott kiadás

SZERZŐ: Blutman László

ÁRA: 7000 Ft

A Brexit, a migrációs hullámok, a szuverenizmus erősödése, a COVID-19 járvány: az Európai Uniót ismét nagy, eddig ismeretlen kihívások feszítik. A gazdasági válság lassú elmúltával megfigyelhető mérsékelt optimizmus már a múlté. A könyv harmadik, jelentősen átdolgozott kiadása ebben az új helyzetben ad átfogó képet az ismét huszonzét tagállamból álló EU jogának működéséről.

Az uniós jog megismerésénél és alkalmazásánál nem az a legfőbb probléma, hogy kevés az információ, hanem az, hogy túl sok. Így a könyv célkitűzése ugyanaz, mint a korábbi kiadásoké. Segítséget kíván nyújtani a nagy kiterjedésű, nehezen átlátható, a magyar jogtól eltérő sajátosságokkal rendelkező uniós joganyag átlátásához és megértéséhez, hogy megkönnyítse használatát a magyar belső joggyakorlatban. A szerző nagy gondot fordít arra, hogy bemutassa a felmerülő jogkérdések gyakorlati összefüggéseit, és ebben jogesetek százaira támaszkodik. A hivatkozott bírósági határozatok elmozdulást jelentenek a jogszabályi szövegektől a gyakorlati problémák irányába. Ráadásul a magyar vonatkozású uniós jogesetek gyarapodásával még érzékelhetőbbé válnak az EU-jog és a magyar joggyakorlat kapcsolódási pontjai. A könyv gazdag esetjogi vonatkozásai kiindulópontot jelenthetnek a belső joggyakorlatban felmerülő uniós jogi kérdések megoldásához, az uniós jogszabályok sikeres alkalmazásához.

www.hvgorac.hu → EU, nemzetközi jog

A TISZTESSÉGES BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

Audiatur et altera pars

SZERZŐ: Czine Ágnes

LEKTOR: Tóth Mihály

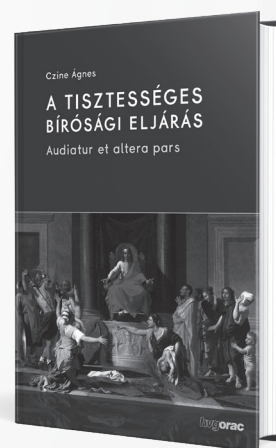
ÁRA: 6000 Ft

„A tisztességes eljáráshoz való jog elsősorban nem az egyénetet megillető jog, hanem az igazságszolgáltatás egyik legfontosabb alapelve és a jogállamiság elvének lényegi tartalmi eleme. Nem egyetlen jogosítványt tartalmaz, hanem számos eljárási garanciát foglal magában, amelyek együttes megvalósulása, együttthatása eredményezi az eljárások tisztességes voltát. Ebben az értelemben tehát inkább az alapvető szabadságjogok érvényesülését szolgáló »védelmi jog«. [...]

A tisztességes eljárás témájának feldolgozása összetett kihívás, és Czine Ágnes erre vállalkozott monográfiájában. Noha elsődleges érdeklődési területe életpályájából is következően a tisztességes eljárás jogának a büntető igazságszolgáltatásban való érvényesülése lenne, jelen munkája az említett összetett körülmények teljességében helyezi el e szűkebb tárgy vizsgálatát. [...]

Az értekezés nemcsak megkerülhetetlen és naprakész feldolgozása a tisztességes eljárás összetett témakörének, hanem számomra különösen értékes az, hogy a szerző szakmai teljesítménye és értékvilága átsugárzik a művön: a történeti vívmányok tisztelete, széles körű elméleti és gyakorlati felkészültség, az összehasonlító joganyag ismerete és alkalmazása, a lelkiismeretes ítélkezés, és nem utolsósorban az európai értékek iránti elkötelezettség.”

Paczolay Péter
(részlet a kötet előszavából)

www.hvgorac.hu → Büntetőeljárás jog

SUMMARY

GÁBOR SULYOK:

Methods of Contracting in the Wake of the History

Nowadays, international treaties are among the most important sources of international law, and provide a means to achieve basically any legitimate regulatory objective within a reasonable period of time. Their adaptability, accuracy and readiness might as well make them a symbol of modern international law. However, that would be far from the truth. Treaties rank among the oldest regulatory means of inter-state relations, and their origins are lost to time. This study offers a comprehensive overview of the conclusion of treaties from the second half of the third millennium to the first half of the first millennium BCE.

KATALIN GOMBOS –

ORSOLYA JOHANNA SZIEBIG:

European Citizens' Initiative as a Tool of Direct Democracy in the European Union – Notes to the Margin of New Regulation

The paper examines the Citizens' Initiative as a method of direct democracy in the European Union. The Citizens' Initiative was introduced in the „failed“ Constitution for Europe and finally found its way to

the „reform“ Lisbon Treaty. Our article not only analyses the main procedural requirements of the Initiative, but also evaluates the advantages and disadvantages of the instrument. Through the last decade, the Citizens' Initiative had been continuously criticised both by scholars and practice. Nevertheless, this instrument of direct democracy still can be considered as a beneficial tool in the hand of European citizens and the civil sphere for transnational cooperation in a significant policy matter. The central issue of this paper is to find the answer, whether the Citizens' Initiative can fulfil its original goals and strengthen European democracy and „civitas“.

JÁNOS VEREBICS:

The Issue of System in the Hungarian Civil Codifications and the 1959 Civil Code

The First Civil Code of Hungary, Act IV of 1959, had entered into force sixty years ago, on May 1, 1960. Breaking away from the „old civil law“ based on feudal system, a creation of a national code was required in 1848, several attempts were made for codification after 1975 producing partial and complete drafts, committee drafts. In 1928, the Civil Code was drafted and submitted to the Parliament. Though this Draft – as known – was never enacted, it gained remarkable ef-

fect. Next chance to enact a Civil Code came in 1953, where the systematic issues also arose. This Civil Code was created during the socialist regime, and remained effective after several amendments even 25 years after the change of system. This remarkable resilience of the 1959 Civil Code is mainly due the excellence of the codification works, the codifiers and theoretical lawyers preparing the amendments thereof – thus creating a bridge between political and economic regimes, the past, present and future of our civil law.

VANDA VADÁSZ:

The Immunity from Seizure of Cultural Property on Loan

The issue of temporary immunity provided for collections is a divisive issue in the area of law dealing with the return of unlawfully removed cultural property. While museums dedicated to the exhibition, examination and preservation of goods can exercise their functions smoothly if the immunity of the objects is granted; this can be a serious obstacle to proceedings for the return of cultural goods. As opposed to the obligation to return, there is currently no unified law governing this issue. Each state has developed unique solutions accordingly. The question arises as to the effectiveness of the current legal environment, especially with regard to the adequacy of our domestic regulations.

ZUSAMMENFASSUNG

GÁBOR SULYOK:

Vertragsabschlussverfahren zu Beginn der Geschichte

Zurzeit sind internationale Verträge unter den wichtigsten Quellen des internationalen Rechts, und sie können praktisch jedes legitime Regelungsziel innerhalb einer angemessenen Frist erreichen. Anpassungsfähigkeit, Genauigkeit und Bereitschaft könnten sie zum Symbol des modernen internationalen Rechts machen. Das ist aber weit von der Wahrheit entfernt. Verträge sind unter den ältesten Regulierungsinstrumenten von zwischenstaatlichen Beziehungen und ihre Ursprünge sind im Laufe der Zeit verloren gegangen. Die Studie bietet einen umfassenden Überblick über Vertragsabschlussverfahren von der zweiten Hälfte des dritten Jahrtausends bis zur ersten Hälfte des ersten Jahrtausends v.u.Z.

KATALIN GOMBOS –

ORSOLYA JOHANNA SZIEBIG:

Europäische Bürgerinitiative als Instrument der direkten Demokratie in der Europäischen Union – Anmerkungen zum Rand der neuen Regulierung

Die Studie untersucht die Bürgerinitiative als Methode der direkten Demokratie in der Europäischen Union. Die Bürgerinitiative wurde in die „gescheiterte“ Verfassung für Europa aufgenommen und fand endlich ihren Weg zum „Reformvertrag“ von Lissabon.

Die Studie analysiert nicht nur die wichtigsten Verfahrensbedingungen der Initiative, sondern bewertet auch die Vor- und Nachteile des Instruments. Während des letzten Jahrzehnts wurde die Bürgerinitiative sowohl von Wissenschaftlern als auch von der Praxis kontinuierlich kritisiert. Dennoch kann dieses Instrument der direkten Demokratie immer noch als nützliches Instrument für die transnationale Zusammenarbeit in der Hand der europäischen Bürger und der Zivilbevölkerung in einer wichtigen politischen Angelegenheit angesehen werden. Die zentrale Frage des Papiers ist die Frage, ob die Bürgerinitiative ihre ursprünglichen Ziele erreichen und die europäische Demokratie und die „civitas“ stärken kann.

JÁNOS VEREBICS:

Frage des Systems in den ungarischen Kodifikationen des Zivilrechts und im Zivilgesetzbuch von 1959

Vor sechzig Jahren, am 1. Mai 1960 trat das erste Zivilgesetzbuch – das Gesetz Nr. IV. von 1959 – in Kraft. Der Anspruch auf einen „nationalen Kodex“ anstatt des „alten“ – auf der Grundlage der Ständeordnung beruhenden – Zivilrechts tauchte bereits im Jahr 1848 auf, nach 1875 kam es auch zu Kodifikationsversuchen (Entwürfe, Teilentwürfe, Kommissionsvorschläge wurden fertiggestellt) und schließlich im Jahr 1928 wurde der Entwurf des Zivilgesetzbuches dem Parlament eingereicht. Obwohl es nicht angenommen wurde, war seine Wirkung enorm. Das Thema kam erst im

Jahr 1953 wieder auf den Tisch, und das grundlegendste war die Frage des Systems. Das Zivilgesetzbuch von 1959 ist unter sozialistischen Bedingungen geboren, aber dennoch blieb es – obwohl mehrmals verändert – nach dem Wandel noch 25 Jahre in Kraft. Die Dauerhaftigkeit des Gesetzes ist auf dessen fachliche Exzellenz, bzw. auf die Professionalität und das Fachwissen der Juristen, die das Gesetz vorbereiteten und dann weiterentwickelten, zurückzuführen. Dies schlug eine über politische, gesellschaftliche, wirtschaftliche Systeme überschreitende Brücke zwischen der Vergangenheit, der Gegenwart und der Zukunft unseres Zivilrechts.

VANDA VADÁSZ:

Beschlagnahmefreiheit von Kulturgütern

Die befristete Beschlagnahmefreiheit der Kollektionen, die in das Land gebracht werden, ist eine umstrittene Frage auf dem Rechtsgebiet, das die Rückgabe unrechtmäßig verbrachter Kulturgüter analysiert: die Befreiung steht im grundlegenden Interesse der Einrichtungen, dessen Aufgabe ist es, diese Güter zu bewahren, zu erhalten und öffentlich zugänglich zu machen, aber Eigentumsverfahren könnten dies verhindern. Es gibt mehrere internationale Verträge, die sich mit der Restitution beschäftigen, die Immunität vor Beschlagnahme wird aber im internationalen Recht nicht einheitlich geregelt. Deshalb entwickeln die einzelnen Staaten individuelle Lösungen. Die Effektivität dieses Regelungsumfelds ist aber – mit besonderer Hinsicht auf unsere Regelung – fraglich.

Tisztelt Előfizető!

Szeretnénk felhívni szíves figyelmét **a 2021. évi folyóirat-előfizetési lehetőségre.**

A Jogtudományi Közlöny előfizetési díja 2021-re 24 000 Ft, amely jövőre is 12 lapszámot foglal magában.

A **Jogtudományi Közlöny** egyike Magyarország legrégebbi jogi folyóiratainak. Az 1866-ban indult lap – megszakított megjelenése miatt – ma a 75. évfolyamánál jár, és a mindenkori jogtudomány nagyjai és feltörekvő tehetségei közül válogatja szerzőit.

Előfizetni úgy tud, hogy a külön levélben korábban megküldött díjbekérőt befizeti.

A folyóiraatra **weboldalunkon is elő tud fizetni**: hvgorac.hu/Jogtudomanyi_Kozlony

Amennyiben kérdése van, keressen minket a központi telefonszámainkon (1/340-2304 és 340-2305)!

Előfizetőinknek 2021-ben is **Törzsvásárlói Kártyát** ajándékozunk, amely 10% kedvezményre jogosít a Kiadótól történő vásárlás esetén kézikönyveinkre, kacsos kommentárjainkra, a Jogkódex termékcsaládra és szemináriumainkra.

Üdvözlettel:
a HVG-ORAC Kiadó

Tipp

A Jogtudományi Közlöny korábbi tanulmányai érdeklők? A folyóiratban **2000 és 2019 között megjelent összesen 1464 tanulmány** online kutatható a Jogkódex Szakcikk moduljában! A tanulmányok teljes szöveggel olvashatóak, másolhatóak és nyomtathatóak, bennük számos hasznos link található.